

F.O. MIRZAYEVA

**PEDAGOGIKA
NAZARIYASI VA TARIXI**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM,
FAN VA INNOVATSIYA VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

F.O. MIRZAYEVA

**PEDAGOGIKA
NAZARIYASI VA TARIXI**

(DARSLIK)

TOSHKENT – 2023

UO‘K: 37.013 (09)

KBK 74.00ya7

M 54

F.O. Mirzayeva. Pedagogika nazariyasi va tarixi. (Darslik). – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023 – 304 b.

ISBN 978-9910-735-97-4

Darslik Pedagogika nazariyasi va tarixi fanining predmeti va tarixiy rivoji, pedagogikaning ilmiy-nazariy asoslari, uning kategoriya va tamoyillari, o‘quv jarayonini tashkil etishning metod va shakllariga qo‘yilgan zamonaviy talablar, ta‘lim oluvchilar shaxsi, omillari, uning shakllanish taraqqiyoti, yagona o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va amalga oshirish, tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillarini amaliyotda tatbiq etish masalalari yoritilgan.

Darslikdan pedagogika oliy ta‘lim muassasasi professor-o‘qituvchilari, magistrant va talabalar foydalanishlari mumkin.

UO‘K: 37.013 (09)

KBK 74.00ya7

Taqrizchilar:

M.T.Mirsoliyeva – I.M.Gubkin nomidagi Rossiya davlat neft va gaz universiteti (MTU) Toshkent shahridagi filiali direktorining 1-o‘rinbosari, pedagogika fanlari doktori, dotsent;

N.X.Vohidova – Nizomiy nomidagi TDPU Pedagogika kafedrasini professori, p.f.n.

Mazkur darslik O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 - yil 27 - martdagi 68 - sonli buyrug‘iga asosan nashr qilindi.

ISBN 978-9910-735-97-4

© «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2023.

MA'RUZA MASHG'ULOTLARI

Mavzu: O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirishning kontseptual asoslari

Reja:

1. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
3. Ta'lim tizimi va turlari.
4. Professional ta'lim mazmuni.
5. Ta'limning xalqaro standart tasniflagich darajalari.

Tayanch iboralar: Ta'lim, tarbiya, ta'lim sifati, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, Professional ta'lim, ta'limning xalqaro standart tasniflagich darajalari

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan **2022-yil 28-yanvar kuni "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni imzolandi.** Mazkur Farmon bilan "Harakatlar strategiyasidan - Taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyili asosida ishlab chiqilgan 2022-2026-yillarga mo'ljallangan O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni 2022-yilda amalga oshirishga oid davlat dasturi tasdiqlandi. Farmon loyihasi bo'yicha 16,7 mingdan ortiq takliflar kelib tushgan. Ularni har tomonlama ko'rib chiqish yakuniga ko'ra, hujjatga qariyb 100 ta kontseptual hamda 200 dan ortiq aniqlashtiruvchi tahririy o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan. **Farmonda O'zbekistonni keyingi 5 yilda rivojlantirishning 7 ta ustuvor yo'nalishi doirasida 100 ta maqsadlarga erishishga qaratilgan va 2022-yilda amalga oshirilishi lozim bo'lgan 398 ta chora-tadbirlar nazarda tutilgan.** Rejalashtirilayotgan chora-tadbirlarni

moliyalashtirishga 2022-yilda umumiy qiymati 55 trillion so‘m va 11,7 milliard dollar miqdoridagi mablag‘lar ajratilishi rejalashtirilgan. Taraqqiyot strategiyasi 7 ta asosiy yo‘nalishdan iborat.

Taraqqiyot strategiyasi 94 ta milliy maqsadlarni qamrab olgan quyidagi ettita ustuvor yo‘nalishdan iborat:

birinchi, inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;

ikkinchi, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;

uchinchi, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, uning o‘sish sur‘atlarini zamon talablari darajasida ta‘minlash;

to‘rtinchi, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;

beshinchi, ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish;

oltinchi, umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda echim topish;

yettinchi, mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish.

Taraqqiyot strategiyasini har bir ustuvor yo‘nalishi nomlanishidan boshlab, mazmun-mohiyatigacha inson qadrini ulug‘lashga yo‘naltirilgan. Taraqqiyot strategiyasi besh bosqichda, yurtimizda yillarga beriladigan nomlardan kelib chiqib, har bir yil bo‘yicha “yo‘l xaritalari” qabul qilinishini nazarda tutgan holda amalga oshiriladi. “Yo‘l xaritasi” tuzilishi jihatidan mukammallashtirilgan va unda milliy maqsadlar, asosiy ko‘rsatkichlar va chora-tadbirlar, uni amalga oshirish mexanizmlari va shakli, muddati, nazorat qiluvchilar, mas‘ul ijrochilar aniq ko‘rsatilgan. Taraqqiyot strategiyasini alohida ustuvor yo‘nalishi sifatida “ma‘naviy taraqqiyotni ta‘minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish” belgilanmoqda. Shu maqsadda “Yangi O‘zbekiston – ma‘rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirish orqali milliy qadriyatlarimizni yanada rivojlantirish,

madaniyat va san'atni yuksaltirish, "jaholatga qarshi – ma'rifat" tamoyili asosida unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni sog'lom e'tiqod ruhida tarbiyalashga alohida ahamiyat berish nazarda tutilmoqda. Bunday bebaho boylikni avaylab-asrash hamda davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini, mamlakatimizdagi do'stlik va ahillik muhitini yanada mustahkamlashga yo'naltirish maqsadida Taraqqiyot strategiyasida millatlararo munosabatlar sohasida O'zbekiston Respublikasi davlat siyosati konsepsiyasining izchil amalga oshirilishini ta'minlash belgilanmoqda.

Taraqqiyot strategiyasining to'rtinchi yo'nalishidagi vazifalarni bajrinishini ta'minlash, ta'lim-tarbiya tizimini mutlaqo yangi bosqichga ko'tarish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi "2022 — 2026 yillarda Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi 134- Farmoni, shuningdek, 2022 yil 21 iyundagi "Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayorlovchi oliy ta'lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlar to'g'risida"gi 289-PQ, "Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 290-PQ va bir qator qarorlari qabul qilindi.

Maktab o'quvchilarining bilimi va ko'nikmalarini shakllantirish, ularni milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalash, o'qituvchi kasbi nufuzini va pedagoglarning sifat tarkibini oshirish, darsliklar va o'quv metodik majmualarni zamon talablari asosida takomillashtirish, xalq ta'limi muassasalarining xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy modellarini barpo etish maqsadida, shuningdek, 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq **2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dastur** qabul qilindi.

Rivojlantirish dasturining **asosiy yo'nalishlari:**

- maktab ta'limiga ilg'or xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilgan Milliy o'quv dasturini to'laqonli joriy etish hamda mahalliy va xorijiy mualliflar tomonidan yaratilgan zamonaviy darsliklarni amaliyotga kiritish;
- jamiyatda o'qituvchi kasbi nufuzini oshirish, pedagoglar uchun qulay ijtimoiy sharoitlar yaratish va mehnatini munosib rag'batlantirish;
- o'qituvchilarning yoshlarga ta'lim va tarbiya berishdagi mas'uliyatini, doimiy kasbiy rivojlanishdagi talabchanligini oshirish;
- umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun milliy kadrlar zaxirasini shakllantirish, ilg'or maktab direktori va namunali o'qituvchi mezonlarini ishlab chiqish hamda ular asosida rahbar va pedagog kadrlar faoliyatini baholab borish;
- umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, mazkur yo'nalishda uzluksiz monitoring, baholash va prognozlash mexanizmlarini yo'lga qo'yish, bola ta'lim-tarbiyasida oila, ayniqsa, otanonaning o'rnini oshirish;
- o'quvchilarning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish, ularni kasblarga yo'naltirish tizimini takomillashtirish;
- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning xalq ta'limi tizimiga integratsiyasini kuchaytirish hamda inklyuziv ta'lim jarayonlarini jadallashtirish;
- umumiy o'rta ta'limda barcha ma'lumot almashinuvi jarayonlarini Xalq ta'limi tizimini boshqarishning yagona dasturiy majmuasi orqali amalga oshirilishini hamda ushbu sohada elektron davlat xizmatlari ko'lamini kengaytirish;
- umumiy o'rta ta'lim muassasalarining navbatlilik koeffitsientini optimal darajaga etkazish, zamonaviy modellar bo'yicha maktablarni qurish, rekonstruksiya qilish, mukammal ta'mirlash hamda zarur jihozlar bilan ta'minlash.

Xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazlari negizida Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazlari, A.Avloniy nomidagi xalq ta'limi muammolarini o'rganish va

istiqbollarini belgilash ilmiy-tadqiqot instituti negizida A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti tashkil etildi.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti hamda uning huzuridagi ta'lim va ilmiy tashkilotlar Xalq ta'limi vazirligi tasarrufiga o'tkazildi hamda Toshkent davlat pedagogika universiteti pedagogika yo'nalishi bo'yicha o'quv dasturlarni ishlab chiqishda etakchi oliy ta'lim muassasasi etib belgilandi.

Pedagog kadrlarni tayyorlash yo'nalishida:

- 2022/2023 o'quv yilidan boshlab Toshkent davlat pedagogika universitetining kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan 2-4-bosqich talabalari uchun haftalik o'quv mashg'ulotlari "4+2" tartibida, shu jumladan, darslarning 4 kuni oliy ta'lim muassasasida, 2 kuni umumiy o'rta ta'lim muassasalarida amaliyot o'tash joriy etildi;
- Prezident ta'lim muassasalari agentligi bilan hamkorlikda Toshkent davlat pedagogika universiteti talabalarining tanishuv va malakaviy amaliyotlarini, umumiy o'rta ta'lim muassasalari bilan birga Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarda ham tashkil etildi;
- Toshkent davlat pedagogika universitetida o'quv dasturlari o'zaro yaqin bo'lgan bakalavriat ta'lim yo'nalishlari bo'yicha asosiy va qo'shimcha mutaxassislik (kvalifikatsiya) berish tartibini yo'lga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning maqsad va vazifalari.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 41-moddasida "Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir" deb ko'rsatilgan. Mamlakatimizda mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab ta'lim sohasida eski yondashuvlardan butunlay voz kechilib, yangicha tamoyillarga, milliy qadriyat va an'analarimizga, ilg'or jahon tajribasiga asoslanib, hayotimizni tubdan yangilash, uzoq va davomli maqsadlarimizni amalga oshirish uchun ta'lim va tarbiya sohasiga

ustivor ahamiyat qaratilib, bor kuch va imkoniyatlar Shu yoʻlda safarbar etilib kelindi. Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonuni 1997-yil 29-avgustda qabul qilingan boʻlib, ushbu qonun 5 boʻlim va 34 moddadan iborat edi. 2020-yil 23-sentyabrda Taʼlim toʻgʻrisidagi Qonunning yangi tahririda taʼlim tizimi va uni isloh qilish borasida birnecha oʻzgarishlarni kuzatishimiz mumkin. Ushbu qonun fuqarolarga taʼlim, tarbiya berish, kasb-hunar oʻrgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini taʼminlashga qaratilgan. Bilim olish huquqi:

- davlat va nodavlat taʼlim muassasalarini rivojlantirish;
- ishlab chiqarishdan ajralgan va ajralmagan holda taʼlim olishni tashkil etish;
- taʼlim va kadrlar tayyorlash davlat dasturlari asosida bepul oʻqitish, shuningdek, taʼlim muassasalarida shartnoma asosida toʻlov evaziga kasbhunar oʻrgatish;
- barcha turdagi taʼlim muassasalarining bitiruvchilari keyingi bosqichdagi oʻquv yurtlariga kirishda teng huquqlarga ega boʻlishi;
- oilada yoki oʻzi mustaqil ravishda bilim olgan fuqarolarga akkreditatsiyadan oʻtgan taʼlim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan oʻtish huquqini berish orqali taʼminlanadi.

“Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonunga asosan taʼlim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari belgilab berilgan. Ushbu qonunda tegishli maʼlumoti, kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega boʻlgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shugʻullanish huquqiga ega ekanligi hamda pedagogik faoliyat bilan shugʻullanish sud hukmiga asosan man etilgan shaxslarning taʼlim muassasalarida bu faoliyat bilan shugʻullanishiga yoʻl qoʻyilmasligi alohida taʼkidlab oʻtilgan.

Ushbu Qonunning maqsadi Oʻzbekiston Respublikasida fuqarolarga taʼlim-tarbiya berish, kasb-hunar oʻrgatishning huquqiy asoslarini va taʼlim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplarini belgilash hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini taʼminlashdan iborat.

Qonunning asosiy vazifalari:

- ta'lim tizimining ishlashi va rivojlanishi uchun huquqiy kafolatlar va mexanizmlarni yaratish;
- ta'lim olish jarayonida ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish va shaffoflikni ta'minlash;
- O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini xalqaro ta'lim standartlari darajasigacha takomillashtirish;
- ta'lim sohasida davlat hokimiyati va davlat boshqaruvi organlari hamda mahalliy davlat hokimiyati organlari vakolatlarini belgilash va ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish;
- ta'lim sohasida yuridik va jismoniy shaxslarning huquqlari, majburiyatlari va javobgarligini hamda ularning o'zaro munosabatlarini huquqiy jihatdan tartibga solish.

Ta'lim O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ustuvor deb tan olinadi.

Ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- ta'lim va tarbiyaning uyg'unlikda olib borilishi;
- ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xususiyatga ega ekanligi;
- ta'limning uzluksizligi, uzviyligi va izchilligi;
- 12 yillik (6 yoshdan 7 yoshgacha bolalarni bir yil davomida umumiy o'rta ta'limga tayyorlash hamda o'n bir yillik umumiy o'rta va o'rta maxsus) ta'limning majburiyligi;
- ta'lim tizimining dunyoviy xususiyatga ega ekanligi;
- davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi;
- ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv;
- bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantirish;
- insonning butun hayoti davomida ta'lim olishi;
- jamiyatda pedagog xodimlar ijtimoiy himoyasining kafolatlanganligi;

- ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini **uyg'unlashtirish**.

Davlat jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi, ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, har kimga ta'lim olishda **teng huquqlarni** kafolatlaydi.

Davlat ta'lim olish huquqini quyidagilar orqali ta'minlaydi:

- ta'lim tashkilotlarini rivojlantirish;
- ta'lim tashkilotlarida innovatsion faoliyatni va ta'lim dasturlarini innovatsion texnologiyalar yordamida amalga oshirishni qo'llab-quvvatlash;
- yetakchi klassik oliy ta'lim muassasalari maqomini belgilash va ularni qo'llab-quvvatlash;
- ishlab chiqarishdan ajralgan (kunduzgi) va ajralmagan holda (sirtqi, kechki, masofaviy, dual) ta'lim olishni tashkil etish;
- kadrlar tayyorlash va ta'limga oid davlat dasturlari asosida o'qitish;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'limni bepul olish;
- oilada yoki o'zi mustaqil ravishda bilim olgan, shuningdek, majburiy umumiy o'rta ta'limni to'liq olmagan fuqarolarga akkreditatsiyadan o'tgan davlat ta'lim muassasalarida eksternat tartibida attestatsiyadan o'tish huquqini berish;
- ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash bo'yicha davlat buyurtmalarini mehnat bozorining talablariga muvofiq shakllantirish.
- Xorijiy mamlakatlarning fuqarolari O'zbekiston Respublikasida xalqaro shartnomalarga va qonun hujjatlariga muvofiq ta'lim olish huquqiga ega.
- O'zbekiston Respublikasida doimiy yashab turgan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ta'lim olishda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari bilan teng huquqlarga ega.
- **O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:**
- **davlat ta'lim standartlari, davlat ta'lim talablari va ta'lim dasturlarini yoki ulardan birini amalga oshiruvchi ta'lim tashkilotlari;**
- **yakka tartibda pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchi jismoniy shaxslar (repetitorlik);**

- ta'lim tizimining faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan tadqiqot ishlarini bajaruvchi ilmiy-pedagogik muassasalar;
- ta'lim sohasida davlat boshqaruvi organlari hamda ularga idoraviy mansub tashkilotlar.

O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi yagona va uzluksizdir.

Ta'lim tizimi va turlari

Uzluksiz ta'lim tizimi– o'zaro mantiqiy izchillik asosida bog'langan hamda soddadan murakkabga qarab rivojlanib boruvchi va bir-birini taqozo etuvchi bosqichlardan iborat yaxlit ta'lim tizimi. Uzluksiz ta'lim milliy modelning asosiy tarkibiy kismalaridan biri O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir. Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi. Uzluksiz ta'lim ta'lim jarayonida samarali natijalarga erishish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim to'g'risidagi qonunning 7-moddasida ta'lim tizimi, turlari va shakllari keltirilgan bo'lib, ular quyidagilar hisoblanadi:

Ta'lim turlari. Ta'lim turlari quyidagilardan iborat:

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;
- professional ta'lim;
- oliy ta'lim;
- oliy ta'limdan keyingi ta'lim;
- kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Maktabgacha ta'lim va tarbiya. Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan

etti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu Qonun, shuningdek, "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilanadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim umumta'lim o'quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Umumiy o'rta ta'lim (I-XI sinflar) bosqichlari quyidagilardan iborat:

- boshlang'ich ta'lim (I-IV sinflar);

- tayanch o'rta ta'lim (V-IX sinflar);

- o'rta ta'lim (X-XI sinflar).

Umumiy o'rta ta'lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular etti yoshga to'ladigan yilda qabul qilinadi. Boshlang'ich ta'lim ta'lim oluvchilarda umumiy o'rta ta'limni davom ettirish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. Tayanch o'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tayanch o'rta ta'lim doirasida (VII-sinfdan so'ng) ta'lim oluvchilarda kasblar bo'yicha birlamchi bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun ularni professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha choralar amalga oshiriladi. O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta'minlaydi. Professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish, shuningdek ta'lim oluvchilarni yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblarga tayyorlash tartibi qonun hujjatlarida belgilanadi. Umumiy o'rta ta'lim umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida uzluksiz tarzda, majburiy bo'lgan o'n bir yil davomida amalga oshiriladi.

Professional ta'lim mazmuni. Professional ta'lim egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi:

- boshlang'ich professional ta'lim;

- o'rta professional ta'lim;

- o'rta maxsus professional ta'lim.

Boshlang'ich professional ta'lim kasb-hunar maktablarida IX sinf bitiruvchilari negizida bepul asosda kunduzgi ta'lim shakli bo'yicha umumta'lim fanlarining va mutaxassislik fanlarining ikki yillik integratsiyalashgan dasturlari asosida amalga oshiriladi. O'rta professional ta'lim kollejlarda davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi ikki yilgacha bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim hamda boshlang'ich professional ta'lim negizida amalga oshiriladi. O'rta maxsus professional ta'lim texnikumlarda umumiy o'rta, o'rta maxsus, boshlang'ich professional va o'rta professional ta'lim negizida davlat buyurtmasi yoki to'lov-shartnoma asosida kasblar hamda mutaxassisliklarning murakkabligidan kelib chiqqan holda, davomiyligi kamida ikki yil bo'lgan kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shakllari bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu Qonun kuchga kirguniga qadar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (to'qqiz yillik umumiy o'rta va uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) olgan fuqarolar ham o'rta professional va o'rta maxsus professional ta'lim olish huquqiga ega. Kasb-hunar maktablari, kollejlari va texnikumlar ta'lim oluvchilarning o'zi tanlagan kasbga va mutaxassislikka ega bo'lishini ta'minlaydi. Fuqarolar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi professional ta'limni olish huquqiga ega.

Oliy ta'lim. Oliy ta'lim bakalavriat ta'lim yunalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi. Oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlash oliy ta'lim tashkilotlarida (universitetlar, akademiyalar, institutlar, oliy maktablar) amalga oshiriladi. Umumiy o'rta (o'n bir yillik ta'lim), o'rta maxsus (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik o'rta maxsus ta'lim), boshlang'ich professional ta'lim (to'qqiz yillik tayanch o'rta va ikki yillik boshlang'ich professional ta'lim) olgan shaxslar, shuningdek ushbu Qonun kuchga

kirguniga qadar o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi (to'qqiz yillik umumiy o'rta va uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi) olgan shaxslar oliy ma'lumot olish huquqiga ega.

Oliy ta'lim ikki bosqichga - *bakalavriat* va *magistratura* bosqichiga ega.

Bakalavriat oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha chuqurlashtirilgan bilim, malaka va ko'nikmalar beradigan, o'qish davomiyligi kamida uch yil bo'lgan tayanch oliy ta'limdir.

Magistratura tegishli bakalavriat negizidagi aniq mutaxassislik bo'yicha o'qish davomiyligi kamida bir yil bo'lgan oliy ta'limdir. Magistratura mutaxassisliklarining va ularga muvofiq bo'lgan bakalavriat ta'lim yunalishlarining ro'yxati ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi. Fuqarolar shartnoma asosida ikkinchi va undan keyingi oliy ma'lumotni olish xuquqiga ega.

Oliy ta'limdan keyingi ta'lim. Oliy ta'limdan keyingi ta'limni oliy ta'lim va ilmiy tashkilotlarda olish mumkin. Oliy ta'limdan keyingi ta'lim doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida mutaxassislikni chuqur o'rganishni va ilmiy izlanishlar olib borishni nazarda tutadigan tayanch doktorantura, doktorantura va mustaqil izlanuvchanlik asosida ilmiy darajaga ega ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi.

Tayanch doktorantura falsafa doktori (Doctor of Philosophy (PhD) ilmiy darajasiga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralgan holda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi.

Doktorantura fan doktori (Doctor of Science (DSc) ilmiy darajasiga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralgan holda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi bo'yicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi. Mustaqil izlanuvchilik falsafa doktori (Doctor of Philosophy (PhD) yoki fan doktori (Doctor of Science (DSc) ilmiy darajalariga da'vogar izlanuvchilar uchun ishlab chiqarishdan ajralmagan holda tashkil

etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosligi buyicha oliy ta'limdan keyingi ta'lim shakli hisoblanadi. Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash, ilmiy darajalar va ilmiy unvonlar berish tartibi, shuningdek harbiy, tibbiyot va boshqa ta'lim tashkilotlarida oliy ta'limdan keyingi ta'lim olish xususiyatlari qonun xujjatlarida belgilanadi. Oliy ta'limdan keyingi ta'limning davom etish muddati qonun xujjatlarida belgilanadi.

Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish. Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yunalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta'minlaydi. Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta'minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat kiladi. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta'lim talablari bilan belgilanadi.

Maktabdan tashqari ta'lim. Bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yunalishidagi maktabdan tashkari ta'lim tashkilotlarini tashkil etishi mumkin. Maktabdan tashkari ta'lim bolalarga uzluksiz ta'lim berishning tarkibiy qismi sifatida ularning iste'dodi va qobiliyatini rivojlantirishga, ma'naviy extiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan. Maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlari jumlasiga bolalar, o'smirlar ijodiyoti saroylari, uylari, klublari va markazlari, «Barkamol avlod» bolalar maktablari, bolalar-o'smirlar sport maktablari, bolalar musiqa va san'at maktablari, studiyalar, axborot- kutubxona hamda sog'lomlashtirish muassasalari kiradi. Maktabdan tashkari ta'lim berish tartibi ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organi tomonidan belgilanadi.

Professional ta'lim mazmuni

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2019 yil 6

sentyabrdagi PF-5812-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim to'g'risidagi nizom tasdiqlandi. Nizom asosida Boshlang'ich professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan kasb-hunar maktablarining, O'rta professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan kollejlarning, O'rta maxsus professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan texnikumlarning namunaviy ustavi tasdiqlandi.

O'rta va o'rta maxsus professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan kollejlarda va texnikumlarda bo'lgan vazirliklar, idoralar va xo'jalik birlashmalari tasdiqlangan namunaviy ustav asosida ta'lim muassasalarining ustavlarini ishlab chiqildi hamda ularning faoliyati yo'lga qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasida professional ta'lim — iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari va ustuvor vazifalarini, zamonaviy texnika va texnologik tendensiyalarni hisobga olib, mehnat bozoridagi kadrlarga bo'lgan real ehtiyoj, ish beruvchilarning takliflari hamda «Hayot davomida ta'lim olish» prinsipi asosida shaxslarning ta'lim olishiga mo'ljallangan.

Professional ta'limni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga, boshqa qonunchilik hujjatlariga amal qilinadi. O'zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim to'g'risida nizomga muvofiq quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

- boshlang'ich professional ta'lim — YUNESKO tashkiloti tomonidan qabul qilingan Ta'limning xalqaro standart tasniflagichi (keyingi o'rinlarda Xalqaro tasniflagich deb ataladi) 3-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari;

-kasb — maxsus tayyorgarlik va ish tajribasi natijasida ma'lum bir sohada mehnat faoliyatni amalga oshirish uchun lozim bo'lgan nazariy bilimlar, amaliy

ko'nikma va malakalar majmuasini egallagan, jismoniy imkoniyat, aqliy qobiliyat va huquqlari ta'minlangan mehnat faoliyati (mashg'uloti)ning turidir;

-kasbiy kompetensiya — bilim, ko'nikma va amaliy tajriba asosida kasbiy faoliyatga tegishli vazifalarni bajarishda faoliyat yuritish qobiliyati;

-kasb-hunar maktabi — Xalqaro tasniflagichning 3-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida 9-sinf bitiruvchilarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan boshlang'ich professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan ta'lim muassasalari;

-kvalifikatsiya — kasbiy mahorat darajasi yoki pog'onasi kasbiy talablarning muayyan pog'onasiga muvofiqligi darajasi;

-kollej — Xalqaro tasniflagichning 4-darajasigacha mos keluvchi ta'lim dasturlari asosida kadrlar tayyorlaydigan vazirliklar va idoralar tizimida faoliyat ko'rsatadigan ta'lim muassasalari;

-kompetensiya — bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmui;

-ko'nikma — muayyan vazifani bajarish uchun egallangan qobiliyat;

-mutaxassislik — biror kasb doirasida ma'lum bir faoliyat turi uchun maxsus tayyorgarlik va amaliy tajribasi bilan erishilgan zarur bilim, ko'nikma va malakalar majmui;

-professional standart — xodimga ma'lum bir kasbiy faoliyat turini, shu jumladan, ma'lum bir mehnat funksiyasini bajarish uchun zarur bo'lgan malaka talablari;

-professional ta'lim — ta'lim oluvchilarda ma'lum bir mutaxassislik va kasblar bo'yicha kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradigan va rivojlantiradigan uzluksiz ta'lim tizimi;

-tabaqalashtirilgan ta'lim dasturi — Xalqaro tasniflagichning tegishli darajalariga muvofiq boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'limda kadrlar tayyorlash uchun kasb yoki mutaxassisliklarning murakkablik darajalari, o'qitish muddatlari bir-biridan farq qiladigan ta'lim dasturi;

-ta'lim dasturi — professional ta'lim muassasasi bitiruvchisiga muayyan egallagan kasb yoki mutaxassislik bo'yicha kasbiy faoliyatni malakali bajarish imkonini berishga qaratilgan professional ta'lim tayyorgarligining asosiy mazmunini aniqlovchi davlat ta'lim standartlari, o'quv rejasi, o'quv fanlari (modullar) dasturlari, malaka amaliyot dasturlaridan iborat hujjatlar to'plami;

-davlat ta'lim standartlari — davlat tomonidan ta'limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar majmui;

-texnikum — Xalqaro tasniflagichning 5-darajasigacha mos keluvchi va oliy ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan ta'lim dasturlari asosida kadrlar tayyorlaydigan hamda oliy ta'lim muassasalari huzurida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalari;

-umumiy kompetensiya — bilim, ko'nikma va amaliy tajriba asosida kasbga yaqin faoliyat turlarining ko'pchiligi uchun umumiy bo'lgan masalalarni hal etishda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qobiliyati;

-o'rta maxsus professional ta'lim — Xalqaro tasniflagichning 5-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari;

-o'rta professional ta'lim — Xalqaro tasniflagichning 4-darajasiga mos keluvchi ta'lim dasturlari;

-o'qitishning dual tizimi — ta'limning nazariy qismi ta'lim muassasasida va amaliy qismi ish joylarida tashkil etiladigan o'qitish turi;

-o'quv rejasi — professional ta'limning muayyan kasbi yoki mutaxassisligi bo'yicha o'quv faoliyati turlari, o'quv fanlari (modullari) va kurslari hamda malaka amaliyotlari tarkibi, ularni o'rganish izchilligi, soha va tarmoqlarda ish turlarining mavsumiylikini hamda soatlardagi hajmini belgilaydigan hujjat;

-o'quv dasturi — professional ta'lim o'quv rejasiga kiritilgan fanlar va amaliyotlarning mazmuni, o'qitishning maqbul usullari, axborot manbalari ko'rsatilgan hujjat;

-o'quv jarayonining grafigi — ta'lim jarayonining ketma-ketligi va almashuvchanligini, attestatsiya va ta'til vaqtlarini belgilovchi hujjat.

Professional ta'limning maqsadi va vazifalari. Mehnat bozoridagi ehtiyojlar, jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari uchun raqobatbardosh kadrlarni professional ta'lim bosqichlarini joriy qilish orqali tayyorlash hamda turli yoshdagi shaxslarning «Hayot davomida ta'lim olish» prinsipi asosida ta'lim olishga bo'lgan talablarini qondirish professional ta'limning maqsadi hisoblanadi.

Professional ta'limning vazifalari:

-ish beruvchilarning talab va takliflariga asosan kadrlarga bo'lgan real ehtiyojni inobatga olgan holda iqtisodiyot soha va tarmoqlari uchun zarur bo'lgan malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda jamiyatning kasblar va mutaxassisliklarga bo'lgan talablarini qondirish;

-mehnat faoliyatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tatbiq qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan kadrlarni tayyorlash;

-mahalliy va xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni rivojlantirish, zamonaviy innovatsion o'quv loyihalarini birgalikda amalga oshirish uchun malakali xorijiy mutaxassislarni jalb etish;

-Xalqaro tasniflagich darajalari bilan uyg'unlashgan tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlarini hamda o'qitishning kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy etish;

-ta'lim olish bilan birgalikda o'quvchilarga tadbirkorlik faoliyatini yo'lga qo'yish bo'yicha zarur bilimlarni berish va ularni kelgusida o'z biznesini tashkil etishi yuzasidan metodik qo'llab-quvvatlash tadbirlarini amalga oshirish;

-mamlakat iqtisodiyotini yanada isloh qilish, uni barqaror o'stirish hamda modernizatsiyalash jarayonlarida samarali ishtirok etishga qodir bo'lgan kadrlarni tayyorlash maqsadida o'quv jarayoniga innovatsiya shakllar, texnologiyalar va ishlanmalarni faol qo'llab, professional ta'lim va ishlab chiqarishning o'zaro hamkorligini ta'minlash;

-shaxslarning professional ta'lim muassasalarini ixtiyoriy tanlashi va kasb yoki mutaxassislik bo'yicha bilim olish, shuningdek, «Hayot davomida ta'lim olish»

prinsipi asosida kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlashdan o'tish imkoniga ega bo'lish sharoitlarini yaratish;

-professional ta'lim olish orqali shaxsning intellektual, madaniy va ma'naviy rivojlanishga bo'lgan individual ehtiyojlarini qondirish, o'quvchilarda vatanparvarlikni, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish hamda ularda mas'uliyat va ijodiy faoliyatni rivojlantirish.

Professional ta'lim muassasalarida tabaqalashtirilgan ta'lim dasturlari doirasida professional ta'lim beriladi, o'quvchilarning kasbiy moyilliklari, mahorati va ko'nikmalarining rivojlanishi, tanlangan kasblar yoki mutaxassisliklarga ega bo'lishi ta'minlanadi.

Professional ta'lim sohalari bo'yicha davlat ta'lim standarti namunasi Vazirlik tomonidan belgilanadi. Ta'lim sohalari bo'yicha davlat ta'lim standartlari asosida kasblar va mutaxassisliklarning malaka talablari ishlab chiqiladi. Ta'lim sohalari bo'yicha davlat ta'lim standartlari, kasblar va mutaxassisliklar malaka talablari, o'quv rejasi va dasturlarini ishlab chiqish uchun Vazirlik, tegishli vazirliklar va idoralar, tayanch professional ta'lim muassasalari hamda oliy ta'lim muassasalarining tajribali mutaxassislaridan iborat tarkibda mualliflar jamoasi shakllantiriladi. Davlat ta'lim standartlari va malaka talablari tegishli kasb va lavozimlarning professional standartlari yoki malaka talablari asosida ishlab chiqiladi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining to'rtinchi yo'nalishining mazmuni nimadan iborat?
2. "Inson – jamiyat – davlat" degan yangi tamoyil mohiyatini yoritib bering.
3. "Yangi O'zbekiston – ma'rifatli jamiyat" konsepsiyasi mazmuni nimadan iborat.
4. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning maqsad va vazifasi?
5. Uzlaksiz ta'lim tizimi mazmunini yoriting.
6. Uzlaksiz ta'lim turlari va maqsadi.

7. Ta'lim shakllari va mohiyatini tushuntirib bering.
8. Professional ta'limni maqsad va vazifasi.
9. Professional ta'lim bosqichlari.
10. Xalqaro tasniflagichning darajalari.

2-MAVZU. Pedagogika fan sifatida. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi va metodlari

Reja:

1. Pedagogika fanining maqsadi va vazifasi.
2. Pedagogika fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi.
3. Pedagogik fanlar tizimi.
4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.
5. Pedagogika fani va uning asosiy kategoriyalari.
6. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish.

Tayanch so'zlar: pedagogika, maqsad, vazifa, obyekt, predmet, kategoriya, pedagogikaning sohalari, pedagogika fani metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot metodlari.

Pedagogika fanining maqsadi va vazifasi. Pedagogika (yunoncha paidagogike bo'lib, paida - «bola» va gogike - «yetaklayman») ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan. Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqlol g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi.

Pedagogika - ta'lim va tarbiya jarayonini yaxlitlikda o'rganadigan fan sohasi.

Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati - uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bo'is **didaktika (ta'limnazariyasi)** va **tarbiya nazariyasi** fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Didaktika (ta'lim nazariyasi, yunoncha didaktikos «o'rgatuvchi», didasko «o'rganuvchi») ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, qonun va qonuniyatlari, tamoyillari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

Tarbiya nazariyasi - pedagogikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayonining mazmuni, tarbiya turlari, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish masalalarini o'rganadi.

Ijtimoiy tarbiya fuqarolik, aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, iqtisodiy, ekologik tarbiya kabi yo'nalishlarda tashkil etiladi.

Pedagogika fanining obyekti - yaxlit pedagogik jarayon.

Pedagogika fanining predmeti - ta'lim-tarbiya jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari.

Pedagogika fanining vazifalari. Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat rivojlanish strategiyasi, uning hayotida etakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ilg'ot xorijiy tajribalar asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

Analitik vazifasi:

-ta'lim va tarbiya jarayoni mazmuni;

4

-ta'lim va tarbiya jarayoni mohiyati;

-sabab-oqibat aloqadorligini o'rganish;

-pedagogik tajribani talil etish;

-umumlashtirish va baholash.

Prognostik vazifasi:

-ilmiy asoslangan maqsadlarni belgilash va ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyasini belgilash;

-ta'lim siyosatini samarali boshqarishni ta'minlash.

Tashkiliy vazifasi:

-yangi pedagogik texnologiya, innovatsiyaon shakl va vositalarni ishlab chiqish;

-pedagogik tadqiqotlar natijalarini amaliyotgav tatbiq etish;

-ta'lim jarayonini boshqarishning ilmiy-metodik ta'minotini yaratish.

Metodologik vazifasi:

-pedagogik fanlarning umumnazariy asoslarini aniqlashtirish.

Pedagogik fanlari tizimi. Shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi. Ular quyidagilardir:

Umumiy pedagogika - pedagogikaning kontseptual masalalari va amaliy jihatlarni tadqiq etadi.

Pedagogika nazariyasi - pedagogikaning umumnazariy masalalari, qonuniyatlari va tamoyillari hamda tasniflashga oid masalalarni o'rganadi.

Pedagogika tarixi - pedagogik fikrlarning taraqqiy etishi, maktab va ta'lim turlarining davriy xususiyatlari, o'ziga xoj jihatlari va ahamiyatini tadqiq etadi.

Pedagogik mahorat - o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga samarali tayyorlash taktikasi, pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish, pedagogik madaniyat va texnikani tarkib toptirish hamda nutq texnikasini egallash yo'llarini o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi - maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi - boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash, ularga ta'lim berish, ularning o'ziga xos psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika - jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi.

Metodika - xususiy fanlarni o'qitish mazmuni, qonuniyatlari, tashkiliy shart-shroitlarini tadqiq etadi.

Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Ta'lim menejmenti - ta'limmuassasalarining faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollari belgilash masalalarini o'rganadi.

Ijtimoiy pedagogika - shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy meyordan og'ishishning pedagogik diagnostikasi, korrektsiyasi va rehabilitatsiyasi hamda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish masalalarini tadqiq etadi.

Oila pedagogikasi - oilaviy ta'lim-tarbiya, oilada bolalarni yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar asosida tarbiyalash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalalarini o'rganadi.

Xalq pedagogikasi - xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar, milliy va bolalar o'yinlari, o'yinchoqlari kabilarda saqlanib qolgan pedagogik ma'lumotlar va milliy tarbiyaga doir tajribalar majmuidir.

Qiyosiy pedagogika - qiyosiy aspektda turli davlat, hudud, umuman dunyo miqyosida, turli tarixiy davrlarda pedagogika nazariyasi va amaliyotining mavjud holati, rivojlanish tendensiyalari va qonuniyatlarini o'rganadigan pedagogik fan sohasi.

Pedagogik innovatika - pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadigan, shuningdek pedagogik an'analar bilan istiqboldagi ta'lim loyihalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlaydigan fan.

Pedagogik aksiologiya ta'lim oluvchi va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'limiy qadriyatlarni o'rganish hamda ta'lim- tarbiyaga aksiologik yondashuvni qaror toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Neyropedagogika - bu bosh miya (o'ng va chap miya yarim sharlari) faoliyati va tuzilishidagi funksional tafovutlar to'g'risidagi bilimlar hamda mazkur bilimlarni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llay olish haqidagi amaliy fan sohasi.

Muzey pedagogikasi - pedagogika, psixologiya va muzeyshunslkning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllangan fan sohasi bo'lib, muzey muhitida ta'lim-tarbiya berish yo'llarini tadqiq etadi. Muzeydagi mazkur ma'rifiy yo'nalish bilan shug'yllanadigan xodim muzey pedagogi deb ataladi.

Pedagogik antropologiya - falsafiy, ijtimoiy, psixologik antropologiya qonuniyatlariga asoslangan holda ta'limoluvchi uchun qulay va individual shart-sharoitlarni yaratish hamda ta'limning antropologik modeli va taexnologiyasini o'rganuvchi fan sohasi.

Pedagogik akmeologiya - barcha yosh davrlari psixologiyasi bilan bog'liqlikda jadal rivojlanayotgan shaxsnig etuk rivojlanish cho'qqisi - «akme shaxs» darajasiga etkazish qonuniyatlari, texnika va texnologiyasini tadqiq etadi.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma'lum pedagogik hodisaning muayyan vaziyatlarda namoyon bo'lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Bizga ma'lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo'lib, uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtai nazardan pedagogika bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

Falsafa - shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlari kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

Etika - shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.

Estetika - shaxs tomonidan go'zallikning idrok etilishi, uni yaratishga intilishi, shuningdek, estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Iqtisod - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy-texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

Sotsiologiya - ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Fiziologiya - o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni o'rganishga yordam beradi.

Gigiena - o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishga nazariy va amaliy g'oyalarni taqdim etadi.

Psixologiya - shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

Tarix - pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, tarixiy tajribani yosh avlodga o'rgatish uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Madaniyatshunoslik - o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

Tibbiy fanlar - shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlani-shini ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf

etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari. Bizga yaxshi ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi.

Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, shakllantirish, rivojlantirish.

Shaxs - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyo-qarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim - shaxsning ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish layoqati.

Malaka - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan **dunyoqarash majmui**.

Shakllantirish - shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va meyorlar asosida **tarkib toptirish jarayoni**.

Rivojlanish - shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi **murakkab jarayon**.

Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi va tadqiqot metodlari. Pedagogika fani rivojining hozirgi bosqichida alohida dolzarb metodologik masalalarni hal etish bilan chegaralanmasdan xususiy bilimlar tizimi sifatida pedagogika fani metodologiyasini aniq belgilab olish zarur. Bu birinchidan, pedagogik nazariyalarning ishonchliligini ta'minlasa, boshqa tomondan metodologik bilimlarsiz pedagogik tadqiqotlarni samarli tashkil etish va o'tkazish mumkin emasligini uqtiradi.

Ijodiy jarayonda bugungi kunda pedagogika fani metodologiyasiga, uning predmetiga nisbatan turlicha yondashuvlar vujudga kelmoqdaki, ularning mohiyatini qisqacha tushuntirishga harakat qilamiz.

Metodologiya alohida fan sifatida **ikkita funktsiyani** bajaradi: **deskriptiv (ifodalovchi)** va **perskriptiv (meyorlovchi)**. **Birinchisi** obyektning nazariy jihatdan ifodalashni ko'zlasa, keyingisi - tadqiqotchi uchun **aniq mo'ljal olishga shart-sharoit** yaratadi. Bu ikki vazifaning mavjudligi pedagogika metodologiyasini ham ikki guruhga ajratishni taqozo etadi - **nazariy va meyoriy**.

Pedagogikaning nazariy metodologiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin: «metodologiya» tushunchasi ta'rif; fan metodologiyasining umumiy tavsifi, uning darajalari; metodologik bilimlar va faoliyat tizim sifatida; pedagogika sohasidagi tadqiqiy faoliyatni metodologik ta'minlash manbalari; pedagogik tadqiqot obyekti va predmetining metodologik tahlili.

Meyor asos quyidagi savollar doirasini qamrab oladi: pedagogikani obyektiv borliqni ma'naviy jihatdan o'zgartirishning boshqa shaklidan farqli tomonlarini ilmiy asoslash;

pedagogika sohasidagi ishlarni fanning fundamental asoslariga muvofiqligini aniqlash;

maqsadning aniqligi; maxsus tadqiqot obyektini ajratish; maxsus bilish metodlari va vositalarini qo'llash; atamalarning bir xil qo'llanilishi;

pedagogik tadqiqotlarni tizimlashtirish;

tadqiqot asosnomasi: muammo, mavzu, uning dolzarbligi, tadqiqot objekti, predmeti, maqsad va vazifalari, farazi, himoya qilinadigan holatlar, ilmiy yangiligi, ilmiy-amaliy ahamiyati; pedagogik tadqiqotning tarkibi va mantiqiy ketma-ketligi; pedagogik fanlar tizimi, ularning o'zaro aloqasi.

Tadqiqot muammosi bo'yicha qabul qilingan direktiv va meyoriy hujjatlar ham bevosita metodologiyaning meyoriy asosini tashkil etadi.

Falsafiy nuqtai nazardan metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va usullari tizimi, shuningdek, bu tizim haqidagi ta'limot (nazariya) sifatida qabul qilinadi. Aniqrog'i, metodologiya predmeti - faoliyatni tashkil etish haqidagi nazariya demakdir.

Pedagogika metodologiyasi o'zida pedagogikaning nazariy asoslari va tuzilmasi haqidagi bilimlar tizimini, pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qilishga doir yondashuvlarini, pedagogik voqelikni haqqoniy ifoda etadigan axborotlarni olish usullarini, shuningdek, mazkur bilimlar tizimini qo'lga kiritishga doir faoliyat tizimini o'zida mujassamlashtiradi.

Ko'rinib turibdiki, bu ta'rifda ilmiy bilishning ikki jihati - bilimlar tizimi va ilmiy-tadqiqiy faoliyat qamrab olingan. Yoki ikki faoliyat turi - metodologik tadqiqot va metodologik ta'minot hisobga olinyapti. Agar birinchisining vazifasi pedagogika fanlari rivojining qonuniyatlari va yo'nalishlari, pedagogik tadqiqotlarning sifat va samaradorligini oshirish prinsiplari, ularning tushunchalari tarkibini aniqlashtirsa, ikkinchisi - metodologik bilimlardan tadqiqot dasturlarini asoslashda va sifatini baholashda foydalanishni anglatadi.

Shu bilan birgalikda pedagogik muammolarning umumnazariy muammolar bilan almashtirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Chunki, birinchisi «qanday qilib

metodologiyani pedagogikaga qo'llash mumkin» degan savolni aniqlashtirsa, ikkinchisi - umumnazariy savollar esa pedagogikaning predmeti, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, ta'lim va tarbiya mohiyati kabi umumiy savollar yechimiga qaratiladi.

Pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish masalasi respublikamiz va jahon miqyosida tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Mazkur muammo ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, ta'lim jarayonini tashkil qilish texnologiyalari va usullarini optimallashtirish bilan chambarchas bog'langan. Ularning to'laqonli hal etilishiga esa pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirishda yanada moslashuvchan va taraqqiyparvar yondashuvlarni keng joriy etish orqaligina erishish mumkin. O'z navbatida pedagogika fani boshqa fanlar kabi yangi-yangi faktlar, yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi texnologiyalar asosida rivojlanib boradi. Buning uchun esa ilmiy asoslangan tadqiqot metodlariga tayanish talab etiladi. Ilmiy tadqiqot metodlari esa o'z navbatida metodologiya tushunchasi bilan ataluvchi nazariy prinsiplar majmuasiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik metodologiya sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar tahlili «metodologiya», shuningdek, «pedagogik metodologiya» tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Pedagogika fanida metodologiya tushunchasining gnoseologik talqini ko'proq ustuvorlik kasb etadi. Mazkur yondashuvga ko'ra «metodologiya» tushunchasi, mazmunan «gnoseologiya» (bilish to'g'risidagi fan), «nazariy bilish» kabi tushunchalarga yaqin turadi. Ushbu yo'nalish tarafdorlari masalaga bir tomonlama yondashib, metodologiyani faqat «bilish metodlari to'g'risidagi ta'limot» yoki hodisalarni bilish jarayoni sifatida talqin qiladilar. Shu o'rinda, ushbu tushunchaning «borliqni o'zgartirish metodlari to'g'risidagi ta'limot» ekanligini e'tibordan chetda qoldiradilar va metodologiyani gnoseologik qolip bilan cheklab qo'yadilar.

Pedagogika fani metodologiyasi - jamiyatning rivojlanishi s haroitida uzluksiz taraqqiy etib boruvchi pedagogik muhit holatini haqqoniy aks ettiruvchi,

pedagogika nazariyasi hamda amaliyoti, ta'lim olish hamda unga yondashuv mezonlari haqidagi bilimlar tizimi.

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obykti va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarilarni aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomilashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir: muammoning dolzarbligi va

mavzuning aniq belgilanganligi; ilmiy farazlarning to‘g‘ri shakllantirilganligi; vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to‘g‘ri belgilanganligi; tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv; tajriba- sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to‘g‘ri hisobga olinganligi; tadqiqot natijalarini oldindan tashhislash va uning natijalarini aytib o‘tish; tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo‘nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi.
2. Suhbat metodi.
3. Anketa metodi.
4. Intervyu metodi.
5. Ta‘lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi.
7. Pedagogik tahlil metodi.
8. Bolalar ijodini o‘rganish metodi.
9. Pedagogik tajriba metodi.
10. Matematik-statistik metod.

Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo‘llash jarayonida, ta‘lim muassasalarining o‘quv-tarbiya ishlari jarayonini o‘rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo‘lga kiritilgan ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi farq to‘g‘risidagi ma‘lumotga ega bo‘linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo‘lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta‘lim-tarbiya sifatini oshirish, o‘quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo‘l qo‘ymaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

- 1) kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik;
- 2) kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
- 3) kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
- 4) har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;
- 5) xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning Yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

- 1) maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;
- 2) suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
- 3) suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'xtamga kelish;
- 4) suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 5) suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;
- 6) suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil aytish uchun sharoit yaratish;
- 7) savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;
- 8) olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Anketa metodi (fransuzcha - tekshirish). Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi.

O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi:

- 1) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);
- 2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo‘q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniqarli», «salbiy» va hokazo tarzda javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo‘llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

- 1) anketa savollari tadqiq etilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;
- 2) anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo‘lmasligi kerak;
- 3) anketa savollari o‘quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;
- 4) anketa savollari respondentlar tomonidan to‘la javoblar berilishini ta’minlovchi vaqtni kafolatlay olishi zarur;
- 5) anketa o‘quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;
- 6) anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Intervyu metodi respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta’minlaydi. Intervyu respondent e’tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o‘tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Ta’lim muassasasi hujjatlarni tahlil qilish metodi. Pedagogik hodisa va dalillarni tekshirish maqsadida ta’lim muassasalari faoliyati mazmunini yorituvchi ma’lumotlarni tekshirish maqsadga muvofiqdir. Mazkur metod O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablarining ta’lim muassasalari amaliyotidagi bajarilish holatini o‘rganish, bu boradagi faollik darajasi, erishilgan yutuq hamda yo‘l qo‘yilgan

kamchiliklarni aniqlash, ilg'or tajribalarni ommalashtirish va ta'lim muassasasi pedagogik tajribasini oshirish maqsadida qo'llaniladi.

Ta'lim muassasasi faoliyati mohiyatini yorituvchi hujjatlar quyidagilardan iborat: O'quv mashg'ulotlarining jadvali, o'quv dasturi, guruh (yoki sinf) jurnallari, o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, buyruqlar, Pedagogik Kengash yig'ilishi bayonnomalari yozilgan daftar, Pedagogik Kengash qarorlari, ta'lim muassasasi smetasi hamda pasporti, tarbiyaviy ishlar rejasi, o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish borasidagi hisobotlar, ta'limmuassasasi jihozlari (o'quv partalari, stol stullar, yumshoq mebellar va hokazolar) qayd etilgan daftar va hokazolar.

Mazkur metod muayyan yo'nalishlarda o'quv-tarbiya ishlari samaradorligi darajasi, o'quvchilarda hosil bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar hajmi, ilg'or pedagogik tajribalar mazmunini o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Test metodi. Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

2) ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2) yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniharli», «salbiy» va hokazo tarzdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

3) to'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o'z yondashuvlariga ko'ra to'g'ri deb topgan javob variantini belgilaydilar).

Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejaliishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan

birini tanlashi zarur. Shu bois respondent o'z fikrini batafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

Bolalar ijodini o'rganish metodi. Mazkur metod o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma'lum fan sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari - kundalıkları, insholari, yozma ishlari, referatlari, hisobotlari muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metodning afzalligi shundaki, u ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

- 1) bilimlar bellashuvi;
- 2) fan olimpiadalari;
- 3) turli mavzulardagi tanlovlar;
- 4) maktab ko'rgazmalari;
- 5) festivallar;
- 6) musobaqalar.

Pedagogik tajriba (eksperiment - lotincha «sinab ko'rish», «tajriba qilib ko'rish») metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo Yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikosiga ega bo'la olishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammo Yechimini topishga yo'naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan

foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay hamda unga baho bera olishi zarur.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Pedagogika fani nimani o‘rganadi?
2. Pedagogika fanining obyekti va predmetini izohlang.
3. Pedagogika fanining asosiy vazifalariga izoh bering.
4. Pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
5. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligini asoslang.
6. Pedagogik fanlar tizimini shartli ravishda asosiy, yordamchi va mustaqil fan sohasi yo‘nalishlariga turkumlang.
7. Pedagogika fani metodologiyasi tushunchasiga izoh bering.
8. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari haqida gapirib bering.

3-MAVZU. Yaxlit pedagogik jarayon. Didaktika – ta’lim nazariyasi sifatida.

Reja:

1. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasi va uning tuzilishi.
2. Pedagogik jarayon qonuniyatlari va tamoyillari.
3. Ta’lim nazariyasi (didaktika) pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida.
4. Ta’lim jarayonining mohiyati.
5. O‘qitish va o‘rganish jarayonlari tavsifi, o‘quv jarayonida ularning o‘zaro bog‘liqligi.
6. O‘quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi. Ta’lim tamoyillari va qonuniyatlari.

Tayanch tushunchalar: jarayon, pedagogik jarayon, pedagogik tizim, yaxlit yondashuv, komponent, yaxlit pedagogik jarayon, qonuniyat, tamoyil, didaktika, o‘qitish, o‘qitish jarayoni, didaktikaning asosiy kategoriyalari, ta’limparadigmalari, ta’limqoninuyatlari, ta’lim tamoyillari.

1.Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasi va uning tuzilishi. Pedagoglik kasbining paydo bo‘lishiga e’tibor qaratilsa, shu narsa ko‘rinadiki, dastlab uning doirasida differensiallashuv va integratsiyalashuv jarayoni chegaralangan bo‘lsa, keyinchalik ta’lim va tarbiya bir-biriga qarama-qarshi qo‘yila boshladi: o‘qituvchi o‘qitadi, tarbiyachi esa tarbiyalaydi. Lekin XIX asrga kelib, taraqqiyparvar pedagoglarning ishlarida argumentlarni asoslashda obyektiv nuqtai nazardan ta’lim va tarbiyaga bir butun, yaxlit hodisa sifatida qarala boshladi. I.F.Gerbertning fikricha, tarbiyasiz ta’limda vosita bor, lekin maqsad yo‘q, ta’limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi.

Nemis pedagogi A.Disterveg, ta’limni tarbiyaning bir qismi sifatida qaraydi: “Ta’lim prinsiplari bor ekan, hamisha tarbiya prinsiplari ham bo‘ladi, yoki aksincha”

Pedagogik jarayonning yagonaligi g‘oyasi K.D.Ushinskiy g‘oyalarida chuqur ifodalangan. U pedagogik jarayonni maktab faoliyatining ma’muriy, o‘quv va tarbiya elementlarini bir butun tizim sifatida tushundi. K.D.Ushinskiyning taraqqiyparvar g‘oyalari uning izdoshlari: N.F.Bunakov, P.F.Lesgaft, K.BElniskiy, V.PBaxterov va boshqalarning ishlarida o‘z aksini topgan.

Pedagogik jarayon muammosi bilan P.F. Kapterev alohida shug‘ullandi. U pedagogik jarayonlarning ko‘ptomonlama ham ichki, ham tashqi jihatlarini tahlil qiladi va quyidagi xulosalarga keldi: “Ta’lim, o‘qitish, o‘rgatish, tarbiya, pand-nasihat, o‘git va boshqa bir qator so‘zlar turli xususiyat, jihatlar, vosita va vaziyatlarni ifodalaydi, lekin ularning hammasi yaxlit pedagogik jarayondir”.

Pedagogik jarayon - pedagogik fanlarning eng muhim, asosiy tushunchalaridan biri.

Pedagogik jarayon kattalarning pedagogik faoliyati va tarbiyachilarning boshqaruvchilik roli tufayli hayotiy faoliyat natijasida bolaning o'zini-o'zi o'zgartirishining maqsadga yo'naltirilgan mazmundor, tashkiliy harakatidir.

U haqiqatdan ilmiy asoslangan, rivojlantiruvchi va takomillashib boruvchi tizim sifatida mavjud bo'ladi hamda tarbiya qonuniyatlari, pedagogning ijodkorligi va ta'lim oluvchilarning yosh bilan bog'liq o'zgarishlari dinamikasiga asoslanadi.

Pedagogik jarayon boshqa barcha ijtimoiy jarayonlar (iqtisodiy, siyosiy, axloqiy, madaniy va boshqalar) bilan chambarchas bog'langan. Uning mohiyati, mazmuni va yo'nalganligi ijtimoiy jarayonlarning holati, ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining real o'zaro harakatiga bog'liq bo'ladi.

O'quv-tarbiya jarayonining asosiy xususiyati - yaxlitlik, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

Yaxlitlik asosiga ta'lim, tarbiya va rivojlanish birligini ta'minlash pedagogik jarayonning mohiyatini tashkil etadi.

Pedagogik jarayon - ko'plab jarayonlarning ichki aloqadorligi yig'indisidir. Unda o'qitish, ta'lim, tarbiya, shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlari birlashadi.

Pedagogik jarayonning umumiyliigi va birligi uni tashkil etuvchi barcha jarayonlarni yagona maqsadga bo'ysundiradi. Pedagogik jarayonning murakkab ichki munosabatlari:

uni tashkil etuvchi jarayonlarning birligi va mustaqilligi;

undagi jarayonlarning yaxlitligi va teng huquqliligi;

umumiy mavjudlik va o'ziga xoslikni saqlashda namoyon bo'ladi.

Pedagogik jarayonga uning tarkibiy qismlarining o'zaro aloqadorlikda qonuniy joy egallashi birligini o'zida ifoda etuvchi yagona tizim sifatida qarash mumkin.

Tuzilish (struktura) - bu tarkibiy qism(element)larning tizimdagi joylashuvidir.

Tizimlarning tuzilishi tarkibiy qismlarni qabul qilish mezonlarida belgilangani bo'yicha, bundan tashqari ular orasidagi aloqadorlikda tashkil etiladi. Pedagogik jarayonning o'zi maqsad, vazifa, mazmun, metodlar, pedagog va

tarbiyalanuvchilarning o‘zaro harakati shakllari, shu bilan birga erishilgan natijalar bilan xarakterlanadi.

Pedagogik jarayonda ishtirok etadigan tizim tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: pedagoglar; tarbiyalanuvchilar; tarbiyaviy shart-sharoitlar.

Jarayonning aniq maqsadli tarkibiy qismi pedagogik faoliyatning barcha ko‘p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad - har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan - alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o‘z ichiga qamrab oladi.

Mazmunli tarkibiy qism umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo‘yadigan ma‘noni aks ettiradi.

Faoliyatli tarkibiy qism - jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

Jarayonning natijaviy tarkibiy qismi uni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo‘yilgan maqsad bilan bog‘liqlikda muvafaqqiyatli o‘zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

Professor **I.P.Rachenko** ta‘lim tizimidagi tarkibiy qism(komponent)larni quyidagicha strukturalashtiradi:

tizim faoliyatini aniqlashtiruvchi maqsad va vazifalar;

ta‘lim va tarbiya mazmuni maqsad va vazifalarining amalga oshishini ta‘minlovchi pedagogik kadrlar;

tizimning ilmiy asosda ishlashini tashkil etuvchi ilmiy kadrlar;

ta‘limoluvchilar(ta‘limoluvchilar);

moddiy-texnik ta‘minot;

tizim va uning samaradorligi ko‘rsatkichlarining moliyaviy ta‘minoti;

shart-sharoit(psixofiziologik, sanitar-gigienik, estetik va ijtimoiy);

tashkil etish va boshqarish.

Amerikalik pedagog F.G.Kumbs quyidagilarni ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlari deb hisoblaydi:

tizimning faoliyatini aniqlashtirib beruvchi maqsad va asosiy vazifalar;
ta'lim oluvchilar hamda tizimning asosiy vazifasi hisoblanuvchi o'qitish;
tizim faoliyatini muvofiqlashtirish, rahbarlik va baholashni amalga oshiruvchi boshqarish;
turli vazifalar bilan bog'liqlikda o'quv muddati hamda ta'lim oluvchilar guruhining tuzilishi va taqsimlanishi;
mazmun - eng asosiysi, ta'lim oluvchilar ma'lumotga ega bo'lishlari shart;
o'qituvchilar;
o'quv qo'llanmalar: kitoblar, doskalar, xaritalar, filmlar, laboratoriyalar va boshqalar;
o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan bino;
texnologiya - ta'limda foydalaniladigan barcha metod va usullar;
bilimlarni baholash va nazorat qilish: qabul qilish, baholash, imtihonlar, tayyorgarlik sifati qoidalari;
bilimlarni oshirish va tizimni takomillashtirishi uchun tadqiqot ishlari;
ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlari xarajatlari.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari - bu obyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorlik, mazkur jarayonning alohida tomoni.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari - bu obyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorliklar yig'indisi.

Pedagogik taraqqiyot sifatidagi bu qadar murakkab, katta va dinamik tizimda ko'plab turli tavsifiy aloqalar namoyon bo'ladi.

Zamonaviy pedagogikada pedagogik jarayon qonuniyatlarning yagona tasnifi mavjud emas. Shu sababli quyida mavjud tasniflardan ba'zilarini ko'rib o'tamiz.

I.P.Podlasiy tasnifi bo'yicha:

Tarbiya va ijtimoiy tizimlarning aloqadorligi: aniq tarixiy sharoitlardagi tarbiya xarakteri jamiyatning ehtiyojlari, iqtisodiy, milliy-madaniy o'ziga xosliklari bilan aniqlanadi.

Ta'lim va tarbiya orasidagi: bu jarayonlarning o'zaro bog'liqligini, ularning ko'ptomonlama o'zaro ta'sirini, birligini belgilab beruvchi aloqadorlik.

Tarbiya va faoliyatning aloqadorligi: tarbiyalash - faoliyatning turli turlariga tarbiyalanuvchilarni jalb etish demakdir.

Tarbiya va shaxs faolligining aloqadorligi: agar uning ob'ekti(shaxs) bir paytning o'zida subyekti sifatida aks etsa, tarbiya muvafaqqiyatli amalga oshadi, ya'ni shaxs o'zining faol xulq- atvorini, shaxsiy erkinligini, mustaqilligini, faoliyatdagi ehtiyojini namoyon etadi.

Tarbiya va muloqotning aloqadorligi: tarbiya jarayoni har doim odamlar - o'qituvchilar va ta'lim oluvchilarning o'zaro harakatida kechadi.

Bola tarbiyasi muvafaqqiyati to'g'ridan-to'g'ri shaxslararo aloqalarning intensivligi va boyligiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonning dinamik qonuniyati - ta'lim oluvchining keyingi barcha muvafaqqiyatlarining qimmatini uning dastlabki bosqichlardagi muvafaqqiyatiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda shaxsning rivojlanishi qonuniyati - shaxs rivoji darajasi va sur'ati: irsiyat; tarbiya va ta'lim muhiti; pedagogik ta'sir etish usul va vositalarining qo'llanishiga bog'liq bo'ladi.

O'quv-tarbiya jarayonini boshqarish qonuniyati - pedagogik ta'sirning samaradorligi: ta'lim oluvchilar va pedagoglar orasidagi qayta aloqalarning intensivligi; ta'lim oluvchilarga ko'rsatiladigan korrektsiyali ta'sirlarning asoslanganligi hamda xarakteri, qimmatiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda hissiyot, mantiqiylik va amaliyotning birligi qonuniyati - o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi: hissiy idrokning sifati va intensivligi;

idrok etilganning mantiqiy anglanishi; anglanganning amaliy qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi.

Tashqi(pedagogik) va ichki(bilish) faoliyatning birligi qonuniyati pedagogik jarayonning samaradorligi: pedagogik faoliyatning sifati; tarbiyalanuvchilarning shaxsiy o'quv-tarbiyaviy faoliyatining sifatini shart qilib qo'yadi.

M. Kodjaspirov bo'yicha:

Ijtimoiy shart-sharoitlar bilan shartlanganlik qonuniyati: ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy ehtiyojlar va sharoitlarga bog'liqligi.

Inson tabiati bilan bog'langanlik qonuniyati: shaxsni shakllantirishda muloqot va faoliyatning hal qiluvchilik roli; ta'lim va tarbiyaning ta'limoluvchilarning yosh va individual o'ziga xosliklariga bog'liqligi.

Tarbiyaviy jarayon mohiyatining shartlanganlik qonuniyati: tarbiya, o'qitish, ma'lumot va shaxs rivoji jarayonlarining o'zaro bog'liqligi; o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs va ijtimoiy guruhlarning o'zaro aloqasi.

M.Kodjaspirovning mazkur tasnifi Y.K.Babanskiyning tasnifiga juda yaqin. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari, aynan akademik Y.K.Babanskiy tomonidan sodda va tushunarli ochib berilgan:

Ta'lim va tarbiya jamiyatning ehtiyojlari va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlariga bog'liq holda amalga oshadi.

Tarbiya, o'qitish, ma'lumot va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi qonuniyati.

Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning birligi qonuniyati.

Ta'lim va tarbiya jarayonida muloqotning hal qiluvchilik roli qonuniyati.

Pedagogik jarayonda ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.

Pedagogik jarayonda jamoa va shaxsning o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Pedagogik jarayon vazifalari, shakllari, metodlarining o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillari. Yaxlit pedagogik jarayon qonuniyatlari singari tamoyillari masalasida ham turli qarashlar mavjud. Hatto ba'zi pedagoglar

ularni qonuniyat sifatida e'tirof etishga moyildirlar. Biroq yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, qonuniyatlar ob'ektiv, eng muhim, barqaror, o'zgarishdagi, shu bilan birga, aniq sharoitlardagi harakatni ifoda etadi. Pedagogik jarayon qonuniyatlaridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadiki, buni tamoyillar(prinsiplar) deb ataymiz.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari asosida uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan qo'yiladigan muhim talablar tamoyillar deb ataladi.

Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillarining ham hozirgacha turli tasniflari adabiyotlarda o'z aksini topgan. Agar ularni sinchiklab o'rganib chiqilsa, tasniflarning bir-biriga yaqinligini ko'rish mumkin. Shu sababli biz quyida ko'pchilik tomonidan tushunarli deb topilgan ikkita (Y.K.Babanskiy, B.T.Lixachev) tasnifini keltirib o'tishni ma'qul deb topdik.

Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillarining Y.K.Babanskiy bo'yicha tasnifi:

- pedagogik jarayonning maqsadga yo'naltirilganligi;
- ta'lim va tarbiya mazmunining ilmiyligi;
- ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, tushunarlilik;
- tizimlilik va ketma-ketlik;
- onglilik, faollik, tashabbuskorlik, ta'lim oluvchilarning ijod- korligi;
- ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy foydali, ishlab chiqarish mehnati bilan aloqasi;
- ta'lim va tarbiyaning jamoaviy xarakteri;
- ko'rgazmalilik;
- ongli talabchanlik bilan birgalikda ta'lim oluvchi shaxsini hurmat qilish;
- ta'lim va tarbiyaning qo'lay metod, shakl va vositalarini tanlab olish;
- sababiylik, onglilik hamda ta'lim, tarbiya va rivojlanishining amaliy natijalari;
- tarbiyaga kompleks yondashuv.

B.T.Lixachev tasnifi:

- o'quv-tarbiya jarayonining ijtimoiy-qadriyatli maqsadga yo'nalganligi;
- ta'lim oluvchilar faoliyatining turli turlarining o'zaro harakatini tashkil etishga

kompleks yondashuvni amalga oshirilishi;

- butun o‘quv-tarbiyaviy ishlarning hayot bilan bog‘liqligi;
- ta‘lim va tarbiya jarayonida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish, jamoada ta‘lim va tarbiya;
- ta‘lim oluvchilarga talabchanlik va hurmatning birligi;
- ta‘lim oluvchilar hayotiga rahbarlik qilishda ularning tashabbuskorliklarini hisobga olish;
- barcha ta‘lim oluvchilar hayotini estetizatsiyalash;
- ta‘lim va tarbiyaning boshqaruvchilik roli;
- ta‘lim oluvchilarning bilish, mehnat va boshqa faoliyatlarini rag‘batlantirishni hisobga olish, ularda ishga bevosita qiziqish uyg‘otish orqali axloqiy-irodaviy kuchini faollashtirish;
- ta‘lim oluvchilarda barcha turdagi fikrlashni rivojlanishini hisobga olish, ketma-ketlik va tizimlilik;
- ko‘rgazmalilik;
- tushunarlilik;
- sababiylik.

Umuman olganda, yagona pedagogik jarayon va uning tarkibiy qismlarining umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish ta‘lim va tarbiya jarayonining samaradorligiga xizmat qiladi.

Didaktika pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida. Didaktika pedagogika nazariyasining nisbatan mustaqil qismi bo‘lib, unda o‘qitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi. Didaktikaning so‘zma-so‘z tarjimasi «ta‘lim nazariyasi» ma‘nosini anglatadi. Didaktika «yunoncha» so‘zdan olingan bo‘lib, «didacticos» - o‘rgatish, o‘qitish ma‘nosini bildiradi.

Didaktika - ta‘lim jarayoni, mazmuni, qonuniyat va tamoyillari, shakl, metod va vositalarini ilmiy asoslab beruvchi ta‘lim nazariyasi, pedagogikaning alohida sohasi.

Bu atamani nemis pedagogi V.Ratke (1571-1635) fanga kiritgan, deb hisoblanadi. Didaktika nomi ostida fanni nazariy va metodologik asoslarini tadqiq qiladigan ilmiy fanni tushundi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor Y.A.Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda u chex tilida «Buyuk didaktika» asarini yozdi. Didaktikani Komenskiy «hammani hamma narsaga oʻrgatish sanʼati» deb tushuntirdi.

«Didaktika» atamasi ilk bor nemis pedagogi Wolfgang Ratkening «Didaktika yoki taʼlim sanʼati» (1613-yil) deb nomlangan maʼruzasida qoʻllanilgan.

Didaktika ilmiy bilimlar tizimi sifatida birinchi marta chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika» (1657-yil) asarida ochib berilgan.

Didaktikada taʼlimni tashkil etishning umumiy masalalari, oʻqitish jarayonining mohiyati, taʼlimning mazmuni, oʻqitish qonuniyatlari, oʻqitish tamoyillari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi.

Pedagog – olimlar yillar davomida taʼlim tizimida *Nega oʻqitamiz? Nimani oʻqitamiz? Qanday oʻqitamiz? Qaerda oʻqitamiz?* kabi savollarga javob izladilar. Didaktika “nimaga oʻqitish?”, “nimani oʻqitish?”, “qaerda oʻqitish?”, “qanday oʻqitish?” kabi savollarga javob beradi.

Ushbu holatga asosan 1990 yillarning oʻrtalarida taʼlim sohasiga oid teoriyalar va ularning asoschilari, oʻsha davr amaliy darslari va oʻqitish tarixi, talqin qilish kabilar bevosita taʼsir koʻrsatadi. Men oʻz hamkasblarimga qarata oʻzida “qanday oʻqitish” kabi savollarga javob topish imkoniyatiga ega boʻlgan qoʻllanmalar avval ham, hozir ham taʼlim jarayonida asosiy ustun boʻlib kelgan va talabalar, izlanuvchilarga amaliy maslahat koʻrsata olgan deb ayta olaman.¹

Didaktikaning obyekti - oʻsib kelayotgan avlodga ijtimoiy tajribalarni, milliy va umuminsoniy madaniyatni tarkib toptirishga yoʻnaltirilgan faoliyatning asosiy turi hisoblangan taʼlim berishdir.

Didaktikaning predmeti sifatida oʻrgatish (oʻqituvchi faoliyati) va oʻrganish (oʻquvchilarning bilish faoliyati), ularning oʻzaro harakati aks etadi.

---

¹Aleks Muur. Taʼlim berish vataʼlim olish: Pedagogika, taʼlim dasturi va tarbiya. Rutlej. Ikkinchi nashr. 2012. – B. (Ikkinchi nusxa uchun soʻz boshida).

O'qitish jarayoni pedagogning o'rgatuvchilik faoliyatini va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. Shu o'rinda bu jarayonlarning tahliliga e'tibor qarataylik. Ta'limda o'qituvchining boshqaruvchilik roli o'z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qo'lga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib qo'yadi.

Bularning barchasi o'qituvchining ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarini amalga oshirishida o'z aksini topmog'i lozim. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilariga qo'lga kiritilgan bilimlarni o'rgatadi. O'quv faoliyatida ularni ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o'quvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qiziqish va qobiliyatlarni shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi. O'qituvchining faoliyati o'quvchi shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishiga katta imkoniyatlar ochib beradi. Yanada aniq qilib aytsak, butun o'quv jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonda o'quvchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkil etadi. O'quvchilarga qiyinchiliklarni engib o'tishda yordam beradi hamda ularning bilimlarini va butun ta'lim jarayonini tashxis qiladi. O'z navbatida o'quvchilarning faoliyati o'quv jarayonida o'rganishga, bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashga, o'zini jamiyatga foydali faoliyatga tayyorlashga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati ko'p qirrali yo'nalgan harakatni ifodalaydi va bu harakat bilishga doir vazifalarni hal qilishda ularga katta yordam beradi.

Didaktika va metodika mustahkam aloqa va o'zaro bog'liqlikda joylashadi. Didaktika o'qitishning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Aniq bir predmetni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: o'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

O'rgatish - o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyati.

O'rganish - anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi.

O'qitish - qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati.

Ta'lim - o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, kompetensiya va fikrlash usullari tizimi.

Bilim - ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni aks ettiradigan inson g'oyalari yig'indisi;

Ko'nikma - egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash.

Malaka - avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning takomillashgan darajasi.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish layoqati.

Maqsad - o'qitishning nimaga qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay yo'sinda safarbar etilishi.

Mazmun - o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi.

Tashkil etish - qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon.

Shakl - o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq.

Metod - o'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) yo'li.

Vosita - o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan foydalaniladigan ob'ekt.

Natija - o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi.

1. Didaktikaning asosiy kategoriyalari.
2. Zamonaviy ta'lim paradigmalari.
3. O'qitish jarayoni mohiyati va uning vazifalari.
4. O'qitish jarayoni bosqichlari.
5. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi.
6. Ta'lim tamoyillari va qonuniyatlari.

Zamonaviy ta'lim paradigmalari. Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmush va fikrlashning biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi.

Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni aniqlash va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya deb izohlanadi.

Paradigma tushunchasini birinchi bo'lib Kaliforniyalik professor Tomas Samuel Kun qo'llagan. Tarixiy ilmiy bilimlarni jarayon sifatida o'rganar ekan, olim uning rivojlanishining notekis, spazmodik xususiyatini ko'rsatadi. Kunning eng ko'zga ko'ringan "Ilmiy inqiloblar tarkibi" (1962) ilmiy ishida, olim taraqqiyot fenomeni epistemologik (fan sohasiga yaqin) paradigma o'zgarishi sifatida belgilab berdi.

Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lmasdan, u butun madaniy rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o'rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazari - har bir alohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, shartsiz

qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'yniga olishda ularni amalga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi.

Asosida ta'limga yangicha yondashuv yotadigan g'oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo'shishgan: yaqin zonadan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta'limot, shaxsning hayotiy faoliyatdagi vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyati jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tadqiqotlar, shular jumlasidandir.

Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmlar farqlanadi.

Ta'limning keng tarqalgan beshta paradigmasi mavjud: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq- atvorga doir); texnokratik; ezoterik.

An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma. Bilimga yo'naltirilgan paradigmadagi ta'limning bosh maqsadi: «Istalgan qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir». Shuning uchun ta'lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko'proq mavjud unsurlari - ham individual, xuddi shunday ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko'nikma va malakalar, bundan tashqari ideal va qadriyatlarni uzatish va saqlashda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'quv dasturlari

mazmuni tayanch, asosiy, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash vaqtida sinovdan o'tuvchi, shaxsning funksional savodxonligi va ijtimoiyligini ta'minlashga asoslanadi.

Bixevioristik (ratsionalistik) paradigma. Ratsionalistik paradigma an'anaviy paradigмага qarama-qarshi o'laroq, o'zining diqqat markazida mazmuni emas, o'quvchilarning turli turdagi bilimlarni o'zlashtirishining samarali usullarini qo'yadi. Ratsionalistik ta'lim paradigmasi asosida ijtimoiy injeneriya bixevioristik konsepsiyasi turadi. Ta'lim muassasasining maqsadi - ta'lim oluvchilarda ijtimoiy meyorlar, milliy madaniyat talablari va natijalariga muvofiq, moslashuvli «xulq-atvor majmui»ni shakllantiradi. Suning uchun «xulq-atvor» atamasi "barcha turdagi reaksiyalar, insoniy xususiyatlar - uning fikrlashi, his-tuyg'usi va harakati»ni bildiradi.

Mazkur paradigma ta'lim muassasasiga ta'lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish maqsadida bilimlarni o'zlashtirish yo'li sifatida qaraydi, ya'ni har qanday ta'lim muassasasi - bu yashash muhitiga moslashtirishning ta'limiy mexanizmi. Bunday o'qitishning asosiy metodlariga o'rgatish, trening, test nazorati, individual o'qitish, korrektsiyalash kiradi.

Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining diqqat markazida o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lgan, hayot sub'ekti, shaxs erkinligi va ma'naviyati sifatidagi ta'lim oluvchi turadi. U bolaning ichki dunyosini rivojlantirish, shaxslararo muloqot, ijod, dialog, shaxs o'sishi uchun yordamga yo'naltirilgan. Insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turmaydi. Uning doirasida ta'limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Ularni bola va inson hayotining tengsiz davri sifatida bolalikka qadriyatli munosabat, ya'ni ta'lim muassasasining bosh vazifasi bolani rivojlantirish (aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik) ekanligini e'tirof etish yagona yo'nalishda birlashtiriladi. Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta'lim tizimi ijodiy izlanishga asoslanib, ta'lim va tarbiyaning sof mazmuni, metod va vositalaridan joy oladi.

Insonparvarlik paradigmasi ham o'qituvchi, ham o'quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi.

Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tamoyiliga asoslanuvchi paradigmasi quyidagi mezonlarga tayanadi:

- ta'limning ijtimoiylashuvi - o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, ular tomonidan nisbatan o'zlashtiriladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyat kasb etishini ta'minlash, o'qituvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;

- milliy hamda jahon madaniyati asoslari va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish;

- ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqlol g'oyalariga asoslanish;

- shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish hamda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan layoqatiga tayanish va uni takomillashtirish;

- o'qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllantirish jarayonida o'qituvchi hamda talabalarning o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;

- ta'lim (xususan, kasbiy ta'limi) jarayonida o'quv dasturlarining talabalar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko'ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;

- pedagogik ta'limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya'ni, talabalar tomonidan o'zgaruvchan sharoitlarda shaxs ijodiy rivoji asosini ta'minlovchi invariant bilimlarning o'zlashtirilishiga erishish;

- mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o'zgarib turuvchi ehtiyojlarga to'laqonli javob bera oladigan ta'limni shakllantirish shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;

- ta'limning uzluksizligi, ta'limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta'minlovchi kasbiy ta'lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimining yaratish va rivojlantirish, muayyan dasturni ta'limning u yoki bu bosqichida o'qitilishi yoki o'qishni boshqa tipdagi o'quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;

- ta'limning ekvivalentligi, ya'ni uning davlat ta'lim standarti, milliy madaniyati va

mentalitet, shuningdek, xalqaro meyorlarga muvofiq darajasi.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning bosh maqsadi amaliy takomillashtirish uchun zarur «aniq» ilmiy bilimlarni uzatish va o'zlashtirishdan kelib chiqadi. «Bilim - kuch», shuning uchun inson qadr-qimmatini uning bilish imkoniyatlari aniqlab beradi. Inson o'zini o'zicha emas, faqat aniq belgilangan etalon (o'rtacha namuna, standartlashgan)dagi bilish yoki xulq-atvor sohibi sifatidagina baholaydi. **Texnokratik paradigma sharoitida** o'quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi «ha- yo'q», «biladi - bilmaydi», «tarbiyali - tarbiyasiz», «egallagan - egallamagan» tizimida baholanishi mumkin. Bu erda tayyorgarlik, ma'lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir etalon, ideal mavjud bo'ladi.

Ezoterik paradigma. Bu bizning sayyoramizdagi eng qadimiy ta'limiy paradigmalardan biri. Mazkur so'zning yunonchadan so'zma-so'z tarjimai «sirli», «yashirin» ma'nolarini bildiradi. Uning mohiyatini abadiy va o'zgarmas Haqiqatga munosabat tashkil etadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining fikricha, haqiqatni shunchaki bilish mumkin emas, unga vijdon pokligi orqali erishish mumkin. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi o'quvchining tabiiy kuch va imkoniyatlarini yuqori darajadagi ongga ega bo'lish, Kosmos bilan muloqot uchun sarf etish va rivojlantirishda namoyon bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchining muhim muhofaza qiluvchi funksiyasi ta'lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir.

Ta'lim jarayonining mohiyati. Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari. **Pedagogikada qonuniyatlar** - bu qonunlarning aniq sharoitlaridagi harakat ifodasi. Ularning asosiy xususiyati qonuniyatlar pedagogikada ehtimoliy-statistik xarakter berishida aks etadi, qonunlarni esa ta'lim jarayonida amalga oshirishni hamma holatlarda ham aniq ko'rib bo'lmaydi.

Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi obyektiv, mavjud, barqaror, takrorlanuvchi aloqadorlik **ta'lim qonuniyati** deb ataladi.

Ta'limning umumiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi: **ta'limning maqsadi** jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi; jamiyatning talablari va imkoniyatlari; pedagogika fani va amaliyotining rivojlanganligi va imkoniyatlari bilan bog'liqlikda aniqlashtiriladi;

ta'lim mazmunini belgilashda ta'limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlari; ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur'ati; o'quvchilarning yoshi imkoniyatlari; ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanish darajasiga asoslaniladi;

ta'limning sifati avvalgi bosqich mahsuldorligi va hozirgi bosqichda erishilgan natijalar; o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; o'quvchilarga tashkiliy-pedagogik ta'sir ko'rsatish: o'quvchilarning bilim olishga qobiliyatlari va ta'lim vaqtiga bog'liq;

ta'lim metodlari samaradorligi ta'lim maqsadiga; o'quvchilarning yoshi, ta'lim olish imkoniyatlariga; ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minotiga bog'liq;

ta'limni boshqarish samaradorligi ta'lim tizimida qayta aloqalarning intensivligi va korrektsiyaga, ta'sir ko'rsatishning asoslanganligiga bog'liq;

ta'limda rag'batlantirish samaradorligi ichki va tashqi stimullarning o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

Shuningdek, pedagogikada ta'limning xususiy qonuniyatlari ham mavjud:

gnoseologik: ta'lim natijalari o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalariga; ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyati hajmiga; bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish samaradorligi ularning amalda qo'llanilishiga; o'quvchilarning aqliy rivojlanishi o'zaro aloqador bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish hajmiga to'g'ridan to'g'ri bog'liq;

psixologik: ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyatiga qiziqishiga; fikrlash darajasi, kuchi, jadalligi va o'ziga xosligiga; xotiraning rivojlanganlik darajasiga; bilish faolligi darajasiga bevosita bog'liq;

kibernetik: ta'lim samaradorligi qayta aloqalarning tezligi va hajmiga; bilimlarning sifati nazoratning to'g'ri olib borilishiga; ta'lim sifati o'quv jarayonini

boshqarish sifatiga; boshqaruvning samaradorligi boshqaruvga doir axborotlarning soni va sifatiga bevosita bog'liq;

sotsiologik: individning rivojlanishi u bevosita va bilvosita muloqotda bo'ladigan individlarning rivojlanishiga; ta'lim samaradorligi "intellektual muhit"ning mavjud holatiga, o'zaro bir-biriga o'rgatishning jadalligiga; o'qituvchi va o'quvchilar muloqotining sifatiga bevosita bog'liq;

tashkiliy: ta'lim natijasi o'quvchining o'quv mehnatiga, o'zining o'quv majburiyatlariga munosabatiga; o'quvchining ishchanlik qobiliyatiga; o'quvchilarning aqliy faolligini oshirish o'quv mashg'uloti jadvalining tuzilishi, unda jismoniy tarbiya va mehnat mashg'ulotlarining joylashtirilishiga bevosita bog'liq.

Ta'limning xususiy qonuniyatlariga gnoseologik, psixologik, kibernetik, sotsiologik, tashkiliy qonuniyatlar kiradi.

Ta'lim tamoyillari. Ta'lim qonuniyatlaridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadi.

Ta'lim tamoyillari o'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang'ich qoidalardir. Ta'lim tamoyillarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin: ta'limning mazmunga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari.

Ta'lim mazmuniga aloqador tamoyillarga quyidagilar kiradi: insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg'unlik; madaniyat bilan uyg'unlik; ilmiylik; ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

Ta'limni insonparvarlashtirish - uning mazmuni, tamoyillari, shakl va metodlarini yangilash, ularning o'zaro aloqasi va birligini ta'minlash orqali shaxsni har tomonlama shakllantirish va rivojlantirishga yunaltirishdir.

Shaxsning rivojlanishi va o'quvchilarning ijtimoiy ahamiyatga ega sifat va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'limning insonparvarlik mazmuniga

yaqinlashish, ularni hayotda faol ishtirok etishga jalb etish, uning bilish bilan qo‘shiluvini va madaniyatni o‘zlashtirishi hamma-hammasi so‘nggi yillarda sezilarli shakllandi. Mazkur yo‘nalishda so‘nggi yillarda tarbiyalanuvchilar ongidagi aldamqaldamlik, ularning xulq-atvorini haddan tashqari qat’iy belgilash, ularga qattiq ta’sir etish, tanqidiy fikrlash tarziga ega bo‘lmagan qarashlardan voz kechish yordamida ko‘plab innovatsiyalar yo‘naltirildi. Bunday aqidaparastlikka qarama-qarshi o‘laroq, milliy va chet el pedagogikasida tarbiyalanuvchi shaxsini hurmat qilishga yo‘naltirilgan, unda mustaqillikni shakllantiruvchi, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar orasida insonparvar, ishonchga asoslangan munosabatlarni tarkib toptirish qoidalaridan foydalanish, «ta’limni insonparvarlashtirish», ya’ni insonparvarlik tamoyili yuzaga chiqadi. Bunday asosga qurilgan ta’lim esa, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim deb nomlanadi.

Ta’limning tabiat bilan uyg‘unligi tamoyili. Y.A.Komenskiy tomonidan fanga kiritilgan bo‘lib, tabiatda hayot bahordan boshlangani kabi ta’lim olish jarayoni uchun eng qulay davr bolalik ekanligi g‘oyasiga asoslanadi. O‘quvchilarga ularning yosh davrlarini inobatga olgan holda bilimlarning berilishi ushbu bilimlarning ular uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Umuman olganda, ta’lim jarayoni bolaning rivojlanishi, ya’ni tabiati bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Ta’limning madaniyat bilan uyg‘unlik tamoyili. Ta’limni azaldan mazmuni inson ongida nafaqat olam manzarasini, balki insondagi rivojlanish, yuksaklikka harakat va o‘shish holatida bo‘lgan o‘zining shaxs sifatidagi qiyofasini shakllantirishdan iborat. Ta’lim butun umr davom etadi va ta’lim olish chegaralanmaydi. U insonga o‘z dunyosi va boshqa madaniyatlarni anglash, mazkur madaniyat vakillari fikrini eshita olish, ularni qadrlash, ularning dunyosini tushunish, o‘zining shaxsiy fikriga tayanish, o‘zining bu yorug‘ olamdagi mavjudligini anglash va o‘zining hayotdagi, madaniyatdagi o‘rnini aniqlash imkonini beradi. Ta’limning bugungi kundagi ma’nomantig‘i ham ana shundadir.

Ta’lim o‘zini madaniyatlar dunyosida faraz qilish orqali insonda olam manzarasini yaratish, insonning tabiat, boshqa odamlarga, jamiyat, o‘z-o‘ziga

bo'lgan munosabatlar tizimini shakllantirish sifatida qaraladi. Inson o'zining ongi, irodasi, his-tuyg'usi, bilish imkoniyatlari orqali madaniy qadriyatlarni o'zlashtiradi, buning natijasida individual ijodiylik shakllanadi. Bunday individuallikning namoyon bo'lishining o'ziyoq nafaqat madaniyatning merosiyligi, iste'mol qilinishi, balki rivojlanishini ham anglatadi. Bunday tushunish pedagogikadagi yangi paradigma - shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosini tashkil etuvchi jamiyatdagi yangicha qadriyatlar - shaxsning o'zini-o'zini rivojlantirishi, o'ziga-o'ziga ta'lim berish va o'zini-o'zi loyihalashning namoyon bo'lishini aks ettiruvchi madaniyat bilan uyg'unlik tamoyilini shakllanishiga olib keladi.

Ta'limning ilmiylik tamoyili - o'quvchining o'quv materialidagi qonuniyatlarni aks ettirishi, tushunishi va o'zlashtirishi uchun to'g'ri shart-sharoit yaratish maqsadi uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil ta'lim mazmunini zamonaviy fan va texnika rivojlanish darajasi, jahon sivilizatsiyasi to'plagan tajribaga mos kelishini ifodalaydi. Bu tamoyil ta'lim vaqtida va o'qishdan tashqari vaqtda amalga oshiriladigan ta'lim mazmuni o'quvchilarni obyektiv ilmiy dalillar, hodisalar, qonunlar, zamonaviy yutuqlar va rivojlanish istiqbollarini ochib berishga yaqinlashtirib, u yoki bu sohaning asosiy nazariya yoki konsepsiyalari bilan tanishtirishga yo'naltirilgan bo'lishini talab etadi.

Ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi tamoyilining ahamiyati shundaki, umuiy o'rta ta'lim maktablaridayoq o'quvchilar chuqur nazariy va amaliy tayyorlikdan o'tadilar. Mazkur holat an'anaviy didaktikada ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili sifatida ifoda etiladi. O'qishda fundamentallik bilimlarning ilmiyligi, to'liq va chuqur bo'lishini ko'zda tutadi. U yuksak intellektual salohiyat, fikrlash layoqatining tadqiqotchilik ko'rinishda bo'lishi, bilimlarini doimiy ravishda to'ldirib borish istagi va malakalarini talab etuvchi zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotga asoslanganlik bilan tavsifalanadi. Fundamental bilimlar aniq bilimlariga qaraganda sekin eskiradi, shuningdek, inson va xotirasiga emas, ko'proq uning fikrlash layoqatiga bog'liq

bo'ladi. Ta'limning fundamentalligi bilimlar mazmunining muntazamligi, nazariy va amaliy jihatdan o'zaro nisbatda bo'lishni talab etadi.

Ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi tamoyili yaxlit pedagogik jarayonda ta'lim va tarbiyaning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta'lim jarayonida barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni ko'zda tutadi. Ta'lim jarayonida tarbiyalashning samarali kechishi shaxsning intellektual rivojlanishi, birinchi navbatda, o'quvchilarning qiziqishlari, idrok etish hamda individual qobiliyatlarining hisobga olinishi bilan bog'liq.

Ta'lim olish va axloq: Skinnerning "qonunni ijobiy tarzda mustahkamlash" nazariyasi. Bir nazariyachining ishi nafaqat talabalarga maktablarning va o'qituvchilarning munosabati usullarini o'zida aks ettirdi, balki jarayonga ichki hissiyot bilan qarashni o'stiradi. Umumiy (masalan, maktabdagi ham ichki, ham tashqi vazniyatni) rivojlantirish yuz berishi va vaziyatni nazorat qilishni o'rganib chiqqan bu nazariyotchi Byurhis Fredrik Skinnerdir (1953). Skinnerning ko'plab nazariyalari makraziy ko'rish atrofida aylanadi, insonlar "to'g'ri javobgarliklar" yoki javobgarliklar, ya'ni potentsiyal vaziyatlarda "to'g'ri javobgarliklar"ning (ba'zida "ta'sir etuvchi qobiliyat" deb aytiladi) dalili bo'lib, ko'rinishi orqali yaxshi o'rganadilar. Torndikning "qonunning ijobiy ta'siri" (Torndik 1914)dan ilhomlanib, Skinner o'zining "qonunni ijobiy tarzda mustahkamlash" deb nomlangan dasturini ishlab chiqdi. Dastur agar kattalarning hulq-atvori yoshlarga o'rnak bo'larli bo'lsa, ular maktab o'quvchilariga va ularning mukofotlash, o'rnak qilib ko'rsatish g'oyasini ham o'z ichiga olgan. Bugungi kunda bunday mukofotlar "ahloqi uchun baho" jamoatchilik maqullagan va ijtimoiy imtiyozga ega bo'lgan bir qancha shakillar tarkibiga kiradi.

Skinnerning nazariyasi nafaqat sinfxonasidagi yuqori darajada ijobiy ko'tarinkilikning muhimligiga, balki o'quvchilarning tashqi tarafdin qo'yilgan maqsadlariga qadam ba qadam intilishlari uchun yuqori strukturaviy materiallardan foydalanishlariga ham urg'u beradi. chunki Skinner xato qilish haqida quydagicha fikr yuritadi, tushkunlikka solish yoki istakni so'ndirish, o'quvchilarning o'quv

jarayonlariga xalaqt berishi xato, u bu kabi materiallar ehtimollikdan imkon qadar uzoq, xatolikdan holi bo'lishining tarafdori. O'ta strukturalashgan, "stsenariylashtirilgan" – o'qituvchilar tilida oldindan belgilab qo'yilgan va kamdan-kam sezilarli tarzda og'ishgan dars shakli aniq belgilab qo'yilgan qolipga bog'liq bo'ladi. Ba'zan buni keng tushinish mumkin, bugungi kunda muhokamali mavzu "an'anaviy" tarzda dars o'tish, ya'ni o'qituvchi boshlashi (bunga, masalan, belgilab olingan savollarni so'rash yoki oddiy qo'llanmani taqdim qilish), o'quvchi javob berishi bo'lib qolmoqda.²

Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga quyidagilar kiradi: ta'limning tizimlilik va izchilligi; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili; tushunarlilik.

Ta'limning tizimlilik va izchillik tamoyili bayon qilinayotgan o'quv materialini mustahkamlash va ilgari o'tilgan materiallarni to'ldirishga xizmat qilishini, o'quvchilarning uzluksiz va tizimli suratda mustaqil ish olib borishlarini, o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va hosil bo'lgan ko'nikma, malakalarini hisobga olib borishni ham o'z ichiga oladi.

Izchillik ta'lim mazmuni, uning shakli va usullari, o'quv jarayoni ishtirokchilari bo'lgan subyektlarning o'zaro munosabatlariga taalluqli. U alohida parsial (yunoncha partialis - qisman) va xususiy o'quv vaziyatlari, predmet va hodisalar o'rtasidagi bog'liqlik, aloqadorlik qonuniyatlarini asta-sekin o'zlashtirish asosida ularni yagona yaxlit o'quv jarayoniga birlashtirishga imkon beradi.

Izchillik ta'lim jarayonining ma'lum tizim va ketma-ketlik asosida bo'lishini nazarda tutadi, zero, murakkab masalalarni oddiy masalalarni o'rganmay turib hal etib bo'lmaydi.

Tizimlilik va ketma-ketlik u yoki bu o'quv materialini o'zlashtirish sur'ati, uning elementlari o'rtasidagi o'zaro mosligini tahlil qilishga imkon beradi. Ta'limning

---

²Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Rutledj. Ikkinchi nashr. 2012. 3-4 betlar.

tizimliliği va ketma-ketligi ma'lum fanlar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, borliqni yaxlit idrok etish o'rtasidagi qaramaqarshilikni hal etishga imkon beradi. Ushbu holatlar birinchi navbatda dastur va darsliklarni muayyan tizimda yaratish, fanlararo hamda fanlar ichidagi bog'liqlikni ta'minlash evaziga namoyon bo'ladi.

Ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik tamoyili o'qitishni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o'quvchilar ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash usullarini ongli va faol egallab olishlari lozim. Bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish quyidagi omil va shartlarga bog'liq: o'quv motivlari, o'quvchilarning faollik darajasi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning samarali tashkil etilishi, o'qituvchi tomonidan qo'llanuvchi ta'lim metodlari va vositalarining samaradorligi va boshqalar. O'quvchilarning faolliklari reproduktiv va ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Mazkur tamoyil o'quvchilarning tashabbuskorliklari va mustaqil faoliyatlarini nazarda tutadi.

Ta'limda ko'rsatmalilik tamoyili o'qitish jarayonini sifatini oshiradi, o'quvchilarning bilim olishlarini osonlashtiradi. Y.A.Komenskiy uni didaktikaning "oltin qoidasi" deb atagan. Unga binoan ta'limda inson sezgi orgalaridan foydalanish kerak. «Agarda biz o'quvchilarda haqiqiy va aniq bilimlar paydo qilishni istasak, unda biz umuman hamma narsaga shaxsiy kuzatish va sezib ko'rish bilan ta'limga intilishimiz kerak - deb ta'kidlaydi u - agarda qandaydir predmetni baravariga bir necha sezgi organlari bilan qabul qilish mumkin bo'lsa, mayli ular baravariga bir necha sezgilari bilan o'rganilsin».

Tajribalar asosida o'rganilayotgan narsani namoyish etish va jarayon mohiyatini hikoya qilib berish o'zlashtirish darajasini birmuncha oshiradi. Xususan, axborotlarni eshitib qabul qilish samarasi 15%, ko'rib qabul qilish esa - 25%ni tashkil etadi. Ta'lim jarayonida, ularni bir vaqtda ishtirok etishi natijasida ma'lumotlarni qabul qilish samaradorligi 65 % gacha ortadi.

Ko'rgazmalilikdan o'quv jarayoni barcha bosqichlarida foydalanish mumkin: yangi materialni o'zlashtirish, uni mustahkamlash, mashqlarni tashkil qilish hamda o'quvchilarning dastur materiallarini o'zlashtirishlarini tekshirish va baholashda.

Ta'limning o'quvchilarga mos bo'lish tamoyili deganda o'quv materiallarining mazmuni uning hajmi, xarakteri, u yoki bu sinf o'quvchilarining jismoniy rivojiga, umumiy tayyorgarligiga - saviyasi va imkoniyatlariga loyiq bo'lishi tushuniladi.

Yoshiga muvofiq yondashish o'quvchilarning psixik xususiyatlari, shaxsiy rivojlanganlik darajasi, ma'naviy-axloqiy sifatlari, ijtimoiy etukligini baholay olishni nazarda tutadi. Agarda qo'yilayotgan talablar yoki ta'limning tashkiliy tuzilishi o'quvchilarning yoshi imkoniyatlaridan ortda qolsa yoki ilgari ketse, o'quv faoliyatining samarasi pasayadi. Individual yondashish o'quvchilarning murakkab ichki dunyosini o'rganish, yuzaga kelgan munosabatlar tizimini tahlil qilish va shaxs shakllanishi sodir bo'ladigan ko'p turdagi sharoitlarni aniqlashni talab etadi.

Ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili muhim didaktik talab va qoidalarni, ya'ni o'quvchilar tomonidan tizimli va ongli o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkam, esda saqlab qolish hamda o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni o'z turmush faoliyatlarida qullay olish malakalari bilan qurollantirishni nazarda tutadi.

Ta'limning chuqurligi va mustahkamligi talabi didaktikada an'anaviy hisoblanadi va u yuzakilikka qarama-qarshi qo'yiladi. Chuqur, mustahkam bilimning asosiy belgisi eng fundamental g'oyalar, qoidalar, tushuncha, kategoriyalarni tushunish, chuqur o'zlashtirish, o'rganilayotgan materiallar mazmunini puxta anglashdan iborat.

Ta'limning tushunarligi tamoyili o'quvchilarning mavjud imkoniyatlarini hisobga olish, jismoniy va psixik sog'lig'iga yomon ta'sir etuvchi intellektual va emotsional qiyinchiliklardan voz kechishni talab etadi. Ta'limning tushunarli bo'lishi o'quvchilarning yoshi, bilish imkoniyatlarini hisobga olib o'qishning

mazmunini to'g'ri aniqlash demakdir, ya'ni, har bir o'quv fani bo'yicha o'quvchilar egallab olishi zarur bo'lgan bilim, amaliy ko'nikma va malakalari hajmini to'g'ri aniqlashdir. Bu tamoyil o'quv jarayonini o'quvchilarda qiyinchiliklarni engish istagini hosil qiluvchi va shaxsiy muvaffaqiyatlarining natijalaridan quvonish tuyg'usini yuzaga keltirishga yo'naltirilganligini ifodalaydi. Bu bolalarda ko'zga tashlanuvchi qattiq hayajonlanish, shuningdek, o'quv masalalarini echishdagi ishonchsizlikni yo'qotishga yordam beradi.

O'qitish va o'rganish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi. O'qitish - o'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

O'qitish (didaktik) jarayonining mohiyatini quyidagi formula yordamida to'liq anglash mumkin: $DJ = M + A_{o'f} + A_{o'fb}$ Bu erda:

DJ - didaktik jarayon.

M - motivatsiya.

$A_{o'f}$ - o'quvchilarning o'zlashtirish faoliyati algoritmi.

$A_{o'fb}$ - o'quvchilarning billish faoliyatini boshqarish.

O'qitish jarayoni uchta vazifani bajaradi: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

O'qitish jarayonining ta'limiy vazifasi o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarining to'liqligi, chuqurligi, tizimliliigi, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta'lim jarayonining metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ular tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalar hamda kompetensiyaning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

O'qitishning tarbiyaviy vazifasi ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z

ifodasini topadi. Ta'limning tarbiyaviy xususiyati, eng avvalo, ta'lim mazmunida aks etadi. O'qitish jarayonida tarbiyaning ikkinchi omili o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari, sinfdagi psixologik muhit, o'qitish jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlari, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlariga o'qituvchining rahbarligi hisoblanadi.

O'qitishning **rivojlantiruvchi vazifasi** o'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy, intellectual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi. O'qitish jarayonida o'quvchini aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqqoslash, tasniflash, kuzatish, xulosa chiqarish, obyektlarning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalarini tekshirishni malakasini rivojlantirishga erishiladi.

O'qitish jarayonining bosqichlari. O'qitish o'qituvchi rahbarligida o'quvchining o'quv materiallarini rejali ravishda bilib olish jarayonidir. Bu jarayonni bilish bosqichidan iborat bo'lgan tarkibiy qismlarga (yoki komponentarga) ajratish mumkin. O'quvchi bilmaslikdan bilish, uddasidan chiqma olmaslikdan uddulay olish, malakalar hosil qilish yo'lidan borib, ushbu bosqichlardan o'tishi kerak.

O'qitish jarayoni 4 ta asosiy bosqichdan iborat:

1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish;

2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi;

3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi;

4) hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash (kompetentsiyalarni tarkib toptirish).

Har bir bosqich uchun o'quvchilarning muayyan xarakterdagi bilish faoliyati xarakterlidir. Bu faoliyat o'qituvchi tomonidan alohida rahbarlikni talab etadi.

O'rganilayotgan materialni idrok qilish. O'quvchilarning o'rganilayotgan (yoki o'rganilishi lozim bo'lgan) materialni idrok qilishini tashkil etar ekan,

o'qituvchi ularning hayotiy tajribasi va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda material to'g'risida umumiy tasavvur hosil qilib, oldindan uni butunligicha tushuntiradi va ko'rsatadi.

O'rganilayotgan materialni fahmlab olish. O'rganilayotgan obyekt haqidagi umumiy tasavvur asosida uni tushunishni ta'minlovchi, asta-sekin chuqurlashib boruvchi anglash jarayoni davom etadi. O'qitishning bu zvenosining maqsadi ilmiy tushunchalarni tarkib toptirishdir.

Bilimlarni mustahkamlanishi, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi. O'quv materialini idrok etish va faqmlab olish jarayonida o'zlashtirish keyinchalik uni mustahkamlash va takomillashtirishni talab etadi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llay olish (kompetentsiyalarni shakllantirish). Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash jarayoni ta'limning yakuniy mustaqilligini asta-sekin va izchillik bilan oshirib borish.

O'qitish va o'qish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi. Inson faoliyatining hamma asosiy turlari (mehnat, fan, san'at, o'yin, sport) uning tevarak-atrof olamni va o'z-o'zini bilish bilan bog'langan. O'qish tevarak-atrofdagi olamni bilishning maxsus tashkil etilgan va o'qituvchi rahbarlik qiladigan alohida turidir. Bu jarayonning mohiyati - bilim, ko'nikma malaka va kompetentsiyalarni hosil qilish, o'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib olish va bilish kuchlarini rivojlantirishdir.

O'rgatuvchilik faoliyati yoki o'qitish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi va ularni mashg'ulotlar uchun uyushtirishda, ularning diqqati, tafakkuri, hatti-harakati va hokazolariga rahbarlik qilishda, ular oldiga ularning faoliyatini tobora murakkablashtirilgan vazifalarni izchillik bilan qo'yib borishda, ularni tekshirib borish kabilarda o'z ifodasini topadi.

O'quv faoliyati yoki o'qish bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni bo'lib, o'quvchilarning intellektual, irodaviy va jismoniy kuch-g'ayratini talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag'batlantiradi. O'qituvchining oqilona biror maqsadga qaratilgan rahbarligi va o'quvchilarning esa faol ongli

ishtirokisiz, ta'lim jarayonida ijobiy natijalar bo'lishi mumkin emas. Ta'lim jarayonining bu ikki tomoni (o'qitish va o'qish) bir maqsad: ta'limning xilma-xil vositalari va metodlaridan foydalangan holda o'quv materialni egallab olish maqsadi bilan birlashgandir.

O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi. Ma'lumki, bilish faoliyatining subyekt o'quvchi sanaladi. Shu bois ijtimoiy- pedagogik asoslarga ega ta'lim markazida uning shaxsi, ongi, ham o'rganilayotgan olamga, ham bilish faoliyatidagi hamkorlariga: o'quvchilar va uning ta'lim olishini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi o'qituvchilar munosabati yotadi. Bu masala barcha davrlarda birdek ahamiyat kasb etib kelgan.

Ta'limda o'quvchilarning faoliyati haqida gap borganda o'quvchining bilish faolligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quvchining bilish faolligi uning bilish jarayonidagi intellektual mulohazasida, umumiy va alohida topshiriqlarni bajarishida namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar o'quvchilarning faqatgina yuqori darajadagi bilim olishini kafolatlab qolmay, balki uning hayotiy faoliyati, ya'ni o'quvchi shaxsining shakllanishi, uning amaliyotga, hayotga bo'lgan faol munosabati uchun harakterlidir. Shu sababli bilish faolligini oshirish insonning faol hayotiy qarashlarini shakllantirish deb bemalol aytish mumkin.

O'quvchining bilish faoliyatining yana bir farqli xususiyati uning kechish harakteridir. O'quvchining bilish faoliyati maqsadi ham, mazmuni ham, usullari ham dasturga kiritilganligi bois, o'quvchi jalb etilayotgan ta'lim jarayoni turlicha kechishi; subyekt (o'quvchi) kuchi faolligi, mustaqilligi, turlicha sarf etilishi bilan borishi mumkin. Ayrim hollarda uning jarayoni taqlidiy reproduktiv, boshqalarda izlanishli, uchinchisida ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Aynan faoliyat jarayonining kechish harakteri uning oxirgi natijasi egallangan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalari harakteriga ta'siretadi.

O'quvchining bilishi xuddi etuk ilmiy bilish yo'li kabi haqiqat o'qituvchi tomonidan fandagi faktlar, ilmiy kashfiyotlarni o'rganish ularning tarixiy yo'lini o'zlashtirish yordamida kechadi.

Insonning asl ijtimoiy mulki sifatida faoliyatining muhim belgisi faoliyat subyektining atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri va muhim boyliklar yaratuvchi faoliyatining qayta yaratuvchi xarakteridir. O'quvchilarning ta'limmuassasasidagi bilish faoliyatining xarakteri shundaki, uning natijasi hamma vaqt ham moddiylashgan mahsulga ega emas va o'quvchining o'zi hamma vaqt ham his etmaydi - javobi uchun yomon baho olgan o'quvchining xafa bo'lib, «men o'qidim, o'rgandim! Adolatdan emas» degan fikrni qat'iy takrorlashi bejiz emas.

Bilishga qiziqish o'qishning eng muhim va eng qimmatli motivi sifatida bolani maktabga, darslarga, o'z bilish faoliyatiga nisbatan ijodiy munosabatiga ko'maklashadi.

O'quvchilarning bilishga qiziqishi motiv sifatida rivojlanishi o'ziga xos uzoq yo'liga ega bo'lishi mumkin. Ayrim o'quv- harakatlari ta'sirchisidan to butun faoliyatning ustuvor motivigacha.

Hatto o'qishning etakchi motivlaridan biriga aylanib, qiziqish shaxsning ma'naviy boyishiga ko'maklashuvchi umumiy yo'nalganligining ahamiyatli qismiga aylanishi mumkin. Har qanday motiv singari bilishga qiziqish ajralgan holda rivojlanmaydi, uning tiklanishi boshqa motivlar (axloqiy, ijtimoiy, o'quv va h.k.) bilan birga kechadiki, qiziqish ular bilan boyiydi va ularga ijobiy ta'sir etadi.

Ma'lumki, o'quv jarayoni modeli o'zida uch tarkibiy qismni aks ettiradi: o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati hamda o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning jadal o'zaro faoliyati. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro harakatini konstruktiv pedagogika nuqtai nazaridan qator belgilariga ko'ra tasnif etish mumkin: yo'nalganligiga ko'ra (qayta aloqalar bilan yoki qayta aloqalarsiz); axborot jarayonining turiga ko'ra (o'zaro harakatni tashkil etishda axborot jarayonining yo'nalganlik darajasi); boshqarish va axborotlarni uzatish vositalari turiga ko'ra.

O'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish jarayonida turli darajadagi faollikni namoyon etishadi. Ana shu sababli, o'quvchilarga bilimlarni sust ravishda qabul qiladi kabi nuqtai nazardan qarash to'g'ri bo'lmaydi. Shu sababli bilish faoliyatiga quyidagicha yondashish zarur: o'quv faoliyatining inkor etilmagan tavsifi asosida unga munosabat o'zgaradigan bilishning quyi darajasi; quyidan mo'tadillashgan bosqichga o'tish sifatidagi vaziyatli faoliyat; o'quv jarayonida ijro etuvchilik faoliyati; o'quvchining subyektiv nuqtai nazarini maksimal darajada ochishga imkon beruvchi ijodiylik.

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, bilish faolligi ko'rsatkichi sifatida mo'tadillik, ishtiyoq, o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi, nostandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor, o'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik va boshqalarni aytib o'tish mumkin (4-rasm).

O'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiroki va faolligining namoyon bo'lishi - bu rivojlanib boruvchi, o'zgaruvchan jarayon. O'qituvchi yordamida o'quvchilarning bilish faolligi quyi darajadan vaziyatli-faollikka, undan faol ijrochilikka o'tib boradi. Ko'p jihatdan o'quvchining bilish faolligi ijodiylik darajasiga ko'tarilishi yoki ko'tarilmasdan qolishi o'qituvchiga bog'liq.

O'quvchilarning bilish faoliyati ko'rsatkichlari:

-Mo'tadillik;

-Ishmiyoq;

-O'rganishning aniqlanganligi;

-Ijodiy namoyon bo'lishi

-Nosandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor;

-O'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik.

Didaktlaming ishlarida shu narsa yaqqol ko'rinadiki, o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabat subyekt-subyekt tavsifiga ega bo'lishi zarur. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim - bu keng tarzda sotsiumning bo'lajak a'zosini umumiy mehnat, hamkorlikka o'rgatish uchun zarur bo'lgan birgalikdagi faoliyat.

Hamkorlikdagi faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan zamonaviy ta'lim jarayonini ko'rib chiqish asosida o'quvchilarning rollar orqali namoyon bo'lishi quyidagicha ko'rinish kasb etadi:

- o'quv jarayoni bilan dastlab tanishishda tomoshabin, kuzatuvchi; 1
- guruhli faoliyatning ishtirokchisi; 2
- namuna bo'yicha uy vazifasini mustaqil bajargandan so'ng faoliyat egasi; 3
- faoliyatning shaxsiy namunasini yaratishda faoliyat egasi + fikr egasi; 4
- o'z faoliyati natijasida yuzaga keladigan o'z-o'zining faoliyati egasi. 5

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasiga izoh bering.
2. Yaxlit pedagogik jarayonning komponentlariga nimalar kiradi?
3. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari deb nimaga aytiladi?
4. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlariga tavsif bering.
5. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillari tushunchasiga ta'rif bering.
6. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillariga izoh bering.
7. Didaktika nimani o'rganadi? Mazkur sohaning obykti va predmetini izohlang.
8. Didaktikaning asosiy kategoriyalarini sanab bering.
9. Zamonaviy ta'lim paradigmalarga nimalar kiradi?
10. O'qitish jarayonining asosiy vazifalariga izoh bering.
11. O'qitish jarayonining bosqichlariga ta'rif bering.
12. O'quvchilarning bilish faoliyatining tuzilishi va o'ziga xosliklarini izohlang.
13. Ta'lim qonuniyatlari deganda nimani tushunasiz?
14. Ta'limning qanday umumiy qonuniyatlari mavjud?
15. Ta'limning xususiy qonuniyatlariga nimalar kiradi?
16. Ta'lim tamoyillari deb nimaga aytiladi?
17. Ta'limning mazmunga doir tamoyillariga nimalar kiradi?
18. Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga izoh bering.

4-MAVZU. Ta'lim mazmuni

Reja:

1. Ilmiy-texnik jarayon va ta'lim mazmuni.
2. Hozirgi vaqtda ta'lim mazmunini belgilashga doir asosiy g'oyalar.
3. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi meyoriy hujjatlar.
4. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standarti.
5. STEAM ta'lim (STEAM education).
6. Darslikdagi o'quv materiallarini tizimlashtirish tamoyillari.

Tayanch tushunchalar: ta'lim mazmuni, kompetentsiya, Davlat ta'lim standarti, o'quv reja, o'quv dasturi, malaka talablari, o'quv-metodik majmua.

Ilmiy-texnik jarayon va ta'lim mazmuni. Ta'lim mazmuni deganda o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning aniq belgilangan hajmi va ko'lami tushiniladi.

Ta'lim mazmuni tarkibida quyidagilar aks etadi: olam va inson haqidagi bilimlar; faoliyatni amalga oshirish usullari; ijodiy faoliyat tajribasi; atrof-muhitga emotsional-faoliyat tajribasi.

Ta'lim mazmuni takomillashib borish tavsifiga ega bo'lib, uni aniqlovchi asosiy omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi;
- 2) jamiyat tomonidan qo'yiladigan ijtimoiy buyurtma;
- 3) ta'limning maqsad va vazifalari;
- 4) innovatsion rivojlanish darajasi;
- 5) axborotlarning hajmi va ko'lami;
- 6) o'quvchilarning yosh xususiyatlari.

Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda va ana shu asosdan kelib chiqqan holda ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni davrning o'zi pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yimoqda. Hozirgi vaqtgacha ta'lim

mazmunini loyihalash tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo'lsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarining maqsadini o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzidan o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki o'quv fanlari bo'yicha asosan bilimlarni axborot-verbal tarzda etkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar o'quvchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga etarlicha imkon bermaydi. Oqibatda o'quvchilarda juda ko'p axborotlarning behuda jamg'arilayotganligi, ta'limning samarasi past bo'lishi va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, o'quvchi real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi. Ta'limning maqsadini bunday tarzda belgilash o'quvchining faolligini cheklab qo'yadi, oqibatda uning ham shaxsiy, ham ijtimoiy jihatdan anglangan ma'nosi yo'qoladi.

Bunday muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li umumiy o'rta ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Albatta, umumiy o'rta ta'lim tizimiga kompetent yondashuvni joriy etish, eng avvalo, uni ilmiy jihatdan har tomonlama chuqur o'rganishni taqozo etadi. Garchi umumiy o'rta ta'lim uchun kompetent yondashuvni fenomen sifatida talqin etish mumkin bo'lsada, u pedagogika fanida chuqur anglab etilganligi va o'z o'rniga ega ekanligini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Ayniqsa, so'nggi vaqtlarda ta'limga doir muammolarni tahlil etishda «kompetensiya», «kompetentlik», «tayanch kompetensiyalar» kabi atamalardan keng foydani moqda. Pedagogik hamjamiyatda kompetensiya va kompetentlik, ulardan qaysi biri tanyach (universal) hisoblanishi, ularni shakllantirish va baholash usullarini aniqlash jarayoni jadallik bilan bormoqda, mazkur tushunchalarni aniqlashtirish bo'yicha qizg'in munozaralar davom etmoqda.

Kompetent yondashuv o'quvchidan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash o'z navbatida ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funktsiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, kompetent yondashuv umumiy o'rta ta'limni modernizatsiyalash nuqtai nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka»ni oltita birlik (sikstet) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka - Amaliy faoliyat tajribasi - Kompetensiya - Kompetentlik» tarzida tahlil etilishi talab etiladi.

Kompetentsiyaviy yondashuvda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka»ni oltita birlik (sikstet) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka - Amaliy faoliyat tajribasi - Kompetensiya - Kompetentlik» tarzida tahlil etish talab etiladi.

BKMAKKlik

Umumiy o'rta ta'limda kompetent yondashuvni tatbiq etish haqida gap ketganda, kasbiy ta'limdan farqli ravishda «umumta'limiy kompetensiya» tushunchasini ta'lim amaliyotiga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir. Chunki umumta'lim maktabi o'quvchisi hali ma'lum bir kompetensiyani o'zida to'liq aks ettira olmasa ham, uning ayrim komponentlarini amalga oshirishga qodirdir.

Umumta'limiy kompetensiya shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatli produktiv faoliyatni amalga oshirish zarur bo'lgan real voqelikning aniq belgilangan obyektlariga munosabatini taqozo etuvchi o'quvchining semantik (ma'no-mazmun) yo'nalganligi, bilim, ko'nikma va malakalari hamda faoliyat tajribalari majmuida aks etuvchi ta'limiy tayyorgarlikka qo'yiladigan talabdir.

O'quvchi uchun kompetensiya - bu uning kelajak obrazi, o'zlashtirish uchun aniq mo'ljal(orientir). Biroq maktab ta'limi davrida o'quvchida «yuksak»

kompetensiyalarning ayrim elementlari shakllanadi, nafaqat u kelgusi faoliyatga tayyorgarlik, balki hozirgi bosqichda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv uchun mazkur kompetensiyalarni umumta'limiy nuqtai nazardan o'zlashtiradi.

Umum ta'limiy kompetensiyalar maktabda o'qitiladigan fanlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qaralishi hamda uning maqsadini to'liq ro'yobga chiqarishni ta'minlay olishini e'tirof etish maqsadga muvofiqdir. Yana shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, maktab ta'limi davrida o'quvchi eng asosiy - fuqarolik kompetensiyasini o'zlashtiradi va ta'limning keyingi bosqichlarida ham mazkur kompetensiyaning etakchilik roli saqlanib qolishi zarur.

Ta'lim mazmunini loyihalash quyidagi umumiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi:

Ta'lim mazmunining barcha elementlarining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga an'anaviy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga jamiyatning rivojlanganligi, ilmiy bilim, madaniy hayot darajasi va shaxsning rivojlanish imkoniyatlarini aks ettiruvchi fanlarni kiritishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmunini tanlashda bir tomonlama yondashishni rad etadi. U aniq bir o'quv jarayonini amalga oshirish bilan bog'liq tashkiliy shart-sharoitni hisobga olishni ko'zda tutadi. Bu umumiy o'rta ta'lim mazmunini loyihalashtirish jarayonida taqdim etish va o'zlashtirish tamoyillari, texnologiyasi, darajasi va u bilan bog'liq xatti-harakatlarni hisobga olish kerakligini anglatadi.

Ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim tizimining turli bosqichlarida nazariy bilimlarning berilishi, o'quv fani, o'quv materiali, pedagogik faoliyat, o'quvchi shaxsi kabi komponentlarining o'zaro mosligini ko'zda tutadi.

Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil birinchi navbatda o'quvchilarning umuminsoniy va milliy madaniyatni faol ijodiy va amaliy

o'zlashtirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish bilan bog'liqdir. Buning uchun insonparvar g'oyalar umumiy ta'lim mazmuniga singdirilishi kerak. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro munosabatlari tamoyilining o'zgartirilishini talab etadi, uning asosini shaxsga yo'nalganlik tashkil etishi zarur.

Ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili ta'limni insonparvarlashtirishdagi to'siqlarni yo'qotishga imkon beradi. U ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy bilimlarni birlashtirish, ketma-ketlikni o'rnatish va fanlararo aloqalarni o'quvchilarning idrok etishi va amaliy faoliyat metodologiyasining mohiyatini anglab etishlariga tayanishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim mazmunini o'sib boruvchi yo'nalishda rejalashtirishdan iborat bo'lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi va undan kelib chiqadi.

Ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili. Ushbu tamoyil o'rganilayotgan bilimlar va shakllantirilayotgan malakalar va kompetentsiyalarni yagona tizimdagi o'rni, umumiy o'rta ta'lim, barcha o'quv kurslari va yaxlit mazmunning bir-biriga hamda umuminsoniy, milliy madaniyat tizimi aloqadorlikda ko'rib chiqishni ko'zda tutadi.

Ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim mazmunini loyihalashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olishni ko'zda tutadi. Ma'lum bir yosh davriga mos bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalar tizimi ta'lim mazmunida aks ettiriladi.

Ta'lim mazmunini loyihalashtirishda quyidagi mezonlarga asoslaniladi:

ta'lim mazmunini mustaqil fikr yuritish va axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish ehtiyojiga muvofiq loyihalashtirish; ta'lim mazmunining aniq ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etishi; ta'lim mazmunining murakkablik darajasini hisobga olish, o'quvchilar imkoniyatlarining mavjud o'quv dasturlariga mosligi; ta'lim

hajmining uni o'rganishga ajratiladigan vaqtga mosligi; ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasining zamonaviy talablarga javob berishi;

ta'lim mazmunini loyihalashda ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olish.

Ta'lim mazmunini belgilovchi meyoriy hujjatlar. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi eng asosiy meyoriy hujjat Davlat ta'lim standartidir. O'quv reja, o'quv dasturi, malaka talablari umimg tarkibiy qismiga kiradi.

«Standart» ingliz tilidan tarjima qilinganda «meyor», «namuna», «andoza», «model» ma'nolarini anglatadi. Standart yordamida, respublika miqyosidagi turli ta'lim muassasalarida ta'limning barqarorlik darajasini ta'minlashga erishiladi, o'quv ishlari normativlari moslashtiriladi, o'quvchilarning bilimlarini baholash mezonlari ishlab chiqiladi.

Davlat ta'lim standartining maqsadi - umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining **vazifalari** quyidagilardan iborat:

umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;

ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi: o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi;

umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi; davlat ta'lim standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga, shaxs ehtiyojiga mosligi;

umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

umumiy o'rta ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi;

umumiy o'rta ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi;

o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi;

rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida meyorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

Davlat ta'lim standarti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi; umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi; umumiy o'rta ta'limning malaka talablari; baholash tizimi.

Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja umumiy o'rta ta'lim muassasalarining dars jadvalini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja umumta'lim fanlari bo'yicha belgilangan ta'lim mazmunini o'quvchiga etkazish uchun ajratilgan o'quv soatlari (davlat ixtiyoridagi va maktab ixtiyoridagi soatlar)ning minimal hajmini belgilaydi.

Pedagog kadrlar salohiyati hamda moddiy-texnika bazasi etarli bo'lgan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi

vazirligi, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalarining ruxsati bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarining pedagogik kengashlariga dars jadvalini tuzishda tayanch o'quv rejadagi umumiy soatlar hajmidan oshmagan holda, ma'lum bir fanlarni chuqurlashtirib o'qitish maqsadida 15%gacha o'zgartirish kiritish huquqi beriladi.

Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi tayanch o'quv rejaga muvofiq o'quv fanlarining sinflar va mavzular bo'yicha hajmi, mazmuni, o'rganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan kompetensiyalari belgilangan hujjat hisoblanadi.

O'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari umumta'lim fanlari bo'yicha ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o'quv yuklamalari hajmiga hamda ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablardan iborat.

Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari quyidagilardan tashkil topadi: bilim - o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko'nikma - o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish; malaka - o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; kompetensiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Baholash tizimi - davlat ta'lim standarti bo'yicha umumiy o'rta ta'limning malaka talablarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi darajasini hamda umumiy o'rta ta'lim muassasasining faoliyati samaradorligini aniqlaydigan mezonlar majmuidan iborat.

Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari asosida o'quv materiallari o'quv-metodik majmuada o'z ifodasini topadi.

O'quv-metodik majmua - darslik, mashq daftari, o'qituvchi uchun metodik qo'llanma, darsliklarning multimediali ilovasidan iborat majmua.

STEAM ta'lim (STEAM education). STEAM ta'lim texnologiyasi maktab o'quvchilarini yangicha o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish

metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. U o'quvchilarni bir vaqtning o'zida to'rtta – fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik, (Engineering), tasviriy san'at (Art), matematika (Math) bo'yicha o'qitishga mo'ljallangan. STEAM fan bo'yicha emas, balki mavzular bo'yicha integratsiyalashgan o'qitish tizimidir.

STEAM ta'limi amaliy mashg'ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo'llash tushuniladi.

Prezident maktablarida "STEAM" ta'lim dasturi asosida o'qish tashkil qilinishi, 9-11-sinflarda o'quvchilar o'zlarining qiziqishiga qarab ayrim fanlarni tanlash orqali individual bilim olish imkoniyatiga ham ega bo'lishi bilan umumta'lim maktablaridan tubdan farq qiladi. Chunki Prezident maktablarining asosiy vazifalaridan biri – tabiiy va aniq fanlarni chuqur o'qitish, o'quvchilarning innovatsion bilimlarni o'zlashtirishi, ularning intellektual, ilmiy-ijodiy salohiyatlarini ochib berish va rivojlantirishdan iborat.

STEAM yondashuviga oid darslik va o'quv qo'llanmalari Cambridge University Press shu jumladan Oxford University Press va Collins kabi nufuzli nashriyotlar tomonidan chop etilgan. Cambridge taklif qilayotgan o'quv dasturining asosiy afzalligi jahon mehnat bozoridagi tamoyillardan kelib chiqib, o'quvchilarda tegishli zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga urg'u berishdir.

O'quvchilarga mazkur fanlarni o'qitishda malakali mahalliy o'qituvchilar bilan bir qatorda, xorijlik o'qituvchilar ham hamkorlikda saboq beradilar. Yuqori malakali xorijiy mutaxassislarni ishga yollashda mazkur yo'nalishda ko'p yillik tajribaga ega "Teachaway" (Kanada) va "TIC Recruitment" (Buyuk Britaniya) rekruting kompaniyalari bilan hamkorlikda ishlar amalga oshirilmoqda.

9-11-sinf o'quvchilarining qiziqishlari va xususiyatlariga qarab, Prezident maktabida ta'lim o'quv jarayonini individualizatsiya qilingan holda olib boriladi.

Prezident maktablari bitiruvchilari belgilangan tartibda davlat tomonidan tasdiqlangan shahodatnoma, attestat bilan bir qatorda, xalqaro nufuzli oliy o'quv yurtlariga kirish uchun tayyorgarlik ko'rishadi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ta'lim mazmuni deb nimaga aytiladi?
2. Ta'lim mazmunini belgilashga doir qanday yondashuvlar mavjud?
3. Kompetentsiyaviy yondashuv deganda nima tushiniladi?
4. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillariga izoh bering.
5. Ta'lim mazmunini loyihalashda qanday mezonlarga asoslanish lozim?
6. Davlat ta'lim standarti nima va u qanday komponentlardan iborat?
7. Tayanch o'quv rejasiga izoh bering.
8. O'quv dasturida qanday masalalar o'z aksini topadi?
9. O'quv-metodik majmua nima va u o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?
10. STEAM ta'lim texnologiyasining o'ziga hos hususiyatlarini baholang.

5-MAVZU. Ta'lim metodlari va vositalari

Reja:

1. Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari.
2. Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar.
3. Ta'lim metodlarining mohiyati.
4. Interfaol ta'lim metodlari.
5. Evristik metodlar.
6. Ta'lim metodlarini tanlab olish shartlari.
7. Ta'lim vositalari va ularning funksiyalari.

Tayanch tushunchalar: metod, ta'lim metodi, ta'lim usuli, qoida, interfaol metod, metodika, texnologiya, didaktik vosita, ta'limning texnik vositalari.

Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari. Metod, usul va texnologiya. Ta'lim metodi tushunchasi anchagina murakkabdir. Shu bois pedagogikada uning tobora aniq talqini xususida munozara haligacha davom etmoqda. Biroq bu tushunchaga beriladigan didaktiklarning turli ta'riflariga qaramay, ularning nuqtai nazarlarini yaqinlashtiradigan qandaydir umumiylikni ham ta'kidlash mumkin.

Ko'pchilik mualliflar ta'lim metodini o'quvchilarning o'quv bilish faoliyatini tashkil etish usuli, deb hisoblashga moyildir.

Shu qoidani boshlang'ich nuqta bilib, mazkur tushunchani yanada batafsil ko'rib chiqish va uning ilmiy ta'rifi kelishga harakat qilamiz.

Metod so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

Metod - eng umumiy ma'noda - maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. Ko'rinadiki, bu o'rinda ham o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va u tashkil etgan o'quvchilarning faol o'quv-bilish faoliyati uyg'unlashadi.

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushuniladi.

Didaktikada, shuningdek, ta'limusullari atamasi ham keng qo'llanadi. **Ta'lim usuli** - ta'lim metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Metodlar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Xuddi shu metodik usullar turli metodlarda foydalanilgan bo'lishi mumkin. Va aksincha, xuddi shu metod turli o'qituvchilar tomonidan turli usullarda ochib berilishi mumkin.

Ta'lim usuli - o'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Masalan, o'qituvchilar tomonidan ko'p qo'llaniladigan mashq manbasiga ko'ra amaliy metod hisoblansa, uni qo'llash esa bir nechta usullar (mashqning qoidasini o'qib berish (1-usul), bittasini namuna sifatida bajarib ko'rsatish (2-usul), o'qituvchining namunasi asosida o'quvchilar tomonidan mashqning bajarilishi (3-usul), o'quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlarni tekshirish va xatolarini tuzatish (4-usul) va boshqalar) yordamida amalga oshiriladi.

O'qituvchilarning ayrimlari esa, "metod" tushunchasining o'rniga "uslub" tushunchasini ham qo'llaydilar. Ammo "uslub" tushunchasi "metod" atamasining mohiyatini o'zida to'liq aks ettira olmaydi. Chunki uslub ko'proq xususiy (so'z borayotgan holatda aynan o'qituvchiga xoslikni ifoda etadi) tavsifga ega bo'lib, aniq maqsadga erishish yo'li sifatida xizmat qila olmaydi.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat japyoni mazmunidir. Har qanday pedagogik texnologiya, jumladan umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya ham o'zaro hamkorlik, muloqot, ularning bir-birlariga ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bergan holda, o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metod va uslublar, talabalar shaxsi faoliyatni to'g'ri tashkil etish, ular bilan hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, pedagogik faoliyatini tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va qarashlarni birgalikda hal etish, auditoriyada ijodiy hamkorlik, ishchanlik muhitini hosil qilishga doir shakl va metodlar bilan qurollangan bo'lishi lozim.³

Ta'lim amaliyotida "pedagogik texnologiya" tushunchasi uch darajada qo'llaniladi:

Umumpedagogik (makro) daraja. Mazkur darajaga muvofiq keladigan texnologiyalar yaxlit pedagogik jarayonga tegishli bo'lib, ularga muammoli, tabaqalashtirilgan, integratsion, shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi, modulli, masofali o'qitish texnologiyalarini misol sifatida keltirish mumkin. Mazkur texnologiyalar innovatsiya tavsifiga ega bo'lib, novator o'qituvchilar, olimlar va izlanuvchilar tomonidan ishlab chiqiladi hamda samaradorligi kafolatlanganidan va amaliyotga keng tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'linganidan so'ng uni amaliyotchi o'qituvchilar o'z faoliyatida qo'llaydilar.

³Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Rutledj. Ikkinchi nashr. 2012. 93-110-betlar.

Xususiy-metodik (mezo) daraja. Ushbu daraja o'zida ma'lum bir o'quv fanini o'qitish jarayonini loyihalash va rejalashtirishni o'zida aks ettiradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qish darsini har safar texnologik modeli va xaritasini tuzib kelishi kerak. Hozir ko'p ta'kidlanayotgan texnologik model loyihalashga, texnologik xarita rejalashtirishga to'g'ri keladi. Natijada har bir fanni o'qitish texnologiyasi yuzaga keladi.

uslohi

Lokal daraja (mikro). Mazkur darajaga tegishli texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonining ma'lum tarkibiy qismi, alohida shaxs sifatlarini shakllantirish, maxsus o'quv ko'nikma va malakalarini tarkib toptirishga xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish texnologiyasi, o'quvchilarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi va boshqalar.

Metodika - qat'iy ketma-ketlikka (algoritmik xarakterga), ilgari o'rnatilgan reja (qoida), tizimga aniq rioya qilish bo'lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o'tkazish metodlari, yo'llari majmuasi. "Metodika" tushunchasi turli fanlarni o'qitish bilan ham bog'liqlikda qo'llanilib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig'indisini o'zida ifoda etadi.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalarining bahs doirasi bilan ham bog'liqlikda ayrim farqli jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Jumladan, metodik tizim "Qanday o'qitish?", "Nima uchun o'qitish?", "Nimaga o'rgatish?" kabi savollarga javob izlaydi, texnologiya esa, "Qanday tarzda samarali o'qitishga erishish mumkin?" degan savolni markazga qo'yadi. Metodika o'quv jarayoninin qanday tarzda tashkil etish lozimligini nazarda tutsa, texnologiya qay yo'sinda o'quv jarayonini eng qulay, maqbul tarzda amalga oshirishga diqqat-e'tiborni qaratadi.

Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar. Didaktik tadqiqotlar ko'rsatadiki, ta'lim metodlari nomenklaturasi (nomlanishi) va tasnifi ularni ishlab chiqishda tanlangan yondashuvga bog'liq holda juda xilma-xil ekanligi bilan xarakterli. Ulardan eng muhimlariga to'xtalamiz.

Ta'lim metodlari tasnifi:

An'anaviy (manbasiga ko'ra) ta'lim metodlari (E.I.Golant, N.M.Verzilin va bosh.)

O'quvchilarning bilish faoliyati tavsifiga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi (I.Y.Lerner va M.N.Skatkin).

Didaktik maqsadlariga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi (M.A.Danilov va B.P.Esipov):

- Yangi bilimlarni egallash metodlari;
- Ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari;
- Bilimlarni amaliyotda qo'llash metodlari.

Ta'limning binar metodlari (M.I.Maxmutov)

O'rgatish metodlari	O'rganish metodlari
Axboriv-ma'lumotli	Ijro etish (bajarish)
Tushuntirishli	Reproduktiv
Ko'rgazmali-amaliy	Ijodiy-amaliy
Tushuntirishli-undovchi	O'qimagan izlanishli
Undovchi	Izlanishli

Yaxlit yondashuv bo'yicha ta'lim metodlari tasnifi (Y.K.Babanskiy):

• Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat qilish metodlari.

- O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari.
- O'quv-bilish faoliyatini motivatsiyalash va rag'batlantirish metodlari.
- O'quv-bilish faoliyatini nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

O'qitish metodlari (Sruikshank, Bainer & Metcalf)

1. **Ta'limiy o'yinlar yoki raqobatchilik** – raqobat orqali yoki o'yin orqali qaysi guruh yoki alohida olingan shaxsning boshqalardan ustunroq ekanligini anglashga yordam beradi. **Komyuterli o'yinlar** ham juda mashxurdir.

2. **Brainstorming** – ijodiy fikrlarni to'plash uchun o'tkaziladi, bunda ishtirokchilar tanqid va kesatliqlarsiz muayyan muammo yuzasidan o'z fikrlarini ochiq oydin bayon etadilar va ushbu muammoning yechimini izlaydilar. Masalan

o'quvchilarga dunyodagi ocharchilik muammosi haqida fikr bildirish vazifa qilib topshirilsa o'quvchilar o'z fikr mulohazalarini birin – ketin aytadilar, hamma fikrlar qayd etib olinganidan so'ng ushbu muammo bilan kurashish usullarining eng maqbul variantlari ko'rib chiqiladi.

3. Case studi-Case ta'limi turida 1 ta talaba yoki odatda bir guruh talabalar biror sodir bo'lgan voqea yoki ma'lum vaziyatni tafsilotini namoyish etadilar. Keyin ular biror bir aniq va to'g'ri fikrga kelishdan oldin, shu vaziyatni muhokama va o'rganish un yig'ilgan bilim va tushunchalarni amalda qo'llashlari talab qilinadi. Tehnologiya bilan ta'minlangan case ta'limi odatda tibbiyot ta'limida qo'l keladi/foydalaniladi. Bunda case ta'limi tibbiyot tarixini va bemorning simptomlari, ko'pincha ko'rgazmaviy qurollar, turli holatlar bilan bog'liq simptomlar haqidagi ma'lumot va mutaxasssing ishi haqidagi turli xil fikrlar bog'liqligi to'g'risidagi resurslarni o'z ichiga oladi. Talabalar esa ma'lum bir fikrga kelishdan oldin hamma berilgan ma'lumot va fikrlar ko'rib chiqib muhokama qiladilar.

Bir qator omillar yaxshilab tushunilib qaralsa, va ma'lum bir vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilinsa, case ta'limining juda ko'plab sohalarda foydasi katta. Chunki case ta'limi talabalarda ko'p va kerakli resurslardan foydalanishni talab qiladi, bu guruhli yoki masofadan o'qitish muhitiga o'rganish imkoniyatini yaratuvchi eng yaxshi yo'nalish hisoblanadi, keyin esa talabalarga mavzu bilan shug'ullanishlari uchun dastlabki imkoniyatlar beriladi. O'qituvchi doim ham hamma kerakli ma'lumotni o'zlari yaratishlari shart emas, chunki har qanday sohadagi eng sara ma'lumotlar internet saytlarida allaqachon joylashtirilgan. Bu dagan o'qituvchi shu berilgan vazifa bo'yicha tushuncha va savollarni berishi keyin esa sayt manzilalrini berib va shu orqali atrofda va berilgan vaziyatlarda nima sodir bo'lganligi, asosiy tushunchalar, boshqa o'xshash misollar va kerakli izohlar orqali ma'lumot olishlari mumkin. Bundan tashqari, talabalar uchun bebaho bo'lgan har qanday holatdagi turli muloqotlar talab qilinishi mumkin.

4. Qiziqishlar markazi – muayyan bir mavzuga tegishli turli kolleksiya va ekspozitsiyalar orqali o'quvchilarni qiziqishlarini orttirishga hizmat qiladi. Masalan

o'quvchilarga o'zlarining etnik eklib chiqishlarini izohlovchi turli materiallar, oila shajarasining rasmlarini maktabga olib kelish va uni sinfdoshlariga so'zlab berish vazifasi topshiriladi. Bu metod orqali o'quvchilarning dunyo millatlarini kelib chiqishini o'rganishga qiziqishlari ortadi va o'zga madaniyat namoyondalarini hurmat qilishga o'rgatiladi

5. Colliqua –sinfdagilarning qiziqishlaridan kelib chiqib sinfga taklif qilingan mehmonlar o'z faoliyatlari va kasblari haqida so'zlab beradilar. Masalan sinfga taklif qilingan sozanda o'z kasbi va faoliyati haqida o'quvchilarga ma'lumot berishi, jonli ijro orqali esa o'quvchilarda musiqaga bo'lgan muhabbatni tarbiyalashi mumkin.

6. Hamkorlikda o'qitish- yuklatilgan vazifa va muammolarni bir guruh bo'lib hal etishga o'rgatadi.

7. Ommaviy madaniyat tazyiqi (culture jumming)- ommaviy axborot vositalari umuman ommaga qarshi tura olishga va turli stereotiplarni engishga o'rgatadi.

8. Debat – muayyan mavzu yoki muammoli vaziyatga turli nuqtai nazarlar bilan yondoshish va o'z fikrini omma oldida himoya qilishga o'rgatadi.

9. Debrifing – muayyan tajriba yoki sinovdan so'ng o'z hissiy kechinmalari va intellektual zaxiralari bilan almashinishdan iborat bo'ladi.

10. Demonstartsiya – muayyan jarayon yoki qurilmani sihlash va faoliyat yuritishini ko'rsatish ya'ni namoyish qilishdir.

11. Kashfiyot yoki tadqiqotchilik – muayyan vaziyat yoki holatga nisbatan yangilik yoki o'z nuqtai nazarni ilgari surishni taqazo etadi.

12. Diskussiya –muayyan mavzu, vaziyat yoki holatni muhokama qilish.⁴

---

⁴ What teachers need to know about teaching methods. Peter WestWood, Camberwell, Vic. : ACER Press, 2008.p 16-36.

O'rganilayotgan larini	Yangi materialni	O'rganilganlari ni fikrlash
Erkin yozish	Semantik	Eng asosiy
Klaster	xususiyatlar	tushunchalar,
Aqliy hujum. B-	tahlili.	takrorlash. T-
B-B	B-B-B	chizma.
chizmasi.	chizmasi.	Kontseptual
Chalkashtiril	O'qitish	jadval. Venn
gan mantiqiy	bo'yicha	diagrammasi.

Interfaol metodlar va grafik organayzerlar

Ta'lim metodlarining mohiyati. Hikoya - o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining nuqt mahorati, so'zlarni o'z o'rnida, ifodali bayon qilishi, shuningdek, o'quvchilarning yoshi, rivojlanish darajasini inobatga olgan holda yondashuviga bog'liq. Shu bois hikoya mazmuni o'quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning axborotlar bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

Hikoya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi asosiy tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi.

Suhbat - savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga qadimdan ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalangan. Suhbat ta'lim jarayonida ko'p funktsiyalar (aqliy fikrlash, hozirjavoblik, muloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo asosiysi o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat o'qituvchi fikriga mos harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga imkon beradi.

Suhbat - faoliyatni endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim metodi hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning ketma-ketligini

ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning diqqatini jalb etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi, o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratishi, o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. Shu bois suhbatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv suhbat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Suhbatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi.

Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhli suhbattarzida tashkil etiladi.

Tushuntirish o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. Shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va suhbatning asta-sekin kengayib borishidan vujudga keladi va bir vaqida o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rgata boradi.

Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda **ko'rgazmali metodlar** ham alohida ahamiyatga ega.

Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida o'rganiladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ramziy ko'rinishlari - chizma, port, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi.

Namoyish (demonstratsiya) metodi o'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obyektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlari)ga e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p holatlarda o'rganilayotgan obyektlarning subyektivi yoki chizmasi yordamida kuzatiladi.

Amaliy metod - o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar Yechimini topishga yo'naltirilgan jarayonda qo'llashni taqozo etadi. Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar - maktab er maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnoma yoki maxsus ko'rsatmani o'quvchilar e'tiboriga havola etadi.

Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini egallash yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda malakalarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (texnik jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turlarga bo'linadi.

Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda turli texnikaviy qoliplardan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod

o'quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarini amalga oshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikmalarini tezkor shakllantirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarini bajarish maxsus qurilma va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor holatga keltirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'lchash ishlarini tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi.

Didaktik o'yin o'rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o'yin ham ijtimoiy faoliyat ko'rinishi sanaladi.

Interfaol ta'lim metodlari.

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjixdtlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.

O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e'tiborga olinadi.

Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroqbo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
- ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va extiyojlariga muvofiqlashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o'rganilishi;

- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri echimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi.

Yuqorida aytilganlardan interfaol ta'lim metodlarini tegishlicha tahlil qilish va shu asosda ularni tasniflash zarurati ma'lum bo'ladi. Quyida ushbu masala yuzasidan umumiy mulohazalarni keltiramiz.

Bu metodlarni tasniflashda ularni interfaol metodlar, interfaol ta'lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga ajratish mumkin.

Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi:

1. Interfaol metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blist-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim" "Assiment", "Ikki qismli kundalik" va hokazo.
2. Interfaol ta'lim strategiyalari. "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotastiya", "Yumaloqlangan qor" va k. Interfaol ta'lim metodlari tarkibidan interfaol ta'lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategikyondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q.
3. Interfaol grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Konsteptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?", "Assiment", "Ikki qismli kundalik" va hokazo. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslaniladi. Aslida bu grafik

organayzerlar bilan ishlash ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q.

Interfaol ta'lim metodlarini ko'pincha turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan bir vaqtda qo'llanmokda. Bu metodlarni qo'llash mashg'ulot ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta'lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

O'qitishda evristik metod.

Evristik usul bu fanni o'qituvchidan mustaqil ravishda anglash uchun kashfiyot usuli.

U laboratoriya mashg'ulotlarining maxsus turi (evristik mashg'ulotlar) uchun kuchli advokat edi. Bu erda talaba mustaqil ravishda kashfiyotga o'tadi, shuning uchun o'qituvchi ushbu usul bo'yicha yordam yoki ko'rsatma bermaydi.

O'qituvchi talabalar uchun muammo tug'diradi, keyin ular javobni aniqlayotganda chetda turadi.

Usul talabalardan bir qator eksperimental masalalarni echishni talab qiladi. Har bir talaba o'zi uchun hamma narsani kashf qilishi kerak va unga hech narsa aytilmaydi. Talabalar tajribalar, gadjetlar va kitoblar yordamida faktlarni kashf etishga etaklaydi. Ushbu usulda bolalar o'zini tergovchi kabi tutishadi.

Bosqichma-bosqich boshqariladigan evristik usulda talabaga minimal ko'rsatma berilgan muammoli topshuriq beriladi va ko'rib chiqilayotgan muammo bilan bog'liq eksperimentlarni bajarishi talab etiladi.

Siz ko'rsatmalarga rioya qilishingiz va o'zingizning qilgan ishlarining va erishilgan natijalarining haqidagi hisobotingizni daftaringizga kiritishingiz kerak. U o'z xulosasini ham qo'yishi kerak. Shu tarzda, u kuzatuvdan tadqiqot olib boradi.

Fanni o'qitishning ushbu usuli quyidagi afzalliklarga ega:

- Talabalar o'rtasida suratga olish va izlanish odatini rivojlantiradi.
- O'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini boshqarish odatini rivojlantirish.

- Bu talabalar o'rtasida ilmiy munosabatlarni rivojlantiradi, ularni haqiqat va halollikka aylantiradi, shunda ular haqiqiy tajribalar orqali qarorlarga kelishni o'rganadilar.

- Bu psixologik jihatdan sog'lom ta'lim tizimidir, chunki u maksimal darajada "bajarish orqali o'rganish"ga asoslangan.

- Talabalarda mehnatsevarlik odatini shakllantirish.

- Ushbu usulda ishlarning aksariyati maktabda olib boriladi va shu sababli o'qituvchi uy vazifasini tayinlashdan tashvishlanmaydi.

- Bu o'qituvchining individual e'tiborini va yaqinroq aloqalarini ta'minlaydi.

- Ushbu aloqalar o'qituvchi va talaba o'rtasida samimiy munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi.

Evristik metodni ma'lum bir fanni o'qitishda qo'llashning kamchiliklari sifatida quyidagilarni ta'kidlashimiz mumkin:

- Usul o'qituvchidan katta samaradorlik va mashaqqatli mehnat, tajriba va tayyorgarlikni kutadi.

- O'qituvchi tomonidan mavzuning o'lchov va miqdoriy ishlarni nazarda tutmaydigan muhim tarmoqlarini e'tiborsiz qoldirib, o'zlarini evristik davolanishga bag'ishlaydigan filiallari va qismlarini ta'kidlash tendentsiyasi mavjud.

- Bu yangi boshlanuvchilar uchun mos emas. Dastlabki bosqichda talabalarga etarlicha ko'rsatma kerak, agar u berilmasa, u o'quvchilarga nisbatan yoqimsizlikni keltirib chiqarishi mumkin.

Ushbu uslubda talabaning umuman fan mohiyati to'g'risida noto'g'ri g'oyani shakllantirishiga olib kelishi mumkin bo'lgan amaliy ishlarga juda katta ahamiyat beriladi.

Ta'lim metodlarini tanlash. Pedagogika fani da, o'qituvchilarning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashga o'quv tarbiya jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog'liq muayyan yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

- Ta'limning umumiy maqsadlari.
- Fanning va o'rganilayotgan mavzuning mazmuni hamda o'ziga xosliklari.
  - Biror fanni o'qitish metodikasining o'ziga xosliklari.
  - Materialni o'rganishga ajratilgan vaqt.
  - O'quv mashg'ulotining maqsadi, vazifalari va mazmuni.
  - O'quvchilarning yoshi va bilish imkoniyatlari.
  - O'quvchilarning tayyorgarlik darajasi.
  - Ta'lim muassasasining moddiy ta'minlanganligi.
  - O'qituvchining nazariy, amaliy va metodik tayyorgarligi, pedagogik mahoratni egallaganlik darajasi.

Ta'lim vositalari va ularning funksiyalari.

Ta'lim vositalari. Ta'lim metodlari ta'limvositalari bilan birgalikda qo'llaniladi. Ta'lim vositalari - bu yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan obyekt. Ta'lim vositalari katta ahamiyatga ega. Ta'limning barcha vositalari ta'lim maqsadlarini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.

Didaktik vositalar deganda, o'quv va ko'rgazmali qo'llanmalar, namoyishli qurilmalar, texnik vositalar tushuniladi.

Ta'lim vositalari o'zida o'quv-tarbiyaviy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moddiy yoki ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Odatda ular ta'lim metodlariga mos holatda foydalaniladi. Biroq agar metodlar «qanday o'qitish» savoliga javob bersa, vositalar esa, «uning yordamida niamani o'qitish» savoliga javob beradi.

An'anaviy ravishda qo'llaniladigan ta'lim vositalariga darslik, rasmlar, jadvallar, nutq, o'quv-ustaxonasi jihozlari, laboratoriyalar, axborot vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish vositalari kiradi.

Didaktik vositalar metodlar singari ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarni bajaradi. Bundan tashqari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini hosil qilish, boshqarish va nazorat qilish vazifalarini bajaradi.

Didaktik vositalar audivizuallik tafsilotida motivatsion, axborot, ta'lim jarayonini boshqarish, optimallashtirish funksiyalarini bajaradi.

Fanni o'qitish bilan bog'liq holda ta'lim vositasi tanlanadi. O'qituvchi o'zining ixtiyori bo'yicha ko'rgazmali material, o'quv qo'llanmadan foydalanishi mumkin. Ta'lim vositasini qo'llashning yana bir jihati albatta ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida aks ettirishidir.

Ta'lim vositasini tanlab olish ta'lim metodini tanlab olish bilan bog'liq. Agar ta'limning faol metodi(kitob bilan ishlash, mashqlar) foydalanilsa, u holda o'quv qo'llanmalari, darsliklar va ta'limning texnik vositalaridan foydalaniladi. Aynan ta'limning aktiv-texnik vositalari amaliy metodlarda foydalaniladi.

Ta'limning faollikni nisbatan kam talab etadigan metodlari(o'quvchilar eshitadi, ya'ni hikoya, ma'ruza, tushuntirish, ekskursiya) ta'limning ko'rgazmali vositalaridan foydalaniladi. Ta'limning ko'rgazmali vositalari pedagogning o'zi tomonidan tuzilgan bo'lishi mumkin.

Vositalarning istalgan turidan foydalanishda o'lchov va mutanosiblikka e'tibor berish kerak. Masalan, ko'rgazmali vositalarning soni etarli bo'lmasligi bilimlarning sifatiga ta'sir ko'rsatadi, bilishga qiziqishni pasaytiradi, obrazli idrok etishni rivojlantirmaydi. Ulardan haddan tashqari foydalanish o'quvchilarning o'rganilayotgan fanga engil-elpi qarashiga olib keladi. Murakkab mavzularni o'rganishda 4-5 demonstratsiya optimal hisoblanadi.

Ta'lim vositalari tasnifi aniq va yagona bo'lishi mumkin emas. Ta'lim vositasining ahamiyatli tomoni ularning birgalikda qo'llanilishidir va hech qachon bir-birini inkor etmaydi.

O'qituvchining vazifasi - dars jarayonini faollashtirish uchun ta'limning samarali vositasini tanlab olishdir.

Ta'lim vositalarini tasniflashda turli asoslarga ko'ra yondashish mumkin:

- faoliyat subyektiga ko'ra;
- faoliyat obyektiga ko'ra;
- o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra;

- o'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra.

Faoliyat subyektini bo'yicha ta'lim vositalari o'rgatish va o'rganishga bo'linadi.

O'rgatish vositalari. Masalan, namoyishli-tajriba qurollari. Bunday qurollar o'qituvchi tomonidan mavzuni tushuntirish va mustahkamlash uchun qo'llaniladi.

O'rganish vositalari. Masalan, laboratoriya-praktikum qurollari. Bunday vositalar o'quvchilar tomonidan yangi bilimlarni egallash uchun qo'llaniladi.

Didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchi uchun xosligiga qarab, ikkiga bo'linadi. Birinchisiga ko'ra, narsalar o'qituvchi tomonidan ta'limning maqsadlarini samarali realizatsiyalash uchun qo'llanilsa, ikkinchisi - bu o'quvchilarning individual vositalari, darsliklar, daftarlar. Bundan tashqari didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyat turiga ko'ra sport qurollari, botanika va geografiya maydonchasi, kompyuterlarga ham bo'linadi.

Faoliyat obyektlari bo'yicha ham ta'lim vositalari ikkiga bo'linadi:

Material ta'lim vositalari. Bu o'quv qo'llanmalari, darsliklar, jadvallar, maketlar, modellar, o'quv-texnik vositalar, mebel, o'quv-laboratoriya qurilmalari, ko'rgazmali vositalar bo'lishi mumkin.

Ideal ta'lim vositalari - bular pedagog va o'quvchilar yangi bilimlarni egallashda qo'llaydigan vositalar: chizmalar, sxemalar, diagrammalar, tasviriy, san'at, nutq, xat va boshqalar. Ideal vositalar bu «fikrlar haqidagi fikrlar»: o'qituvchi ularni o'rgatish uchun belgilangan shaklda ko'rsatishi zarur. Masalan, materializatsiya - abstrakt simvollar tarzida ko'rsatiladigan vosita (grafiklar, jadvallar, chizmalar), verbalizatsiya - nutq bayoni tarzida ko'rsatiladigan vosita (tahlil, muhokama qilish, dalil keltirish).

Material va ideal vosita bir-birini to'ldiradi. Material vosita qiziqish va diqqatni uyg'otish, amaliy harakatlarni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lsa, ideal vositalar - mantiqiy muhokama. Materialni tushuntirish, nutq madaniyati, yod olish bilan bog'liq.

O'quv axborotiga munosabatiga ko'ra ta'lim vositalari yangi materialni o'rganish vositalari, takrorlash, mustahkamlash, umumlashtirish vositalari, bilimlarni nazoart qilish vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish vositalari va axborot vositalariga bo'linadi.

O'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra ta'lim vositalari kommunikatsiya (muloqot) va o'quv ishlari vositalariga tasnif etiladi. O'quv ishi vazifa, muammo, masalalarni hal etish, turli mashqlarni bajarish jarayonidir. Ta'lim-kommunikatsiya (muloqot) o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv faoliyati sanaladigan kommunikativ-faoliyatli jarayon. Kommunikatsiya - bu kodlash (o'qituvchi nutqidagi atamalarda), uzatish (yozilish) va o'quvchilarning axborotni qabul qilishi (tushunish va dastlabki eslab qolish).

Didaktik vositalar his qilish, sezish uchun foydalanishiga ko'ra ham tasnif qilinadi. Bunday bog'liqlikka ko'ra didaktik vositalar vizual (ko'rish)-haqiqiy(original) narsalar yoki turli obrazli ekvivalentlari, diagrammalar, kartalar; audial(eshitish) - radio, magnitofon, musiqa asboblari; audioizual(ko'rish-eshitish)-ovozi filmlar, televidenie, kompyuterlar, didaktik mashinalar, elektron darsliklar.

Ta'limning texnik vositalari. TTV - bu o'zida o'quv- axborotlarini ekranli-ovozi aks ettiruvchi asbob va moslamalardir. Ularga quyidagilar kiradi: o'quv kinofilmlari; diafilmlar; kompyuterlar; magnitofon tasmalari; radioeshittirish; teleko'rsatuvlar.

Ta'limning texnik vositalarini quyidagi turlarga ajratish mumkin: axborot; aralash(kombinatsion); trenajyor; bilimlarni nazorat qilish vositalari; audiovizual vositalar.

Ta'limning texnik vositalari quyidagi **funktsiyalarni** bajaradi:

- ta'limning sifati va samaradorligini oshiradi;
- o'quv jarayonining jadallashuvini ta'minlaydi;
- o'quvchilarni idrok qilishga yo'naltiradi;
- o'quvchilarda bilimlarni egallashga nisbatan katta qiziqish hosil qiladi;
- dunyoqarashni, ishonchni, o'quvchilarning axloqiy qiyofasini

shakllantirishga yordam beradi;

- o'quv ishiga nisbatan o'quvchilarda emotsional munosabatni oshirishni ta'minlaydi;
- bilimlarni nazorat, o'zini-o'zi nazorat qilishni ta'minlaydi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Ta'lim metodlari deb nimaga aytiladi?
2. «Ta'lim usuli», «pedagogik texnologiya», «metodika» tushunchalariga izoh bering.
3. Ta'lim metodlari tasnifini izohlang.
4. Ta'lim metodlarining mazmun-mohiyatini bayon eting.
5. Ta'lim vositalari deganda nima tushuniladi?
6. Ta'lim vositalari tasnifini izohlang.
7. Ta'limning texnik vositalariga nimalar kiradi?

6-MAVZU. Ta'limni tashkil etish shakllari va turlari

Mavzu rejasi:

1. Ta'limni tashkil etish shakllari tushunchasi va ta'lim turlari.
2. Darsning turlari va tuzilishi.
3. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari.
4. O'qituvchining darsga tayyorlanishi.
5. Iqtidorli o'quvchilarni o'qitish (Education of gifted children).
6. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo'shimcha ta'limning asosiy maqsadi va vazifalari.

Tayanch so'zlar: tashkil etish, shakl, ta'limni tashkil etish shakli, ta'limni tashkil etish tizimi, dars, darsning turlari, ta'limni tashkil etishning yordamchi

shakllari, qobiliyat, ijodiy qobiliyat, iqtidor, tashxis, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari va vositalari.

Ta'limni tashkil etish shakllari tushunchasi va ta'lim turlari. Ta'limni tashkil etish shakli - bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir.

Jahon pedagogika fani va amaliyotida ta'limni tashkil etishning turli shakllari mavjud. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta'limni tashkil etishga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: **individual, individual-guruhli, sinf-dars, leksiya-seminar va sinfdan tashqari, auditoriyadan tashqari, maktabdan tashqari.** Ular o'quvchilarni qamrab olishi, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarining nisbatlari, mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish xususiyatlari kabi belgilariga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi: **individual; sinf-dars; ma'ruza-seminar.**

Individual ta'lim — o'qituvchining o'quvchiga pedagogik ta'sirini amalga oshiruvchi o'quv mashg'ulotlari shakllaridan biri. O'qituvchining o'quvchi bilan sinf jamoasidan tashqarida olib boriladigan faoliyati tushuniladi. Individual ta'lim ta'lim shakllarining eng qadimiysi bo'lib, u qad. davr va o'rta asrlarda keng qo'llanilgan.

O'zbekiston ta'limi tarixida Individual ta'lim shakli keng qo'llanib kelingan. Uning samarasi, ayniqsa, amaliy san'at, hunarmandchilikda ustoz-shogird ta'limi tarzida namoyon bo'lgan. Mashhur xalq ustalari Toshpo'lat Arslonqulov, Usta Shirin Murodov, Qodirjon Xaydarov, Mahmud Usmonov, Hamro Rahimovlar shu tarzda ta'lim olganlar. Individual ta'limda bola ruhiyatining individual xususiyatlarini, fan sohalari va kasb egallashga bo'lgan tabiiy moyilliklarini to'liq e'tiborga olish imkoniyati ta'minlanadi.

O‘zbekiston mustaqilikka erishgach, Individual ta’limga e’tibor sezilarli tarzda ortdi. Ayniqsa kollej va oliy o‘quv yurtlariga kirishning test tizimi joriy etilishi Individual ta’limning repetitorlik shakli rivojlanishiga turtki bo‘ldi.

XVI asrdan boshlab individual o‘qitish shaklining ahamiyati pasayib, uning o‘rnini ta’limning individual-guruhli shakli egallashiga imkon berdi.

Sinf-dars tizimi garchi 350 yil avval asoslangan bo‘lsada, bugungi kunda ham keng ko‘lamda qo‘llanilib kelinmoqda.

Ulardan biri bolalarning **guruhli (jamoali) ta’limi** sanaladi. U G‘arbiy Rossiya (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g‘arbiy qismlari) **birodarlik** maktablarida ilk bor qo‘llanilgan va u sinf- dars shaklining asosi bo‘lib qolgan. Bu tizimlar XVII asrda Yan Amos Komenskiy tomonidan “Buyuk didaktika” asarida nazariy jihatdan asoslab berildi va ommaviylashtirildi. Olim pedagogikaga *o‘quv yili, o‘quv kuni, dars, mashg‘ulotlar orasidagi tanaffus, o‘quv ta’tillari* kabi tushunchalarni kiritdi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida, aqliy rivojlanishida farqi bo‘lgan o‘quvchilarni o‘qitishda individuallashtirishga ahamiyat qaratish masalasi ayniqsa dolzarb xususiyat kasb etdi. Shunga mos ravishda **tanlab o‘qitish** shakli yuzaga keldi (AQShda **Batov**, Yevropada **Mangeym** tizimi).

Yevropa va AQShda, XX asr boshida o‘quvchilarning individual, faol, mustaqil o‘quv ishlarini ta’minlashga qaratilgan ko‘plab ta’lim tizimlarining samaradorligi sinab ko‘rilgan. 1905 yili Dalton shahrida (Massachusetts shtati) o‘qituvchi Elena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo‘llanilgan **ta’limning individuallashtirilgan tizimi** ular orasida eng radikal hisoblangan. Bu tizim **dalton-reja** nomi bilan pedagogika va maktab tarixiga kirdi. U ba’zan **laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi** deb ham ataydilar.

Birinchi universitetlar paydo bo‘lishi bilan **ta’limning ma’ruza- seminar tizimi** yuzaga kela boshlaydi. U yaratilgan paytdan beri hali deyarli hech bir katta o‘zgarishlarga ega emas. Ma’ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlari, konsultatsiya va tanlagan kasbi bo‘yicha amaliyot hozirgacha leksiya-seminar tizim sifatida o‘qishning asosiy shakllaridan biri bo‘lib kelmoqda. Leksiya-seminar tizimi

o‘zining sof ko‘rinishida oliy va oliy maktabdan keyingi ta‘lim amaliyotida qo‘llaniladi.

Ma’ruza, leksiya — o‘quv material, biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil, tartibli og‘zaki bayoni. O‘quv Ma’ruzasi o‘quv jarayonining asosiy shakli; oliy o‘quv yurtlarida dare berish usullaridan biri. Ma’ruza, shuningdek, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta‘limi tizimida, umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining yuqori sinflarida ham qo‘llaniladi. Ommaviy Ma’ruza madaniy-ma’rifiy ishlar tizimida siyosiy va ilmiy bilimlarni tarqatish hamda tashviqot qilish shakllaridan biri.

Ma'ruza bir necha asosiy mavjud:

- Kirish.
- Ma'lumot.
- Atrof rasmiy.
- Muammo.
- Imaging.
- Binar.
- Konferentsiya.
- Maslahat.

SEMINAR (lot. seminarium — ko‘chatxona; maktab) —1) oliy yoki o‘rta maxsus maktab talaba (o‘quvchi) larining muayyan nazariy kursni qanchalik o‘zlashtirganliklarini anikdash usuli, mutaxassislar tayyorlashga yo‘naltirilgan o‘quv amaliyotining muhim turlaridan biri. Seminar, albatta, mavzuni ilmiy tadqiq etgan prof. o‘qituvchi yoki tegishli mutaxassislar rahbarligida amalga oshiriladi. O‘quv predmeti xarakteri, mashg‘ulot maqsadi, o‘quv yurti yo‘nalishiga ko‘ra ayrim o‘ziga xosliklar bilan universitet, in-t hamda xalq xo‘jaligi sohalarida keng tarqalgan. Ba‘zan ma’ruzaga bog‘liq bo‘lmagan holda, muayyan mavzudagi mustaqil ta‘lim shakli sifatida ham o‘tkaziladi.

Ta‘limning Seminar shakli darslar, asosan, bahsmunozara tarzida uyushtiriladigan Yunoniston va Qad. Rim maktablarida vujudga kelgan. 17-a. dan boshlab G‘arbiy Evropa un-tlarida gumanitar yo‘nalishda o‘qiydigan talabalarning asl manbalar bilan ishlash usuli ta‘limning asosiy shakli sifatida qo‘llanilganligi Seminarining taraqqiyoti va hoz. shaklga kelishida muxim o‘rin tutadi.

Zamonaviy Seminarlar muayyan predmetni chuqur o'rganishga yo'naltirilgan. Seminar mashg'ulotlari davomida talaba (o'quvchi) lar ilmiy ish yuritish tajribasi, o'z xulosalarini og'zaki va yozma ravishda ifodalay olish hamda nuqtai nazarlarini asosli himoyalash malakasiga ega bo'ladilar. Bu xil mashg'ulotlarning 3 turi mavjud: muayyan kursni chuqurlashtirib o'rgatishga yo'naltirilgan Seminar ; kurs doirasida asosiy va muhim hisoblangan mavzularni o'rganishga qaratilgan S; ilmiy izlanishga yo'naltirilgan, ma'ruza mavzusiga aloqador bo'lmagan seminar. S. mashg'uloti o'tkazishning asosiy shartlaridan biri barcha ishtirokchilar uchun mavzu yoki mutaxassislikka bog'liq adabiyotlar, manbalar, arxiv materiallari va qo'lyozmalardan foydalanishda birdek imkoniyat yaratilishidir. Seminar mavzulari tegishli prof. o'qituvchilar tomonidan tuzilib, kafedra majlisida tasdiqlanadi. Seminar mavzusini qiziqishlariga ko'ra, talaba (o'quvchi) larning o'zlari tanlashlari mumkin. Seminar rahbari o'tkaziladigan Seminarining maqsadi, mavzumundariyasi, uning metodologik yo'nalishini ma'ruza, ma'ruzasuhbatlar vositasida tushuntirib beradi. Undan keyin har bir mavzu bo'yicha aniq talablar belgilab beriladi, adabiyotlar ro'yxati ilova qilinadi. S rahbari esa bunda maslahatchi sifatida ishtirok etadi. Seminar mashg'ulotlarining mahsuli, odatda, referat bo'ladi. Referatlar mashg'ulot davomida tinglanadi va muhokama etiladi. Referatlar mavzuga mos kelishi, metodologik asosi to'g'ri bo'lishi, mantiqan izchil va aniq ifodalanishi, ilmiy xulosalar asosli hamda amaliyotga aloqador bo'lishi kerak. Muhokama jarayonini fikr almashuv tarzida, barcha savollarga javob topa olish imkonini beradigan darajada tashkil etish Seminar rahbarining asosiy vazifasidir. Seminar mavzulari keyinchalik talaba (o'quvchi)larning kurs, diplom ishlari mavzusiga aylanadi.

Darsning turlari va tuzilishi. **Dars** bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o'quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini

egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatlari va ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Yangilanayotgan pedagogik tafakkur o'quvchilariga ko'ra zamonaviy dars o'quv muassasasining mulkiy mansubligidan qat'i nazar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi lozim: ta'limning tarbiyaviy maqsadlarga bo'ysundirilganligi, o'quvchini komil shaxs sifatida shakllantirishga yo'naltirilganligi, ilmiyligi va izchilligi, tarbiyalanuvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlashga qaratilganligi, insonparvarlik yo'nalishiga egaligi, tizimliliigi, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilganligi, amaliy axa-miyatga egaligi va h.k.⁵

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o'ziga xos belgilarga ega, chunonchi: o'quvchilarning doimiy guruhi, o'quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatini ham aks ettiradi).

Darsning quyidagi turlari mavjud:

- Aralash (kombinatsion dars).
- Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
- O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi.
- O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi.
- Laboratoriya darslari.
- Amaliy darslar.

Aralash darsning tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) o'tilgan mavzuni takrorlash (uy vazifasini tekshirish);
- c) yangi mavzuni bayon qilish;
- g) o'rganilgan materialni mustahkamlash;
- d) o'quvchilarni baholash;
- e) uy vazifasini berish.

---

⁵<https://en.wikipedia.org/wiki/Lesson>

Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) yangi mavzuni bayon qilish;
- v) o'rganilgan materialni mustahkamlash;
- d) uy vazifasini berish.

O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) o'rganilgan mavzularga doir savol-javob o'tkazish;
- v) o'rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish;
- g) o'quvchilarni baholash.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsining tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) o'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish);
- v) nazorat ishini o'tkazish;
- g) uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida).

Laboratoriya darslarining tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) nazariy materiallarni mustahkamlash;
- c) laboratoriya ishini o'tkazish;
- g) o'quvchilarni baholash;
- d) uy vazifasi.

Amaliy darslarning tuzilishi:

- a) tashkiliy qism;
- b) nazariy materiallarni mustahkamlash;
- v) amaliy ish topshiriqlarini bajarish;
- g) o'quvchilarni baholash;
- d) uy vazifasi.

Darsga qo‘yiladigan talablar. Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo‘naltiriladi: o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ana shularni hisobga olib darsga umumiy talablar didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablarda aniq ifodalanadi.

Ta’limni tashkil etishning yordamchi shakllari. Ta’limning yordamchi shakllari: to‘garak, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg‘ulot, o‘quv ekskursiyalari, o‘quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar sanaladi.

Maktabdan tashqari mashg‘ulotlarning asosiy va barqaror turlariga o‘qish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan, o‘quvchilarning **mustaqil uy ishlari** kiradi. Uning asosiy maqsadi - darsda o‘zlashtirilgan bilim, ko‘nikma va malakalarini kengaytirish, chuqurlashtirish, ularni esdan chiqarishning oldini olish, o‘quvchilarning individual layoqati, iste’dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Fan to‘garaklari yo‘nalishi, mazmuni, ish metodi, o‘qish vaqti va boshqa jihatlari bilan ajralib turadi. Ular o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, o‘qishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi..

Ta’limning yordamchi shakllariga **ekskursiyalar** ham kiradi. Ular ommaviy, guruhli va kichik guruhli bo‘lishi mumkin. O‘quv ekskursiyalari alohida fanlar hamda bir qancha fanlar bo‘yicha ham rejalashtiriladi. Ekskursiyani muvaffaqiyatli o‘tkazish uchun o‘qituvchi unga puxta tayyorlanishi: ob’ekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishi, to‘la rejani ishlab chiqishi, o‘quvchilarni bo‘ljak topshiriqlarni bajarishga jalb eta olishi kerak.

O‘quv rejasi turli **fakultativ va tanlov bo‘yicha kurslarni** tashkil etishni ko‘zda tutadi. Ular o‘quvchilar, ularning ota-onalari istak va qiziqishlarini hisobga olish bilan bog‘liqlikda ishlab chiqiladi. Fakultativ va tanlov fanlari ro‘yxatini aniqlashda faqat o‘quvchilar istaklari emas, balki ijtimoiy talablar va maktab imkoniyatidan kelib chiqiladi. Fakultativ va tanlovi bo‘yicha mashg‘ulotlar majburiy va umumiy o‘rta ta’lim fanlari bilan uzviy bog‘liqlikda o‘tkazilishi kerak.

Maslahat (konsultatsiya - o‘quv suhbatiga talablar ko‘pincha o‘quvchilarning ma’lum o‘quv materiali yoki topshirig‘i ustida mustaqil ishlashi

sababli yuzaga keladi. Bunda ko‘proq o‘quvchi savol beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan konsultatsiya o‘quvchilarga o‘quv materialini egallashda qiyinchiliklarni engishga yordam beradi. Konsultatsiya davomida o‘qituvchi o‘quvchilar faoliyatini u yoki bu masalani to‘g‘ri tushunishga mustaqil keladigan, ular uchun qiyin topshiriqni tushunib oladigan qilib, o‘rganilayotgan materialni mohiyatini ochishga o‘rganadigan qilib yo‘naltiradi. Konsultatsiya o‘qituvchiga o‘quvchilar bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash, alohida e‘tibor berishni talab etuvchi vaziyatlarga ularning diqqatini jalb etishga imkon beradi. To‘g‘ri tashkil etilgan konsultatsiya o‘quvchilarda o‘zini nazorat qilish, bilimlarga tanqidiy ko‘z bilan qarashni tarbiyalaydi. O‘qimishlilik darajasini to‘g‘ri aniqlashga yordam beradi.

Muammoli darslar. Yangi o‘quv materialini o‘rganish va mustahkamlash darsning yana bir turi muammoli darslardir. O‘quvchilarning mustaqil aqliy faoliyati bunday darslarning psixologik zamini sanaladi. Bu darslarga ham an’anaviy darslarga o‘xshab qator pedagogik talablar qo‘yiladi. Ilmiylik, sistemalilik, izchillik, onglilik va didaktik talablar sanaladi. Shu bilan birga, muammoli darslarning o‘ziga xos xususiyatlari ham mavjud. Muammoli dars ta’limning boshqa turlari, tizimlarini, metodlarini tamomila inkor etmaydi. Uning asosiy xususiyati ta’lim jarayonining ma’lum bo‘limida yangi bilimlarni o‘rganish jarayonida yangicha bilim, yangicha faoliyat ko‘rsatish metodlarni ijodiy egallash bilan karakterlanadi. Muammoli darslar quyidagicha tashkil etiladi: - darsning boshlanishi, bu bosqichda bolalarning o‘quv materialiga qiziqishlarini oshirishga oid ishlar qilinadi, mavzuga doir muammo yoki muammolar qo‘yiladi; - qo‘yilgan muammo ustida o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikda ishlashi. bu bosqichda o‘quvchilar muammo, uni bajarish bo‘yicha o‘z fikrlarini o‘rtaga tashlashib fikrlashadi; - muammoni echish metodini tanlash. Bu bosqichda bolalar aytgan metodlar(farazlardan) biri tanlanadi; - tanlangan metod asosida ko‘plab muammo bajariladi; - muammo yuzasidan xulosa chiqariladi, chiqarilgan xulosa yangi o‘quv sharoitiga tatbiq etiladi. Muammoli darslarda keys-stadi texnologiyasidan foydalanish ijobiy samara beradi.

“Keys-stadi” texnologiyasi (ingl. “case” – chemodan, metod, “study” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish)

1) o‘quvchilarda aniq, real muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya;

2) real vaziyatlarni bayon etishda qo‘llaniladigan o‘qitish texnikasi

Texnologiyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- tahlil ko‘nikmalari va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish.
- nazariya va amaliyot birligini ta‘minlash.
- muammo yuzasidan turli qarashlar va yondashuvlarni namoyish qilish.
- qarorlar qabul qilish va uning oqibatlariga doir mulohazalarni taqdim etish.
- noaniqliklar mavjud bo‘lgan sharoitda muqobil variantlarni baholash ko‘nikmalarini shakllantirish.

Keys-stadi o‘quvchilarni har qanday mazmunga ega vaziyatni o‘rganish va tahlil qilishga o‘rgatadi. Uning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi. Bular quyidagilardir: ta‘lim shakllari, ta‘lim metodlari, ta‘lim vositalari, ta‘lim jarayonini boshqarish usul va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to‘plash, ularni o‘rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o‘qituvchi va o‘quvchi (o‘quvchi) o‘rtasidagi ta‘limiy aloqaning usul va vositalari, o‘quv natijalari. “Keys-stadi” yordamida o‘quvchilar quyidagi ko‘nikma, malakalarga ega bo‘ladi: Tahliliy ko‘nikmalar (ma‘lumotlarni axborotlardan ajrata olish, ularni turkumlashtirish, ma‘lumotlarni zarur va nozarurga ajratish, tahlil qilish, taqdim etish; buning uchun shaxs aniq, mantiqiy fikrlay olishi kerak). Amaliy ko‘nikmalar (muammoning murakkabligidan kelib chiqib, real vaziyatni tahlil qila olish, eng muhim nazariya, metod va tamoyillarni qo‘llay bilish). Ijodiy ko‘nikmalar (bunda mantiqiylik asosida vaziyat (muammo)ni echish muhim emas, balki ijodiy yondashuv asosida muammoning bir necha yechimlarini topish va ularni tahlil qilish talab etiladi). Muloqot ko‘nikmalari (unga ko‘ra o‘quvchi bahs-munozara olib borish, o‘z nuqtai

nazarini himoya qilish, qaroriga boshqalarni ishonirish, juda qisqa va ishonarli hisobotni tayyorlash ko'nikmalarini o'zlashtira bilishi zarur). Ijtimoiy ko'nikmalar (qarorni muhokama qilish jarayonida o'quvchilar boshqalarning xatti-harakatini tahlil qilish, boshqalarni tinglay bilish, bahsda o'zgalarning fikrlarini qo'llab-quvvatlash, ilgari surilgan fikrga qarama-qarshi fikrni bildira olish va o'zini boshqara olishi lozim). O'z-o'zini tahlil (bahs-munozara jarayonida o'zini tuta bilishi, boshqalarga namuna bo'lishi muhim) Keyslarni echishga doir metodik ko'rsatma, yo'riqnomalar tahminan shunday bo'lishi mumkin Keys (muammo) bilan tanishing. Muammoning dolzarbligini baholang. Muammoning dolzarbligini dalillar yordamida izohlang. Keys (muammo)ni samarali echish yo'llarini aniqlang. Keys (muammo)ning samarali yechimini belgilovchi metod va texnologiyalarni tanlang. Keys (muammo)ning samarali yechimini kafolatlovchi faraz (ilmiy faraz)larni shaklantiring. ~

Darsga qo'yiladigan talablarga har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko'rinishlaridan mos ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o'quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllaridan birga foydalanish, operativ qayta aloqani ta'minlash, amaliy nazorat va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo'ljal va darsni mahorat bilan o'tkazishni ta'minlash kabilar kiradi.

Darsga nisbatan qo'yiladigan **tarbiyaviy talablar** o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish va qo'yish, faqat o'quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan tarbiyaviy masalalarni belgilash, o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, mas'uliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, ish bajarishga qobiliyatlilik, e'tiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish, o'quvchilarga diqqat-e'tiborli munosabatda bo'lib, pedagogik odob talablariga amal

qilish, o‘quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan manfaatdor bo‘lishdan iborat.

Barcha darslarda doim amalga oshirilib boriladigan **rivojlantiruvchi talablarga** o‘quvchilarda o‘quv-o‘rganish faoliyati ijobiy sifatlari, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish hamda rivojlantirish, o‘quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o‘rganish, hisobga olish, “rivojlanishning yaqin zonasini loyihalashtirish”, “o‘zib ketish” darajasidagi o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o‘zgarishlarni rag‘batlantirish, o‘quvchilarning intellektual, emotsional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi «sakrash»larni oldindan ko‘ra bilish, boshlanayotgan o‘zgarishlarni hisobga olish asosida o‘quv mashg‘ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

O‘qituvchining darsga tayyorgarligi. O‘qituvchining darsga tayyorgarligida quyidagi to‘rtta bosqich ko‘zga tashlanadi: **tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish va rejalashtirish.** Algoritmi amalga oshirish aniq sharoitlarni tashxislash bilan boshlanadi. **Tashxis** didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o‘quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatlari va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o‘quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, yangi axborotni o‘zlashtirish, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo‘ladi. **Bashoratlash** bo‘lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma‘qulini tanlab olish. **Loyihalashtirish va rejalashtirish** o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo‘lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi hisoblanadi. Loyiha (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, pedagog o‘zi uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan va qachon so‘rash, qayerda mavzuni kiritish, mashg‘ulot keyingi bosqichiga qanday o‘tish, oldindan ko‘zda tutilmagan qiyinchiliklar yuzaga kelganida jarayonni qaysi sxema bo‘yicha qayta o‘zgartirish)ni belgilab olishga imkon beruvchi hujjatdir.

Iqtidorli o‘quvchilarni o‘qitish (Education of gifted children).

2019-yilda mamlakatimizda iqtidorli bolalar bilan ishlash va ularning qobiliyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha takomillashtirish ishlari boshlandi.

Barcha maktablardagi ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha lokomotiv vazifasini o‘tovchi Prezident maktablari tashkil etildi. Prezident maktablari Toshkent, Xiva, Nukus va Namangan shaharlarida faoliyat boshladi.

Prezident maktablarida o‘quv jarayoni “STEAM — ta’lim“ dasturi (Science — tabiiy fanlar, Technology — texnologiyalar, Engineering — texnik ijodkorlik, Art — san’at, Mathematics — matematika) bo‘yicha olib boriladi. Bu esa iqtidorli yoshlarning fikrlash qobiliyati, iroda, ijodiy salohiyati, moslashuvchanligini rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu yo‘nalishdagi darslar ingliz tilida olib boriladi. Ayni paytda maktab STEAM metodologiyasi bo‘yicha darslik va o‘quv qo‘llanmalar bilan ta’minlangan.

Yosh avlodni Vatanga muhabbat va yurtga sadoqat ruhida tarbiyalash uchun Prezident maktablarida o‘zbek tilida o‘qitiladigan ona tili va adabiyoti, tarix va boshqa fanlarni chuqur o‘rganishga alohida e’tibor beriladi.

9-11-sinf o‘quvchilarining qiziqish va xususiyatlariga qarab, Prezident maktabida ta’lim o‘quv jarayonini individualizatsiya qilingan holda olib boriladi.

Prezident maktabi bitiruvchilari belgilangan tartibda davlat tomonidan tasdiqlangan shahodatnoma, attestat bilan bir qatorda, xalqaro darajadagi tegishli dastur diplomi (International Baccalaureate, Advanced Placement yoki International Advanced Levels)ga ega bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida xorijiy oliy o‘quv yurtlariga kirish imkonini beradi.

Shu bilan birga 2019-yil davomida bir necha ijod maktablari tashkil etildi. Ayni vaqtda mamlakatimizdagi 9 ta ijod maktablarida 1612 nafar o‘quvchi ta’lim olmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4306-son qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga ko‘ra endilikda xalqaro olimpiada g‘oliblari va ularning o‘qituvchilari bir martalik pul mukofoti bilan taqdirlanadi:

1-o‘rin (oltin medal) uchun – 500 (111,5 mln. so‘m), o‘qituvchisiga – 450 baravar (100,35 mln. so‘m);

2-o‘rin (kumush medal) uchun – 300 (66,9 mln. so‘m), o‘qituvchisiga – 250 baravar (55,75 mln. so‘m);

3-o‘rin (bronza medal) uchun – 200 (44,6 mln. so‘m), o‘qituvchisiga –150 baravarida (33,45 mln. so‘m).

2019-yilda O‘zbekiston terma jamoasi Xalqaro olimpiadalarda jami 8 ta medalni qo‘lga kiritdi. Jumladan, 11-22-iyul kunlari Buyuk Britaniyaning Bat shahrida bo‘lib o‘tgan 60-Xalqaro matematika olimpiadasida (IMO) O‘zbekiston jamoasi 1 ta bronza medal (2018-yilda medal olinmagan) va 3 ta diplom, 14-21-iyul kunlari Vengriyaning Seged shahrida bo‘lib o‘tgan 30-Xalqaro biologiya olimpiadasida (IBO) O‘zbekiston jamoasi 3 ta bronzamedal (2018-yilda medal olinmagan), 21-30-iyul kunlari Fransiyaning Parij shahrida bo‘lib o‘tgan 51-Xalqaro kimyo olimpiadasida (ICHO) O‘zbekiston jamoasi 2 ta kumush va 2 ta bronza medal (2018-yilda 2 ta bronza medali) sohibi bo‘ldi.

2019-yilda xalqaro olimpiada sovrindorlari va ularning o‘qituvchilarini rag‘batlantirish uchun 714 mln. so‘m mablag‘ ajratildi.

Prezidentimiz ilgari surgan 5 ta tashabbus

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ilgari surgan 5 tashabbus doirasida yurtimiz umumta’lim maktablarida turli to‘garaklar, seksiyalar va klublar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Xususan, madaniyat va san’at yo‘nalishidagi to‘garaklarga 779 ming, jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha seksiyalar 1,1 million, axborot texnologiyalari yo‘nalishiga to‘garaklar 444 ming, kitobxonlik klublariga 264 ming nafar o‘quvchi, shuningdek 377 ming nafar qizlar ijtimoiy faol hayotga jalb etildi. Jami 2,9 million nafar o‘quvchi to‘garaklar, seksiyalar va klublarga jalb etilib, umumiy ko‘rsatkich 47,5 foizni tashkil etdi.

2020-yilda Xalq ta’limi tizimida quyidagi ustuvor vazifalar amalga oshiriladi:

10-11-sinf o‘quvchilarini oliy ta’lim muassasalariga o‘qishga kirishga yaxshiroq tayyorlash uchun ularning qiziqish va xususiyatlarini hisobga olgan holda bosqichma-bosqich variativ o‘quv rejalari joriy etiladi (15 ta fan o‘rniga 8 ta fan chuqurlashtirib o‘qitiladi).

Xususiy sektorni, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik tamoyili asosida ta’lim muassasalarini tashkil etish ustuvor vazifamiz bo‘lib qoladi.

Osiyo taraqqiyot banki bilan Sergeli tumanida maktablarni qurish, ta’mirlash, jihozlash hamda ekspluatatsiya qilish bo‘yicha loyiha davlat-xususiy sheriklik ko‘rinishida amalga oshiriladi.

“Zamonaviy maktab” loyihasi bo‘yicha qurilish, jihozlash va maktab faoliyatini tashkil etish bo‘yicha talablar ishlab chiqiladi. Ushbu talablarga mos namunaviy maktablar loyihalari yaratiladi.

Darsliklar mazmunan qayta ko‘rib chiqiladi. Darslarda muqobil darsliklardan foydalanish yo‘lga qo‘yish rejalashtirilgan.

2020-yilning mart oyida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligi (EGRA) va matematik savodxonligini (EGMA) baholash to‘laqonli amalga oshirilishi orqali boshlang‘ich ta’lim sifati ilk bor xalqaro darajada baholanadi hamda uni sifatini oshirish bo‘yicha aniq choralar belgilab olinadi.

Xalq ta’limi tizimida “Elektron kundalik”, gis.uzedu.uz, ish.uzedu.uz, online-maktab.uz, kitob.uz, stat.uzedu.uz, emis.uzedu.uz, Khan Academy O‘zbek axborot tizimlari joriy etilish qamrovi kengayadi. Natijada qog‘oz ko‘rinishidagi sinf jurnallari va kundalik daftarlari bosqichma-bosqich bekor qilinadi.

Elektron kitoblar hamda o‘zbek tilida onlayn darsliklar bazalari shakllanadi. Internet orqali barcha maktablar va ochiq ish o‘rinlari haqida interaktiv ma’lumotlar olish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek o‘quvchilar uchun har chorakda onlayn olimpiadalar tashkil qilish uchun olympiad.uzedu.uz ishga tushiriladi.

AQSHlik hamkorlar bilan ingliz tili o‘qituvchilarining til bilish darajasi baholanadi va ularning malakasini oshirish bo‘yicha choralar ko‘riladi (English Speaking Naiton loyihasi). Rossiyalik hamkorlar bilan rus tili o‘qituvchilarining til

bilish darajasi baholanadi va ularning malakasini oshirish bo'yicha choralar ko'riladi.

O'zbek tilini o'qitishni soddalashtirish va o'quvchilarda o'zbek tili ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha o'quv dasturi qayta ko'rib chiqiladi.

AQSHlik hamkorlar bilan birgalikda Axborot texnologiyalarini o'qitish bo'yicha dasturlar va o'quv qo'llanmalari takomillashtirish bo'yicha loyiha boshlanadi (IT Nation loyihasi).

Biologiya, kimyo, matematika, fizika, informatika va axborot texnologiyalari bo'yicha qo'shimcha fan olimpiadalari o'tkaziladi hamda xalqaro nufuzli fan olimpiadalariga tizimli tayyorgarlik yo'lga qo'yiladi.

O'quvchilarda milliy g'oya va vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishga qaratilgan "Tarbiya" fani bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish usullari va vositalari

Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida deyarli barcha atrofdagi narsalar va vaziyatlardan foydalanishingiz mumkin. Ijodkorlik yaratishni, yaratishni anglatadi. Shuning uchun bolaning darslaridagi asosiy maqsad - uni qanday qilib tasvirlashni o'rgatish va oxirida nimani kashf etganini tushunishdir. Ba'zida, biz bilmagan holda, o'yin va muloqot orqali bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiramiz. Ammo, barkamol rivojlanish uchun mustahkamlik va uslubiyat zarur. Masalan, rivojlanish o'yinlarini o'ynab, bolani to'yga keltirmang. Agar qiziqish sizni zaiflashtira boshlaganini his qilsangiz, o'yinni qoldiring. Ammo uzoq muddatli tanaffuslar ham amalga oshirilmaydi. *Bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish dasturini yaratishning eng yaxshi usuli*. Dasturda rivojlanishning barcha usullari - vizual, og'zaki va amaliy bo'lishi kerak. Vizual usullar har qanday suratlarni ko'rish, chizilgan yoki haqiqiy ko'rishni o'z ichiga oladi. Masalan, bulutlarni o'rganayotganda, ular nimaga o'xshashligini aniqlang. Og'zaki usullarga aloqa, hikoyalar, suhbatlarning turli shakllari kiradi. Misol uchun, ertaklarning birgalikdagi tarkibi, o'z navbatida, bir uchastka bo'yicha hukmni o'yilaydi. Amaliy usullar o'yinlarni, turli modellarni yaratish va ulardan foydalanishni va rivojlanish

mashqlarini bajarishni o'z ichiga oladi. Barcha usullarni birlashtirib, siz o'zingizning intellektual qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan bolaning keng qamrovli rivojlanishiga erishishingiz mumkin.

Muammoli ta'lim orqali o'quvchilar ijodiy faoliyatini shakllantirish

O'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish ham, ijodiy faoliyatni shakllantirishda samarali hisoblanadi. O'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan ta'lim metodlaridan evristik yoki tadqiqotchilik metodlari bilan birga o'quvchilarni ijodiy fikr "laboratoriyasi"ga olib kiradigan jarayon ham asosiy ahamiyatga egadir. Muammoli ta'lim shu jihatdan bir qancha afzalliklarga ega:

1. U o'quvchilarni mantiqiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o'rgatadi.

2. U o'quv materialini ishonarli qiladi, bu bilan bilimlarning e'tiqodga aylanishiga ko'maklashadi.

3. U odatda, ancha ta'sirchan bo'lib, chuqur intellektual his-tuyg'ular, shu jumladan ko'tarinki ruh, hissini o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch tuyg'usini vujudga keltiradi, shuning uchun u o'quvchilarni qiziqtiradi, o'quvchilarda ilmiy bilishga jiddiy qiziqishni tarkib toptiradi.

4. Haqiqat qonuniyatining mustaqil "kashf etilishi" olingan bilimlarni unutmasligi aniqlab chiqilgan, mustaqil hosil qilingan bilimlar unutilgan taqdirda ham ularni tezda qayta tiklash mumkin.

Muammoli ta'limning asosiy maqsadi- bilim oluvchilarning mustaqilligi va faolligini oshirish, tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirish natijasida bilimlarni amaliyotga tadbiq etilishini kuchaytirishdan iborat.

Demak, muayyan mavzuni muammo shaklida olib chiqish yo'li bilan egallanadigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi muammoli ta'lim deyiladi.

Muammoli ta'lim quyidagilarda ko'rinadi:

1. Muammo
2. Muammoli savol
3. Muammoli vazifa

4. Muammoli topshiriq

5. Muammoli vaziyat.

Muammoning o'zi yunoncha "problem" so'zidan olingan bo'lib, vazifa, topshiriq degan ma'nolarni anglatadi.

Muammoli vaziyat-sub'ektning psixologik holatini ifodalab, muammo bilan duch kelganda, aqliy qiyinchilikni paydo bo'lishi zudlik bilan hal qilishiga halaqit beradigan yangi bilim va harakat usullarini izlash, ularni topib hosil bo'lgan qiyinchiliklarni bartaraf etishni ta'minlaydi. Bu esa muammoga psixologik jihatdan yondashishni talab etadi.

Masalan, o'quvchilarining yosh xususiyati bilim saviyasidan kelib chiqqan holda muammoli vaziyatlar yaratishning quyidagi usullaridan foydalanish mumkin:

1. Ona tili darsligida berilgan mavzularni qiyoslab o'rgatish orqali muammoli vaziyat yaratish, chunonchi o'rganilayotgan har bir mavzu o'quvchilardan tovushlar, so'zlar va gaplarni qiyoslashni shu asosda umumlashmalar hosil qilishni talab etadi. Bu ham o'z-o'zidan ravshanki, muammoli vaziyatni yuzaga keltiradi. O'quvchilarda "Nima uchun?" degan savolga javob izlashga ehtiyoj tug'iladi. Masalan "unli va undosh tovushlar" mavzusi o'rganilayotganda o'quvchi avval unli va undosh tovushlarni to'g'ri nomlashni, keyin qiyoslashni, unli va undoshlar ishtirokida so'zlar, so'zlardan esa gaplar hosil qilishni, ularning bir-biridan farqlarini aniqlashni talab etadi.

Muammoli savollar berish orqali muammoli vaziyat yaratish.

O'qituvchi dars mashg'ulotini muammoli savolni o'rta tashlash bilan boshlaydi:

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ta'limning bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan motivatsion-qiziqarli tomonlariga ham ko'proq e'tibor berilishi lozim. O'quvchilar bilan olib boriladigan ishlarning xarakterli xususiyati ular psixikasining zaif tomonlariga sustlik bilan moslashish emas, balki o'quvchilar maksimal darajada faollashishi uchun ularni aqliy rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatish tamoyili bo'lmog'i kerak. Tarbiyachi va o'qituvchilar ayrim bolalar qobiliyati

o'rtacha ekanligi yoki qobiliyatsizligi va hatto mukammal emasligi haqida paydo bo'lgan tasavvurni sezdirmasliklari lozim. Bunday o'quvchilar o'zlari tobora tezlashib va murakkablashib borayotgan ta'lim jarayoniga asta-sekinlik bilan moslashib boradilar.

Ta'limda darsni to'g'ri va samarali tashkil etilishi albatta, o'quvchilar bilim olishiga ta'sir etadi. Ijodiy faoliyatni rivojlantirishda muhim masalalardan yana biri o'qituvchining darsning texnologik jihatdan to'g'ri loyihalashga borib taqaladi. Interfaol metodlarni qaysi bosqichda qanday qo'llash darsni loyihalash vaqtidan boshlanadi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini rivojlantirishda evristik va muammoli ta'limdan tashqari bilishga yo'naltirilgan, ilmiy asoslangan ta'lim metodlaridan va o'yindan foydalanish ham maqsadga muvofiq. Boshlang'ich ta'limda ishbop, rolli, syujetli o'yinlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga, ilmiy-ijodiy izlanishlarga yo'llaydigan, bilishga oid ilmiy faoliyatni tashkil etish shakl va metodlaridan foydalanish o'z samarasini berdi. Bu borada ijodiy faoliyatni rivojlantirish darslariga dialog-darslar munozara, bahs, suhbatlar, fantaziya, izlanish darslari, muammolar qo'yish va ularni echish darslari; ishtirokchilik darslari, modellashtirish, badiiy texnik ijodkorlik, ijod qilish, kichik kashfiyotlar yaratish, insholar yozish, solnomalar tuzish, ishbop o'yinlardan, innovatsion metodlardan foydalanish kabilar eng samarali bo'ldi. ta'lim jarayonida dars shakllarining o'yin usullari sifatida o'qitishning ma'lum bir paytida o'tkaziladi.

Ma'lumki, o'quvchilar kattalarning hatti-harakatini taqlid qilishga qiziqadi. Bunda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ishbop o'yinlardan foydalanish kata ahamiyat kasb etadi. Bolalarga mo'ljallangan ishbop o'yinlar takrorlash, mustahkamlash, o'tilganlarning qay darajada o'rganilganligini (diktantlar, musobaqalar, krossvordlar, sirtqi sayohatlar rolli o'yinlar, dramatik sahnalar tarzida) aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Ishbop o'yinlarni hayotiy vazifalarni imitatsiya va modellashtirish asosida tashkil etish samarali natijalarga olib keladi. Bunday o'yinlar faqat bilishga oid bo'lmay, dunyoqarashni kengaytirish, hamda hissiy ta'sir etishi bilan ham xarakterlidir.

Masalan, "Nima uchun?", «T-chizma», «FSMU», «Tarmoq (Klaster)», "Ikki qismlik kundalik" kabi innovatsion metodlardan foydalanganda o'quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishga bevosita yordam beradi.

To'g'ri tashkil etilgan dars o'z samarasini beradi, albatta. Ammo har bir bosqichda qo'llaniladigan metodlarni chuqurroq o'rganmay turib, dars samaradorligini oshirib bo'lmaydi.

Ta'lim standartlari va me'yorlari va an'anaviy ravishda ta'lim natijalarini baholash uchun foydalaniladi. O'quvchining natijalari standartga qanchalik yaqin bo'lsa, uning o'quv faoliyati shunchalik yuqori baholanadi. O'quvchi tomonidan haqiqiy egallangan va yaratilgan bilimlar hajmi to'la darajada nazorat qilinmaydi, chunki o'quvchilarning standart doirasidan tashqaridagi shaxsiy bilim yoki boshqa natijalari an'anaviy maktab nazaridan chetda qolib keladi.

Ijodkorlikda o'quv natijalarini baholashga yondashuv o'zgacha. Tashqi berilgan natijalarga erishilganlik darajasi emas, balki ko'pincha undan chetga chiqishlar tekshiriladi. Ijodkorlikni baholashda o'quvchilar ta'limiy natijalarining asosiy parametri- standartlarning minimum talablariga mos kelishi emas balki o'quvchining shaxsan ta'limiy o'sish darajasidir.

An'anaviy ta'limda o'quvchi ta'lim mazmunini saralashda amalda ishtirok etmaydi. Ijodkorlik faoliyatida esa ta'limda o'quvchi ta'limiy samarasi ta'limning yangi mazmunini saralashda ishtirok etadi; bilimning hajmi, malakasi, faoliyat turlari hamda o'quvchining foydalaniladigan usullari cheklanmagan bo'ladi.

O'quvchilarga beriladigan ta'lim standarti ko'pincha o'quvchi shaxsiga, uning haqiqiy ta'limiy faoliyatiga bog'liq bo'lmagan materiallarni ham vujudga keltiradiki, bu tayyor insholar, referatlar va boshqa yozma manbalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ta'lim mahsulining bunday turini ta'limning maktab tizimi

taqozo qiladi. Kompyuter texnologiyasi bu jarayoni yanada qulay va variativ qilib qo'ymoqda. Tayyor kontrol ishlar, referatlar hamda shu kabi internet tarmog'iga joylashtirilgan materiallarning muttasil ko'payib borayotgan to'plamlari o'quvchilarga tayyorgarlik ko'rmay hamda zarur ishlarni bajarmay turib imtihonlar topshirishlarini osonlashtirmoqda.

Ta'lim standartlarini tuzishda ijodiy yondashuv kurs yoki mavzuning o'rganish natijasi sifatida tayyor fan mazmunini bermaydi, biroq o'quvchidan yangi mazmunni, ya'ni uning shaxsan ta'limiy o'sishini talab qiladi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishda topishmoqlar xalq og'zaki ijodining kichik va qadimiy janrining ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati beqiyosdir.

Topishmoqni o'rganish, unga javob topish orqali bolalar predmetlarning kelib chiqishi, uning inson hayotidagi o'rni va roli haqida tasavvurga ega bo'ladilar, ularning qiziqishi ortadi, ongi va tafakkuri o'sadi, fikrlash qobiliyati rivojlanadi, tabiat va hayvonot olamini sevish, ardoqlash kabi hissiyotlari tarbiyalanadi. Topishmoqlardan dars jarayonida foydalanish orqali o'quvchilarning nutqiboyiydi, takomillashadi. Ular ifodali, mazmunli o'qishga o'rganadilar.

Topishmoqlarning matn mazmuni bilan bog'liq ravishda o'rganilishi o'quvchilarning bir tomondan matn mazmunini to'liqroq tushunishi va yaxshi esda saqlashiga turtki bo'lsa, ikkinchidan, ularning darsdagi faolligini oshiradi, dam olish muhitini yaratadi, ma'naviy-axloqiy jihatdan kamol toptiradi.

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo'shimcha ta'limning asosiy maqsadi va vazifalari.

O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini

takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni qabul qilindi.

Farmonga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda — Konsepsiya) tasdiqlandi va unda quyidagilar nazarda tutildi:

O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

uzluksiz ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish;

xalq ta'limi muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va budjetdan mablag' bilan ta'minlashning samaradorligini oshirish;

yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish;

davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta'lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;

yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;

xalq ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to'lash, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish;

b) O‘zbekiston Respublikasining xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini 2019-yilda amalga oshirish bo‘yicha “Yo‘l xarita”si tasdiqlandi.

Bugungi kunda umumta’lim maktablaridagi umumiy o‘quvchilar soni 5,8 millionni tashkil qiladi. Shuningdek, 86 ta nodavlat ta’lim muassasasida 13,8 ming nafarga yaqin o‘quvchi tahsil oladi.

Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 18 fevraldagi 59-son qarori (O‘zbekiston Respublikasi QT, 1995 y., 2-son, 5-modda) bilan tasdiqlangan Maktabdan tashqari muassasa to‘g‘risida nizom ga asosan bolalarning ijodiy qobiliyati va iqtidorini rivojlantirish imkoni yaratilgan maktabdan tashqari ta’lim muassasalari (“Barkamol avlod” markazlari) faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

“Barkamol avlod” markazlarida 5 540 ta to‘g‘arak tashkil etilgan va ularga 143 ming nafarga yaqin bolalar qamrab olingan.

Markazning asosiy vazifalari:

bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlariga muvofiq ularning ijodiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning foydali dam olishini tashkil etish;

mehnatsevarlikni, kasb tayyorgarligining dastlabki o‘quv va ko‘nikmalarini singdirish, fan va texnikani rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlariga muvofiq texnik vositalar va kompyuter texnologiyalari ishini o‘rganishni tashkil etgan holda bolalar texnik ijodkorligini rivojlantirish;

bolalar tomonidan jonajon o‘lka tarixi, arxeologik va madaniy meros chuqur o‘rganilishi, mamlakatimizning tabiiy boyliklari bilan tanishtirish hamda ekologiya va atrof muhit muhofazasi sohasidagi asosiy bilimlarni egallab olish;

maktabdan tashqari ta’lim tizimiga ilg‘or pedagogik usullar va metodlardan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning yangi shakllarini keng joriy etish.

Barkamol avlod” bolalar maktablari huzurida 100-200 o‘rinli “Bolalar sayyohlik bazalari”ni tashkil etildi.

“Bolalar sayyohlik bazalari” “Barkamol avlod” bolalar maktablarining “yosh sayyoh”, “yosh ekskursivod”, “yosh o‘lkashunos” to‘garak a‘zolari uchun o‘lkamiz tarixi, qadimiy va muqaddas qadamjolar, milliy urf-odatlarimiz bilan yaqindan tanishtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va asrash, bolalar o‘rtasida ekologiya hamda sayohat qilish madaniyatini yuksaltirish maqsadida tashkil etildi.

Quyidagilar O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining maktabdan tashqari ta’limni rivojlantirish bo‘yicha asosiy vazifalari etib belgilanadi:

-yosh avlodni ma’naviy barkamol etib tarbiyalash, ularning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazishini ta’minlash, bunda ularning san’at, sport, axborot texnologiyalari, kitob o‘qishga qiziqishini oshirish hamda qizlarni ijtimoiy faol hayotga tayyorlashni tashkillashtirish;

-zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo‘llash orqali bolalarni individual rivojlantirishga qaratilgan dasturlar va uslubiy materiallarni doimiy takomillashtirib borish;

-robototexnika, mexatronika, muhandislik va kompyuter dasturiy ta’minoti yo‘nalishlaridagi to‘garaklarni doimiy rivojlantirib borish;

-bolalar va ta’lim turizmlarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish;

-o‘quvchi-yoshlarning ijodiy ishlarini ommalashtirish, dunyo bozoriga milliy an’analarimiz asosida “Barkamol avlod” bolalar maktablarining to‘garak a‘zolari tomonidan yaratilgan mahsulotlarni olib chiqish maqsadida “Art shop” elektron do‘konlarini tashkil etish va sotuvini yo‘lga qo‘yish;

-maktabdan tashqari ta’lim muassasalariga o‘quvchilar qamrovini oshirish, o‘quvchilar qiziqishlariga ko‘ra to‘garaklarni tashkil etish va doimiy faoliyat olib borishini ta’minlash;

-bolalarda kasbni egallash bo‘yicha dastlabki bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, tarmoq to‘garaklari faoliyatini metodik ta’minlash, kitobxonlik madaniyatini oshirish uchun maktabdan tashqari ta’lim muassasalari faoliyatini zamonaviy ta’lim dasturlari orqali takomillashtirish;

-yetakchi tashkilotlar va oliy ta'lim muassasalari bilan birgalikda "Barkamol avlod" bolalar maktablarida robototexnika va texnik ijodiyot yo'nalishida foydalanadigan xomashyolar ro'yxatini shakllantirish va yangilab borish;

-bolalar texnik ijodkorligini rivojlantirish uchun xorijiy davlatlarning ilg'or tajribalari asosida "Barkamol avlod" bolalar maktablarida davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida "Bolalar texnoparki" loyihalarini tashkil etish; "Barkamol avlod" bolalar maktablari va "Bolalar kutubxonalarini"ning xalqaro hamda respublika tanlovlari g'oliblarini munosib rag'batlantirish mexanizmlarini yo'lga qo'yish;

-tizimda ilmiy va amaliy tajriba almashish ishlarini olib borish maqsadida xorijiy mamlakatlarda xodimlarning malaka oshirishi hamda maqsadli xizmat safarlarini tashkil etish;

-bolalar o'rtasida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, ko'chma kutubxonalar faoliyatini yo'lga qo'yish, bolalar va maktab kutubxonalarini badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash tizimini takomillashtirish;

-maktabdan tashqari ta'lim muassasalarining bo'sh turgan bino va er maydonlaridan samarali foydalanishni ta'minlash uchun davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida maqsadli loyihalarni amalga oshirish.

"Barkamol avlod" bolalar maktablarida 2020/2021 o'quv yilidan boshlab "STEAM – ta'lim" (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – muhandislik, Art – san'at, Mathematics–matematika) dasturi joriy etildi.

Eksperiment tariqasida har bir tumanda bitta umumiy o'rta ta'lim maktablarida muassasa moddiy-texnik bazasidan kelib chiqib hamda o'quvchilar qiziqishiga ko'ra "Barkamol avlod" bolalar maktablarining tarmoq to'garaklari tashkil etildi.

Maktablarda shaxsning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga juda kam e'tibor berilmoqda. Umumta'lim dasturida kichik maktab o'quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ko'zda tutilgan, ammo hozirgi paytda san'at bilan bog'liq o'rta maktab fanlari deyarli yo'q. Agar xohlasa, bolalar ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishlari, turli guruhlarga va bo'limlarga tashrif buyurishlari mumkin.

Ammo, qo'shimcha qilib, agar ota-onalar bolani rivojlantirishda faol ishtirok etmasalar, qo'shimcha darslarga borish istagi kamdan-kam hollarda paydo bo'ladi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Hozirgi vaqtda ta'limni tashkil etishning qanday shakllari keng tarqalgan?
2. Ta'limni tashkil etishning individual tizimiga izoh bering.
3. Sinf-dars tizimining afzalligi va kamchiliklari nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Ma'ruza-seminar tizimining o'ziga xosligini izohlang.
5. Dars deb nimaga aytiladi?
6. Darsning qanday turlari mavjud?
7. Darsga qo'yiladigan talablarni tushuntirib bering.
8. O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
9. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllariga nimalar kiradi? Maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilish.
10. Bolalarning ijodiy qobiliyati va iqtidorini rivojlantirish yaratilgan imkoniyatlar.
11. "Barkamol avlod" markazlari faoliyatining maqsad va vazifalari.
12. O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini aniqlash yo'llari.
13. Iqtidorli bolalar bilan ishlash tizimi.
14. Bolalar ijodiy qobiliyatini aniqlashd usullari.

7-MAVZU. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish

Reja:

1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.
2. O'quv jarayonida nazorat va hisobga olish funksiyalari.
3. Ta'lim olganlikni natijalarini tekshirish va baholash tamoyillari.
4. O'quv faoliyati natijalarini hisobga olish turlari, shakllari va metodlari.
5. Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash mezonlari.

6. Ta'lim sifati monitoringi.

7. Xalqaro baholash dasturlari.

Tayanch tushunchalar: tashxis, tashxis etish, nazorat, hisobga olish, tekshirish, baholash, baho, ta'lim sifati, monitoring.

Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati. Tashxis - bu didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilash demakdir. Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas.

Didaktik tashxislashning *maqsadi* o'quv jarayonida kechadigan barcha jihatlarni uning mahsuli bilan bog'liq holda, o'z vaqtida aniqlash, baholash va tahlil qilishdan iborat.

Tashxislash nazorat, tekshirish, baholash, statistik ma'lumotlar to'plash, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlashni o'z ichiga

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi.

Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalari. Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri - nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab borishi lozim.

Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'lchash esa tekshirish deb ataladi.

Tekshirish - nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida aks aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi hamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat

o'quvchining bilim darajasi, sifati, balki uning o'quv mehnati hajmini ham aniqlashdan iborat.

O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish quyida ko'rsatilgan mantiqiy ketma-ketlikda olib borilishi kerak:

Tekshirish tizimidagi *birinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning bilim darajasini oldindan aniqlash hisoblanadi. Odatda, u o'quv yili boshida o'quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rinli bo'ladi.

Bilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo'g'ini* har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi joriy tekshirishdir. Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi o'rgatishdir. Bunday tekshirishning shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv material mazmuni, murakkabligi, o'quvchilarning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

Takroriy tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning *uchinchi bo'g'ini* sanalib, joriy tekshirish kabi mavzuli bo'lishi mumkin. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga o'quvchilar avval o'rganilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarni o'zlashtirish mustahkamligi darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Ushbu tekshirish tashxisning boshqa turlari va metodlari bilan birga qo'llanilsagina kutilgan samarani beradi.

Tizimning *to'rtinchi bo'g'ini* o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha davriy tekshirish hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi - kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi - tizimlashtirish va umumlashtirish.

Tekshirishni tashkil etishda *beshinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini yakuniy tekshirish va hisobga olishdir. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholarni qo'shib, o'rtacha arifmetik ballni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmasligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda amaldagi ta'lim olganlik darajasi (sifati)ni tashxislashdir.

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholashni (jarayon sifatida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi.

Baholash deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rstakich, qolip, o'lchagich)lar bilan solishtirishni aytamiz. Baho deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchamiga aytiladi.

O'zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftarchalari va shu kabilarda baholar shartli belgilar, kod signallari, xotiralash belgilari va xokazolar baho ko'rinishida qayd etiladi. O'quvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishining ham sifat, ham miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi.

O'qituvchi o'qitish bilan bir vaqtda o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashga harakat qilishini va uni amalda qo'llash malakalarini egallashini hisobga olib borishi kerak.

Hisobga olish - bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash.

Hisobga olish natijasida o'qituvchi ham, o'quvchi ham o'zlarining keyingi bajaradigan ishlarining shaklini va mazmunini belgilaydi. O'zlashtirishni hisobga olish o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantirib, ma'lum bir harakatlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. Shuningdek, o'zlashtirishni hisobga olish o'qituvchining faoliyatini ham tashkil etadi. O'qitish metodlari va shakllarining tabora takomillashuvi natijasida baho o'qituvchining pedagogik

mahorati ko'rsatkichiga aylanmoqda va o'qituvchining o'z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

O'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Nazorat qilish vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi hamda o'qituvchining o'quv metodlarini va usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish vazifasi o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir.

O'qitish vazifasi o'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug'iladi.

Nazoratning tarbiyalash vazifasi shundan iboratki, o'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.

Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirishga, xis-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu esa o'z-o'zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi.

Ta'lim olganlikni natijalarini tekshirish va baholash tamoyillari.

Pedagogikada o'quvchilarning ta'lim olganligini tashxislash va nazorat qilish tamoyillarining tizimi ishlab chiqilgan. Ulardan eng muhimlari xolislik (obyektivlik), tizimlilik (sistemalilik), ko'rgazmalilik (oshkoralik) sanaladi. Xolislik (obyektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni mazmunining ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta'lim oluvchilarga do'stona munosabati hamda bilim, malakalarni baholashning aniq ko'rinishda belgilangan mezonlaridan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo'yilgan baholar nazorat metodlari va

vositalaridan, tashxis o'tkazgan o'qituvchidan qat'iy nazar xamma vaqt mos kelishini anglatadi.

Tizimlilik (sistemalilik) tamoyilining talabi shundan iboratki, tashxislash nazoratini ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida - bilimlarni boshlang'ich idrok etishdan to amalda qo'llashgacha bo'lgan bosqichlarida olib borish kerak. Tizimlilik barcha ta'lim oluvchilar o'quv muassasida bo'lgan birinchi kundan boshlab oxirigacha muntazam tashxisga jalb etilishini anglatadi. Ta'lim oluvchining bilimi va egallashi lozim bo'lgan barcha jihatlarni ishonchli tekshirish uchun ta'lim nazoratini tez-tez o'tkazish kerak. Tizimlilik tamoyili tashxis o'tkazishga bir butun yondashuvni talab etadiki, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vositalari uzviy o'zaro bog'liqlikda va birlikda qo'llaniladi, bir maqsadga xizmat qiladi. Bu kabi yondashuv tashxisning ayrim metodlari va vositalarini mutloqlashtirishga yo'l qo'ymaydi.

Ko'rgazmalilik (oshkoralik) tamoyili avvalo barcha ta'lim oluvchilarni aynan bir xil mezonlar bo'yicha ochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashxis jarayonida belgilanadigan har bir o'quvchi reytingi ko'rgazmali, qiyosiy xarakterga ega. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivatsiyalashni talab etadi. Baho mo'ljal (orientir) bo'lib, ta'lim oluvchilar unga muvofiq o'zlariga qo'yiladigan talablar va pedagogning xolisligi haqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga oshirishning zarur sharti tashxislash natijalarini e'lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishtirokida muhokama va tahlil qilish, nuqsonlarni tugatishning istiqbolli rejalarini tuzish hisoblanadi.

O'quv faoliyati natijalarini hisobga olish turlari, shakllari va metodlari.

Hozirgi davr pedagogik amaliyotida o'quvchilar o'quv faoliyatini nazorat qilishning qo'yidagi *turlaridan* foydalaniladi: joriy nazorat; oraliq nazorat; yakuniy nazorat.

Joriy nazorat o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning har bir o'quv ishini muntazam nazorat qilishni hamda ularning o'rganilgan mavzularni o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini tekshirishni o'z ichiga oladi. Bilim darajasini tekshirish fanning har bir mavzusi bo'yicha kundalik ballar qo'yib borishni nazarda

tutadi. Joriy nazorat o'qituvchini har bir o'quvchining o'quv faoliyati bo'yicha tezkor ma'lumotlar bilan ta'minlaydi, o'qitish jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi, o'zlashtirmagan o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlaydi, o'zlashtirmaslikni bartaraf etish bo'yicha choralar belgilaydi.

Oraliq nazorat - bu o'quvchilar tomonidan mazkur fanning muayyan bob yoki bo'limlarining o'zlashtirilganini tekshirish. Oraliq nazoratni o'qituvchi dars jadvali asosida darsda o'quv materialining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda o'tkazadi.

Oraliq nazorat o'tkazishdan oldin o'quvchilar ogohlantiriladi. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat - choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linadi. Yakuniy nazorat og'zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o'tkaziladi.

Nazoratning shakli o'quv ishini tashkil etish shakliga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi. Nazoratning asosiy besh shakli mavjud:

nazoratning ommaviy (frontal) shaklida o'qituvchi o'quvchilarga materialning ma'lum bir hajmi bo'yicha savol beradi, o'quvchilar unga qisqa javob qaytaradi. Mazkur so'rash ko'pchilik o'quvchini nazorat qilishni ta'minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni o'quvchilarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qo'llab bo'lmaydi.

nazoratning guruhli shaklida o'quvchilarning ma'lum bir qismi nazorat qilinadi. O'qituvchi tomonidan o'quvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni shu guruh bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa o'quvchilar ham qatnashishi mumkin. Guruh ishlayotgan paytda qolgan o'quvchilar bo'sh qolmaydi, ular o'rtoqlarining bajargan ishlarini baholash uchun o'z ustilarida ishlab o'tiradi.

nazoratning individual shaklidan har bir o'quvchining bilim, ko'nikma va malakasi bilan mukammal tanishish uchun foydalaniladi. Nazoratning bu shaklida, odatda o'quvchilar javob berish uchun sinf taxtasi oldiga chaqiriladi.

nazoratning kombinatsiyalangan (biriktirilgan)shakli individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratni hajmi katta mavzularni barcha o'quvchilardan so'rash kerak bo'lgan vaqtda foydalanadi. Har bir o'quvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda birnecha o'quvchini tekshirish mumkin bo'ladi.

O'z-o'zini nazorat qilish shakli ta'lim jarayonida ichki aks aloqaning bo'lishini ta'minlaydi. Nazoratning bu shakli psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi.

O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish metodlari quyidagilar: og'zaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.

Og'zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning ancha keng tarqalgan an'anaviy usullaridan biridir.

Og'zaki tekshirishning mohiyati shunda ko'rinadiki, o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi va ularni javob berishga undaydi. Ana shu tarzda ularning o'zlashtirish darajasini aniqlaydi. Og'zaki tekshirish o'quvchilarning bilimlarini tekshirishni savol-javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim hollarda suhbat usuli deb ham ataladi. Og'zaki tekshirishda o'qituvchi o'rganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan o'quvchilarga savollar beradi. Biroq o'quvchilarning nutqini o'stirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega bo'lishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga tushirishni talab qilish mumkin.

Yozma tekshirish - o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri bo'lib, ularning ijodiy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, o'qituvchi alohida mavzu yoki o'quv dasturining ma'lum bo'limini o'tib bo'lganidan so'ng oz vaqtning ichida barcha o'quvchilarni tekshirishi mumkin. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va b. yordamida olib boriladi. Ammo

o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida bevosita aloqaning yo'qligi sababli uning fikrlashini kuzatish imkoni bo'lmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish.

Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to'g'riligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo'lishi mumkin. Amaliy tekshirish tabiiy-matematik sikldagi fanlardan o'quvchilarning o'zlashtirishini hisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida o'quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish malakasi aniqlanadi.

Uy vazifalarini tekshirish. O'quvchilarning o'zlashtirishini nazorat qilish uchun ularning uyga berilgan vazifalarni bajarishini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o'qituvchiga o'quvchilarning o'quv ishiga bo'lgan munosabatini, o'rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash mezonlari. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt bahstalab mavzu bo'lib kelgan. Chunki u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, sinf (guruh)dagi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin:

«5» baho qo'yiladi, agar: a) o'quvchi dasturdagi materialni to'liq o'zlashtirib olgan bo'lsa; b) o'rganilgan mavzu bo'yicha asosiy fikrlarni ochib bera olsa; v) egallangan bilimlarni amalda erkin qo'llay olsa; g) o'rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlarda xatolarga yo'l qo'ymasdan, ma'lumotlarni tushuntirib bera olsa.

«4» baho qo'yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa; b) o'qituvchining savollariga qiynalmasdan javob bera olsa; v) egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olsa; g) og'zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasdan,

o'qituvchining qo'shimcha savollari bilan xatolarini to'g'rilay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo'lmagan xatoga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

«3» baho qo'yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzuni o'zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirib berishda o'qituvchining aniqlashtiruvchi savollariga ehtiyoj sezsa; b) savollarning mantiqiy tuzulishini o'zgartirib berganda, javob berishga qiynalsa; v) yozma ishda xatolari bor bo'lsa.

«2» baho qo'yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o'zlashtirmagan, b) yozma ishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

5. Ta'lim sifati monitoring. “Monitoring” atamasi ilk marotaba Birlashgan Millatlar tashkilotining 1972-yil iyun oyida Stokgolm konferensiyasini tashkil etish arafasida “nazorat” atamasiga muqobil sifatida ishlatila boshlangan.

“Monitoring - inglizcha atama bo'lib, “uzluksiz kuzatish” degan ma'nosini anglatadi. Monitoringga ijtimoiy boshqaruv nazariyasida eng muhim, boshqaruv sohasidagi nisbatan mustaqil bo'lim sifatida qaraladi hamda ta'lim monitoringi doirasida pedagogik faoliyat natijalari yuzaga chiqariladi va baholanadi.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish sifati monitoring tizimi samarali yo'lga qo'yilgan. Ta'lim sifati monitoringini olib borishdan ko'zlangan maqsad o'quvchilar tomonidan davlat ta'lim standartlari talablarining bajarish dinamikasini tizimli kuzatish, ta'lim sifatiga ta'sir etgan omillarni aniqlash, ta'lim muassasalari, hududiy xalq ta'limi boshqaruvi idoralari, metodik xizmat va malaka oshirish tizining faoliyatini baholab, rivojlantirishga oid chora-tadbirlarni belgilash, keyingi holatni bashoratlash natijasida ta'lim sifatini oshirishdan iborat.

Umumiy o'rta ta'lim sifatini nazorat qilishning turlari quyidagilardan iborat: ichki nazorat - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan tartib asosida umumiy o'rta ta'lim muassasasining monitoring guruhi tomonidan amalga oshiriladi; tashqi nazorat - ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organlari, hududiy xalq ta'limi boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi; davlat- jamoatchilik nazorati - qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hududiy xalq

ta'limi boshqaruvi organlari va nodavlat notijorat tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi; milliy va xalqaro darajada baholash - Hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar asosida xalq ta'limi boshqaruvi organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi

Umumiy o'rta ta'lim sifatini nazorat qilishning turlari quyidagilardan iborat: ichki nazorat; tashqi nazorat; davlat- jamoatchilik nazorati; milliy va xalqaro darajada baholash.

O'qituvchilar yoki maktab ma'muriyati, o'quvchilarning o'zlari, ota-onalar va jamoatchilik vakillari o'quvchilarning bilimlarini o'quv maqsadlari asosida tekshiradilar. Mazkur yo'nalish o'ziga xos bir qator afzalliklarga ega bo'lib, baholash bevosita o'quvchining sinfda amalga oshirilgan ishlari bilan bog'liq, bunda o'qituvchi turli uslublardan (masalan og'zaki so'rov o'tkazish, amaliy mashq bajarish, test va h.k.) foydalanib, o'quvchi tomonidan bajarilgan ishlarga baho qo'yadi. Baholash jarayoni tizimli ravishda o'quv choragi va o'quv yili davomida olib boriladi. Bunday baholashda o'qituvchilar, maktab monitoring guruhi o'quvchilarning o'zlashtirishi sifati, o'quv yutuqlariga asosiy meyor bo'lgan davlat ta'lim standartlariga taqqoslagan holda individul baho beradilar.

Baholashning ikkinchi turi hududiy xalq ta'limi boshqaruvi idoralari tomonidan amalga oshiriladigan hududiy o'qitish sifati monitoringi hisoblanadi. Bunda o'quvchilar tomonidan davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirish dinamikasini tizimli kuzatiladi, o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlar va ularning kelib chiqish omillarini aniqlanadi, boshqa maktablar hamda bartaraf etish chora-tadbirlari rejalashtiriladi.

Shu sababli zamonaviy shaxsga, raqobatbardosh mutaxassisga qo'yilgan talablarning ortib borishi eng avvalo ta'lim muassasalari va hududiy xalq ta'limi boshqaruvi idoralariidagi alohida tuzilmalar tomonidan ta'lim sifati monitoringini tizimli va maqsadli amalga oshirishni talab etadi. Ta'lim muassasalarida monitoring - yaxlit tizimning holati va dinamikasini kompleks kuzatish, tahlil qilish, korrektsiyalash hamda prognozlash jarayoni hisoblanadi.

Baholashning keyingi uchinchi turi - davlat attestatsiyasi va ta'lim muassasalarining akkreditatsiyasi hisoblanadi. Ular davlat tomonidan yoki uning nomidan vakolatli tashkilotlar tomonidan o'tkaziladi. Ularda qatnashish huquqiga muayyan talablarga javob beradigan barcha o'quvchilar ega. Mazkur baholash muayyan ta'lim bosqichi yoki turi tugaganidan so'ng amalga oshiriladi. Ularning asosiy va ijtimoiy jihatdan muhim vazifalari bitiruvchilar va ta'lim muassasalarining davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmalarini bajarish holatini tahlil qilish imkonini beradi.

Umummilliy baholash - barcha o'quvchilarni yoki ma'lum bir guruhdagi o'quvchilarni tanlab olish yo'li bilan muntazam ravishda o'quvchilar o'quv yutuqlari darajasini milliy standartlarga nisbatan mosligi baholash hisoblanadi. Mazkur turdagi baholash o'quv dasturlari asosida olinib, imtixonlardan farq qiladi. Birinchidan, alohida olingan o'quvchilarning bilim va malakasi darajasi emas, balki tizimning ishlash natijalari o'lchanadi. Ikkinchidan, milliy baholash natijalari muayyan yoshdagi yoki sinfdagi o'quvchilarning umumiy o'zlashtirish darajasining "rentgen surati" sifatida foydalaniladi va milliy standartlarning ko'p muddatda monitoringini olib borishga xizmat qiladi. Tanlash yo'li bilan o'tkazilgan umummilliy baholash qisqa muddatlarda va iqtisodiy jihatdan arzonroq o'tkazish imkoniyatini beradi. Uning natijalari ma'lum o'quv fanlari bo'yicha o'quvchilar o'quv yutuqlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin.

Xalqaro baholash dasturlari. So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va etuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi har tomonlama e'tiborni kuchaytiradi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu

yoʻlda xalqaro tajribalarni oʻrganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yoʻnalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq taʼlimi tizimida taʼlim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari toʻgʻrisida” 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Taʼlim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Taʼlim sifatini baholash boʻyicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, taʼlim sifatini baholash boʻyicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

PIRLS – boshlangʻich 4-sinf oʻquvchilarining matn oʻqish va tushunish darajasini baholash;

1 sinf

TIMSS – 4- va 8-sinf oʻquvchilarining tabiiy-ilmiy yoʻnalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻqitish va taʼlim olish muhitini hamda oʻqituvchilarning ish sharoitlarini oʻrganish;

PISA – 15 yoshli oʻquvchilarning oʻqish, matematika va tabiiy yoʻnalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash.

EGRA va EGMA esa boshlangʻich sinflarda oʻqish hamda matematika boʻyicha koʻnikmalariga baho beradi. Baholash natijalariga koʻra yangi oʻquv dasturlari, oʻqitish uslubi va yondashuvlar Oʻzbekiston yoshlarining yaxshi natija koʻrsatishi uchun moslashtiriladi

Bu loyihalar oʻquvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash koʻnikmalari, egallagan bilimlarini hayotda qoʻllay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va keyinchalik bu koʻnikmalar rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi.

Taʼlim sifatini baholash boʻyicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi.

Hozirgi kunga qadar Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hamda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasi o'rtasida imzolangan kelishuvlarga muvofiq 2021-yilda PISA va PIRLS xalqaro dasturlarida ishtirok etish rejalashtirilgan.

PISA (inglizcha – Programme for International Student Assessment) – turli davlatlarda 15 yoshli o'quvchilarning (o'qish, matematika, tabiiy fanlar) savodxonligini hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini baholovchi dastur. Bu dastur 3 yilda bir marotaba o'tkaziladi. Unda o'quvchilarning bilim sifati o'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha monitoring qilinadi va 1000 ballik tizimda baholanadi. Dastlab 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2000-yilda birinchi marta qo'llanilgan.

PISA – o'quvchilarni ta'lim sohasidagi yutuqlarini baholash bo'yicha xalqaro dastur bo'lib, undagi test jahon davlatlaridagi maktab o'quvchilarining bilimi va ularni amaliyotda qo'llay olish mahoratini baholaydi. Dasturning asosiy maqsadi – 15yoshli o'quvchilar ta'lim dargohida olayotan bilim va tajribalarini ijtimoiy munosabatlarda va inson faoliyatida uchraydigan turli xil hayotiy vazifalarni yechishda qanchalik foydalana olish qobiliyatini baholashdir. Ushbu sinov har uch yilda bir marotaba o'tkaziladi. Testda faqat 15 yoshdagi o'smirlar ishtirok etadi. Maktabdagi ta'lim sifatini monitoring qilishga qaratilgan PISA dasturi asosiy uch yo'nalishda: o'qish, matematika va ijtimoiy fanlar savodxonligi bo'yicha olib boriladi.

PIRLS – (inglizcha – Progress in International Reading Literacy Study – matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo'lgan davlatlarni boshlang'ich

maktab o'quvchilarining matnni o'qish va qabul qilish bo'yicha tayyorgarligi hamda o'quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo'luvchi ta'lim tizimidagi o'ziga

xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat.

PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishining ikkita keng qamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir. Bundan tashqari, PIRLS o'qish maqsadlarining har birida to'rtta keng tushunish jarayonini birlashtiradi.

Bular: diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish, to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish, g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish, content va matn elementlarini baholash va tanqid qilish.

O'qish savodxonligining maqsadi

- badiiy tajriba orttirish;
- axborotni olish va undan foydalanish.

Tushunish jarayoni:

- diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;
- to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish;
- g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirish;
- kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish.
- PISA xalqaro baholash dasturi sayti

TIMSS – (Trends in International Mathematics and Science Study) maktabda matematika va tabiiy fanlarni o'qitish sifatining xalqaro monitoringi bo'lib, ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan tashkil etiladi. Mazkur dastur 4-sinf o'quvchilarining matematika va tabiiy fanlar bo'yicha egallagan bilim darajasi, sifatini solishtirish hamda milliy ta'lim tizimidagi farqlarni aniqlashga yordam beradi. Mazkur dasturning o'ziga xosligi shundaki, u dunyodagi maktablarning matematika va tabiiy fanlar bo'yicha berilayotgan ta'lim mazmuni, o'quv jarayoni, o'quv muassasasi imkoniyati, o'qituvchilarning bilim darajasi, tahsil oluvchilarning oilaviy muhiti bilan bog'liq omillarni o'rganadi. Ko'rsatib o'tilgan omillar matematika fanlarini o'zlashtirish holatini ko'rsatishda asos bo'lib xizmat qiladi.

PISA va TIMSS o'rtasidagi asosiy farq. PISA va TIMSS dasturlarining asosiy farqi eng avvalo ularning turli xil yosh va sinflar toifasida o'tkazilishidan

iboratdir. Masalan, PISA 15 yoshli o'quvchilarning bilimlarini baholashga qaratilgan bo'lsa, TIMSS esa muayyan yoshdagi o'quvchilarning emas, balki to'rtinchi va sakkizinchi sinf o'quvchilarining bilim va ko'nikmalarini baholaydi. Shu bilan birga, TIMSS baholashlari o'quv dasturlariga asoslangan bo'lsa, PISA esa, o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarini real muammolarni hal qila olishlarini baholashga qaratiladi. TIMSS aynan maktab bilimlarni o'zlashtirish darajalarini baholasa, PISA bilim va ko'nikmalarni maktabda, uyda va jamoatchilik orasida qo'llay olish darajalariga alohida e'tibor qaratadi.

Ta'limdagi bunday o'zgarishlar o'quv dasturi va o'quv adabiyotlari mazmunini o'zgartirishga undadi. Ona tili, matematika va tabiiy fanlardan PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar milliy bazasini yaratildi va o'quv dasturlariga kiritildi.

PISA baholash dasturi yo'nalishidagi savollar singdirilgan o'quv dasturlari asosida qo'shimcha qo'llanma hamda adabiyotlar yaratish va amaliyotga joriy etildi. 5-sinfdan 11-sinfgacha o'quv darsliklarida buni ko'rish mumkin. PISA ona tili, matematika va tabiiy fanlarni o'qitishning shakl, metod, texnologiyalarini yangilanib o'qituvchilarning bu boradagi bilimini oshirilmoqda.

Xalq ta'limi vazirligi tashabbusi bilan A.Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot instituti va Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzuridagi Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi hamkorligida tashkil etildi. PISA, TIMSS va PIRLS xalqaro baholash dasturlariga tayyorgarlik ko'rish maqsadida A.Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan "Stesting" loyihasi doirasida 100 dan ortiq trenajyor video yaratildi va "Stesting" platformasi ishga tushirildi. Bu platforma o'quvchilarning xalqaro baholash dasturlari doirasidagi topshiriqlar bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan elektron tizim va video mahsulotlarni o'z ichiga olgan. Unga 1500 tadan ortiq test joylashtirilgan. Xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik ko'rish, testlarni echish ko'nikmasini shakllantirishga qaratilgan mazkur elektron platforma sentyabr-oktyabr oylarida muayyan maktablarda tajriba-sinovdan

o‘tkazildi. Eng muhim jihatlardan biri ushbu platformadan foydalanish mutlaqo bepul. Bugunga qadar ushbu platformada **2,6 milliondan** ortiq o‘quvchi ro‘yxatdan o‘tgan va ularning diagnostik baholash natijalari tahlil qilingan.

Ta’lim sifatini baholash xalqaro tadqiqotlarida ishtirok etish O‘zbekistonga nima beradi?

Milliy ta’lim tizimini isloh qilish, ta’lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo‘llaniladi. Tadqiqotlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta’lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o‘rni to‘g‘risida xulosalar chiqarish imkonini beradi. Xalqaro tadqiqotlar ta’lim sohasidagi milliy tadqiqotlarni sifatli o‘tkazishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Xalqaro standartlar darajasida yuqori iqtisodiy samaraga asoslangan milliy baholash tizimini yaratish imkonini beradi. O‘zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarimizda monitoring tadqiqotlarini o‘tkazish madaniyati rivojlanadi, ta’lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi. Milliy ta’lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro tadqiqotlarda qo‘llaniladigan nazorat materiallari sifati darajasida ishlab chiqish imkonini beradi.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Didaktik tashxis deganda nima tushiniladi?
2. Tashxislashning tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?
3. Nazorat va hisobga olish deb nimaga aytiladi?
4. Nazoratning qanday vazifalari mavjud?
5. Tekshirish deb nimaga aytiladi? Tekshirishning qanday bo‘g‘inlari mavjud?
6. Baholash deb nimaga aytiladi? Baho deb nimaga aytiladi?
7. Tashxislashning tamoyillarini izohlang.
8. Nazoratning turlari, shakl va metodlarini bayon eting,
9. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash mezonlarini

tushuntirib bering.

10. Ta'lim sifati monitoring qanday bosqichlarda amalga oshiriladi?

8-MAVZU. Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiyaning umumiy metodlari.

Reja:

1. Tarbiya jarayonining mohiyati va ahamiyati.
2. Tarbiya jarayonining tizimi va tuzilishi hamda uning qonuniyatlari.
3. Tarbiya jarayoni mazmuni.
4. Tarbiya tamoyillari va turlari.
5. Tarbiya metodlari haqida tushuncha.
6. Tarbiya metodlari tasnifi.

Tayanch tushunchalar: tarbiya, tarbiya jarayoni, tarbiyaning maqsadi, tarbiya mazmuni, tarbiyaning umumiy vazifalari, tarbiya turlari, tarbiya qonuniyatlari, tarbiya tamoyillari, tarbiya metodlari, tarbiya usullari, shaxs ongini shakllantiruvchi metodlar, faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlar, xulq-atvorni va faoliyatni rag'batlantirish metodlar.

Tarbiya jarayonining mohiyati va ahamiyati. Tarbiya – shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi. Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon; insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan hissiyotlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi⁵. Tarbiya yordamida inson shaxsining ma'naviy jihatlarini qaror toptirish ko'zda tutiladi. Dunyoqarash, e'tiqod ezgulik, go'zallik, yaxshilik, odatlilik va ko'nikmalarning shaxs sifatiga aylantirilishi tarbiya yordamida amalga oshiriladi. Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri sanaladi. Jamiyat va pedagogikaning tarixiy rivoji davomida mazkur kategoriyani

tushuntirishga turlicha yondashuvlar yuzaga keldi. Eng avvalo, yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, keng va tor ma'nodagi tarbiya farqlanadi. Keng ma'noda tarbiya shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi. Tor ma'nodagi tarbiya deganda, pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagoglarning tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki faoliyatni – o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllanib boradi. His-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi. Tarbiya jarayonida bolalarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat jarayonida bola tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri bolaning ularga munosabati, bog'liqligini ko'rsatadi. Bola faoliyatini uyushtirish emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qanday anglashni baholashi, his qilishni anglashi e'tiborga molikdir. Ulardan o'zi uchun nimalarni maqsad qilib olayotganligini bilishi zarur. Bularning barchasi turli kishilar bilan aloqa qilish, jamoadagi munosabatlar jarayonida murakkablashib boradi. Tarbiya jarayoni o'quvchining ongini emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borishi, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan huquqiy malaka va odatlarni hosil qilishi lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongiga, hissiyotiga va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. O'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularni ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini – tarbiya jarayonining manbasini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bir so'z bilan aytganda tarbiya

jarayoni – har bir insonning hayotda yashashi (umumiy faoliyat, ta’lim, tarbiya) jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko‘nikmasini o‘zida shakllantirish va o‘zgalarga berish jarayonidir. Tarbiya jarayonida ichki va tashqi qarama-qarshiliklar mavjud bo‘lib, u bevosita tarbiyalanganlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Tarbiyada o‘quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo‘ladi. Bu jihat unutilsa, qarama-qarshiliklar kuchayadi. Tarbiyalanganlik – milliy urf-odatlar, qadriyatlarga e’tiqod bilan rioya qiladigan, noqonuniy ishlardan o‘zini tiya oladigan, o‘z xatti-harakatlari bilan o‘zgalar nafratini qo‘zg‘amaydigan xulq-atfordir. Faoliyat jarayonida hosil bo‘lgan malaka va odatlar axloq me’yorlariga rioya qilishni engillashtiradi. Demak, tarbiyachi bola shaxsining tez rivojlanadigan davri – o‘quvchilik yillarida uning ongiga turli-tuman faoliyat (o‘qish, mehnat, o‘yin sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta’sir etishi mumkin. Tarbiya yaxlit jarayonda amalga oshiriladi, uning tarkibiy qismlari ham ayni bir vaqtda faoliyatning biror turi asosida amalga oshiriladi.

Inson shaxsi ko‘p sonli omillar ta’siri natijasida shakllanadi va rivojlanadi: ob’yektiv va sub’yektiv, tabiiy va ijtimoiy, ichki va tashqi, odamlarning ongi va shuuriga bog‘liq bo‘lgan va bo‘lmagan. Shu sababli insonning o‘zi ham tashqi ta’sirni shunchaki aks ettiruvchi sust mavjudot emas. U o‘zining shaxsiy shakllanishi va rivojlanishi sub’ektidir. Tarbiya mazmuni deganda, qo‘yilgan maqsad va vazifalar bilan bog‘liqlikda ta’lim oluvchilarning egallashi lozim bo‘lgan bilim, malaka, e’tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi. Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, rivojlanishi, yo‘nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda o‘zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iboratdir. Chunki, kadrlar tayyorlash milliy modelimizning bosh muddaosi barkamol shaxs va intellektual salohiyatli mutaxassis tayyorlashdan iborat bo‘lib, o‘zbekistonning xalqaro andozalardagi zamonaviy taraqqiyotini ta’minlay oladigan, mustaqil fikr yuritadigan, tafakkurli, malakali, bilimli mutaxassis, ayni paytda insonning ichki sifatlari barq urib kamolotga etgan kadrlarni tayyorlashni

ko'zlaydi. Mazkur maqsadni amalga oshiruvchi asosiy omillardan biri tarbiya jarayonidir. Tarbiyaning maqsadi natijasi barkamol avlodni shakllantirishdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib, uyushtirish va rahbarlikni, shuningdek, o'quvchi shaxsning o'zi tomonidan faollik ko'rsatishni taqozo etadi. Bu jarayonda pedagog etakchi vazifani bajaradi. Chunki, ijtimoiy tarbiyaning umumiy maqsadlari, mohiyatini tushunadi, maqsad yo'lida amalga oshirilayotgan vazifalar tizimidan yaxshi xabardor, tarbiya shakllari, metodlar va vositalarni asosli, ilmiy tarzda tanlab oladi va tarbiyaga tadbiq etadi. Tarbiyaning maqsadi – har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish. Tarbiyaning umumiy vazifalari: - jamiyat a'zolarining maqsadga yo'naltirilgan rivojlanishi hamda ularning qator ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish; - jamiyat rivoji uchun zarur bo'lgan ijtimoiy madaniyatga mos etarlicha hajmdagi "inson kapitali"ni tayyorlash; - madaniyatlarni uzatib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlash; - ma'lum jins yoshi va ijtimoiy-kasbiy guruhlarning qiziqishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy munosabatlar doirasida jamiyat a'zolarining harakatini tartibga solish.

Tarbiya nazariyasi pedagogika fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari hamda uni tashkil etish muammolarini o'rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazardan yondashish o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog'liq jarayonni ham qaytadan ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Tarbiya nazariyasi Sharq mutafakkirlari va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o'z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya kabi fanlarning ma'lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo'limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta'lim nazariyasi hamda xalq ta'limi tizimini boshqarish bilan uzviy bog'liq.

Tarbiya jarayoni mazmuni. Tarbiya – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Boshqacharoq talqin etilganda, tarbiya yosh avlodni muayyan maqsad yo'lida har tomonlama voyaga etkazish, unda

ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonidir. Shuningdek, tarbiya mazmunini Qur'oni Karim oyatlari, Muhammad payg'ambarimiz (a.s.) Hadislari, milliy va madaniy qadriyatlar, xalq pedagogikasi, mutafakkir va olimlarning tarbiyaga oid asarlari kabilar tashkil etadi. Turli zamon va makonda ijtimoiy tarbiya mohiyati turlicha bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy maqsadlardan kelib chiqib asoslangan. Tarbiya g'oyasi turlicha ifodalangan bo'lsada, ammo yo'naltiruvchanlik xususiyati hamda ob'ektiga ko'ra yakdillikni ifoda etadi.

Tarbiya xususida taniqli o'zbek pedagogi Abdulla Avloniy shunday deydi: «Al-hosil, tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo najot - yo falokat, yo saodat – yo falokat masalasidir»⁶. Ushbu fikrlardan anglaniladiki, shaxs tarbiyasi xussiy ish emas, balki ijtimoiy, milliy ishdir. Zero, har bir xalqning taraqqiy etishi, davlatlarning qudratli bo'lishi avlodlar tarbiyasiga ko'p jihatdan bog'liq. O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqillikni qo'lga kiritgach, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida tub islohotlar olib borilmoqda. Islohotlarning asosiy g'oyasi respublikaning rivojlanish va taraqqiyot yo'li deb e'tirof etilgan demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish uchun xizmat qiladi. Demokratik, insonparvar, huquqiy jamiyatning barpo etish vazifasi o'sib kelayotgan yosh avlod zimmasiga yuklanadi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunida respublikada ijtimoiy tarbiyani yo'lga qo'yish maqsadi va vazifalari belgilab berilgan. Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi.

Tarbiya jarayoni o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllana boradi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ijtimoiy aloqalarni tashkil etishga xizmat qiladigan xulqiy odatlar hosil bo'ladi. Tarbiya jarayonida o'quvchilarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir. Faoliyat

---

⁶Авлоний, Абдулла. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992.

jarayonida o'quvchi tashqaridan kelayotgan tarbiyaviy ta'sirlarga nisbatan ma'lum munosabatda bo'ladi. Bu munosabat shaxsning ichki ehtiyoj va xohishlarini ifodalaydi. Psixolog va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning (xoh salbiy, xoh ijobiy) ta'siri o'quvchining ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi. O'quvchi faoliyatini uyushtirishgina emas, balki tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan turli kechinmalarni qanday anglashi, baholashi, his qilishi, ulardan o'zi uchun nimalarni olayotganligini bilishi zarur. Zero, tarbiya ijtimoiy munosabatlarning murakkablashib borishi asosida kechadi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongigina emas, balki his-tuyg'ularini ham o'stirib borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarini hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun o'quvchining ongi, hissiyoti va irodasiga ta'sir etib boriladi. Agar bularning birortasi e'tibordan chetda qolsa, maqsadga erishish qiyinlashadi. Tarbiya jarayoniga o'qituvchi rahbarlik qiladi. U o'quvchilar faoliyatini belgilaydi, ularning ijtimoiy jarayonda ishtirok etishlari uchun shart-sharoit yaratadi. Ijtimoiy jarayonda faol ishtirok etish orqali o'quvchilarning mustaqilligi, ijodiy tashabbuskorligi ortib boradi. Faoliyat o'quvchilar jamoasi manfaati va istagi asosida uyushtirilsa, bu jarayonda o'quvchining tengdoshlari va o'zini o'zi anglash jarayoni yuzaga keladi. O'quvchi o'z xulqi, xatti-harakati uchun jamoa oldida javobgarlikni sezishga erishgach, ijrochi emas, balki umumiy ishning faol qatnashchisi bo'lib qoladi. Tarbiyani samarali yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchi, tarbiya jarayonining manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iborat. Tarbiyada o'quvchilarning tarbiyalanganlik darajasini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Bu jihat unutilsa, muayyan qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Faoliyat jarayonida hosil bo'lgan malaka va odatlar axloq meyorlariga rioya qilishni engillashtiradi. Demak, tarbiyachi o'quvchi shaxsining tez rivojlanadigan davri – o'quvchilik yillarida uning ongiga turli faoliyat (o'qish, mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin, sport, badiiy havaskorlik) yordami bilan maxsus ta'sir etish muhimdir. Aks holda xulq meyorlari, axloq talablarini yaxshi tushunmay qolishi natijasida shaxs ijtimoiy munosabatlarda beqaror, tasodifiy

ta'sirga beriluvchan bo'lib qolishi mumkin. arbiya yaxlit jarayonda amalga oshirilib, uning tarkibiy qismlari ayni bir vaqtda, faoliyatning biror turi asosida namoyon bo'ladi.

Tarbiya jarayonining umumiy mohiyati

Umumiy pedagogika jarayonida tarbiya muhim o'rin tutadi. Shaxsni shakllantirish, boshqarish, nazorat xarakteriga ega bo'lib, bu borada belgilangan vazifalar tasodifiy harakatlar orqali emas, balki oldinda belgilangan va puxta o'ylangan rejalar asosida hal etib boriladi. Tarbiya jarayonida uning maqsadi, shakl va metodlari, shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalash va qayta tarbiyalash jihatlari muhim o'rin tutadi. Tarbiya mazmuni ijtimoiy tuzum buyurtmasi asosida belgilanib, uning amalga oshishi uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi talab etiladi. Ushbu g'oyalar yaxlit tarzda quyidagicha aks etadi:

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. **Tarbiya maqsadi** ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi komil shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat.

Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri sanaladi. Jamiyat va pedagogikaning tarixiy rivoji davomida mazkur kategoriyani tushuntirishga turlicha yondashuvlar yuzaga keldi. Eng avvalo, yuqorida keng va tor ma'nodagi tarbiya farqlanadi.

Keng ma'noda tarbiya shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

Tor ma'nodagi tarbiya deganda, pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagoglarning tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

Tarbiya mazmuni deganda, qo‘yilgan maqsad va vazifalar bilan bog‘liqlikda ta‘lim oluvchilarning egallashi lozim bo‘lgan bilim, malaka, e‘tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

Tarbiyaning maqsadi - har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

Tarbiyaning umumiy vazifalari:

➤ jamiyat a‘zolarining maqsadga yo‘naltirilgan rivojlanishi hamda ularning qator ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish;

➤ jamiyat rivoji uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy madaniyatga mos etarlicha hajmdagi “inson kapitali”ni tayyorlash;

➤ Smadaniyatlarni uzatib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta‘minlash;

➤ ma‘lum jins yoshi va ijtimoiy-kasbiy guruhlarning qiziqishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy munosabatlar doirasida jamiyat a‘zolarining harakatini tartibga solish.

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari. Tarbiya jarayoni o‘qituvchi va ta‘lim oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o‘rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

2.Tarbiya jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

-maqsadga yo‘naltirilganligi;

- ko‘p qirrali jarayon;

- uzoq muddat davom etishi;

-uzluksizligi;

- yaxlitligi;

- variativligi;

- natijalarning oldindan aniqlanmasligi;

- ikki tomonlamalilik.

3.Tarbiya qonuniyatlari - bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lgan barqaror aloqalar.

Tarbiya jarayonining quyidagi **qonuniyatlari** mavjud:

- ijtimoiy muhitning ob'ektiv va sub'ektiv omillariga bog'liqligi;
- tarbiyaning shaxsning rivojlanishi bilan birligi va o'zaro bog'liqligi;
- faoliyat va munosabatni e'tirof etish shaxsning ijtimoiy qimmatli fazilatlarini shakllantirishning negizi va asosiy manbai;
- tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro munosabatlari hamda faol faoliyati o'rtasidagi bog'lanish;
- tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning intensivligi;
- tarbiyalanuvchining "ichki olami"ga ta'sir etishning intensivligi;
- tarbiyalanuvchilarda verbal va sensomotor jarayonlarning rivojlanish darajasi va pedagogik ta'sirni hisobga olish.

Tarbiya tamoyillari. Tarbiya mazmunida oldinga qo'yilgan maqsad va vazifalarga muvofiq o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar, shaxs xulq-atvori hamda sifatlari mohiyati aks etadi.

Tarbiya mazmuni shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, kishilik munosabatlari mohiyati va darajasi, shuningdek, jamiyat mafkurasi g'oyalari asosda belgilanadi. Zamonaviy tarbiya mazmunida quyidagi **tamoyillar** yotadi:

1. **Tarbiya maqsadining aniqligi.** O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy-siyosiy mustaqilligining dastlabki yillaridayoq respublikada, amalga oshirilishi ko'zda tutilayotgan tarbiya maqsadi aniq belgilab olindi. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'qrisida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» g'oyalariga ko'ra ijtimoiy tarbiyaning asosiy maqsadi – erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo'lgan komil inson va malakali mutaxassisni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lidagi asosiy vazifa - bu shaxsda umumiy madaniyat unsurlari, ya'ni, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy, siyosiy hamda mehnat madaniyatini tarbiyalashdan iborat.

2. **O'quvchilar va kattalarning birgalikdagi faoliyati.** O'qituvchilarning o'quvchilar bilan ma'naviy madaniyatini shakllantirishning eng yaxshi namunasini

izlash, shu asosida tarbiyachi ishining hayotiy meyor va qadriyatlarini aniqlash o'quvchining tarbiya jarayonidagi faolligini ta'minlashga olib keladi. Dunyoqarashi hali to'la-to'kis shakllanmagan o'quvchilar uchun kattalarning hayotiy tajribalari, ularning shaxsiy namunalari tarbiyaviy ta'sir kuchiga ega.

3. **O'zini-o'zi anglash.** Tarbiya insonda e'tiqod, demokratik qarashlar va hayotiy pozitsiyaning shakllanishiga olib keladi. Tarbiya mazmunining eng muhim unsurlaridan biri – bu insonning hayotiy o'zini-o'zi anglashi, uning o'z shaxsiy hayoti va faoliyatining sub'ekti sifatida e'tirof etilishi bilan tavsiflanadi. Inson kamolotida fuqarolik, kasbiy va axloqiy o'zini-o'zi anglash jihatlari muhim ahamiyatga egadir.

4. **Tarbiyaning shaxsga yo'naltirilganligi.** Mazkur g'oya ta'lim muassasasi amaliyotining markaziy nuqtasida tarbiyaviy ishlar dasturi, tadbirlar, ularning shakl, metod va vositalari emas. Balki, o'quvchi turganligini anglatishga xizmat qiladi. Tarbiya jarayonida uning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, o'ziga xos xarakteri, o'z qadr-qimmatini anglash tuyg'ulari rivojlantirilib borilishi zarur.

5. **Ixtiyoriylik.** Tarbiyalanuvchilarning iroda erkinligisiz tarbiya g'oyalari mohiyatini qaror toptirish mumkin emas. Tarbiya jarayoni, agar u oqilona tashkil etilsa, bir vaqtning o'zida ham o'quvchi, ham o'qituvchi ma'naviyatining boyitilishiga xizmat qiladi. Agar tarbiyachi o'quvchining qiziqishi, faoliyati, o'rtoqlik va fuqarolik burchini anglash, mustaqillikka intilish tuyg'ularini ko'ra va anglay olsagina uning irodali ekanligi ayon bo'ladi. Tarbiyalanuvchining irodali bo'lishi ta'minlangan sharoitda uning shaxsiga ta'sir ko'rsatishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida samaraga erishiladi.

6. **Jamoa yo'nalishi.** Tarbiyaviy ishlar mazmunida jamoaga nisbatan ijobiy munosabatni qaror toptirish yotadi. Jamoa yordamida shaxsni har tomonlama kamoloti, uning dunyoni anglash, uni to'laqonli talqin etish, insonparvarlik va o'zaro hamkorlik tuyg'ularini yuzaga kelishi va rivojlanib borishi kabi holat amalga oshiriladi.

Tarbiya turlarining umumiy tavsifi. Tarbiya turlari turli sohalarga ko'ra tasnif etiladi. Ko'proq umumlashgan tasnif o'zida aqliy, mehnat, jismoniy tarbiyani qamrab

oladi. Ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlarning turli yo'nalishlari bilan bog'liqlikda fuqarolik, siyosiy, baynalmilal, axloqiy, estetik, mehnat, jismoniy, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyaga bo'linadi. Institutsional belgilariga bo'yicha oila, ta'lim muassasasi, ta'lim muassasasidan tashqari, diniy, bolalar, yoshlar tashkilotlaridagi tarbiya, maxsus ta'lim muassasalaridagi tarbiyaga bo'linadi. Zamonaviy pedagogik jarayonda tarbiyalanuvchiga: inson aqliy, estetik, axloqiy, jismoniy, siyosiy-g'oyaviy, iqtisodiy, ekologik hamda diniy tarbiya olishi lozimligini uqtirishining o'zigina kam samara beradi. O'quvchi uchun yuqorida qayd etilgan tarbiya yo'nalishlarining nima uchun kerakligi, ularning insonga nima bera olishi kabi masalalar qiziqarlidir. Rivojlangan xorijiy mamlakatlar tarbiya tizimida muammoning mana shu jihati birinchi o'ringa qo'yilmoqda. Yuqorida qayd etilgan g'oyalar to'g'ri tashkil etilgan pedagogik jarayonda – etuk fuqaro, malakali mutaxassis hamda barkamol oila sohibini tarbiyalab voyaga etkazish uchun xizmat qilishi lozim.

Herbert Spencer - ingliz olimi "Tarbiya - bolaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlashning amaliy jarayonlarini o'z ichiga olishi kerak" - deb yozadi, va "bolaning yashash sharoitlari uning shaxs sifatida ulg'ayishiga bog'liqligi, ta'sirini misollar orqali keltiradi. O'zining "Butun shaxsni rivojlantirish" kitobida tarbiyaning aqliy, axloqiy va jismoniy turlarini ko'rsatib o'tib, ulardan eng asosiysi axloqiy tarbiyadir deb ta'kidlaydi.⁷(The elements of teaching. Jems M. Banner. Gardners Books.)

Tarbiya va tarbiyalanuvchilar orasidagi munosabatlar uslubiga ko'ra avtoritar, demokratik, liberal, erkin tarbiya; turli falsafiy kontseptsiyalar bilan bog'liqlikda pragmatik, aksiologik, jamoaviy, individual tarbiya farqlanadi.

Demak, tarbiya jarayoni o'zida quyidagi xususiyatlarni namoyon etadi:

Yuqorida bayon etilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda mavzuga quyidgicha xulosa qilish mumkin:

Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har

---

⁷The elements of teaching. Jems M. Banner. Gardners Books.

tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo‘lib, har qanday tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo‘lib kelgan.

1. Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo‘lga qo‘yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi.

2. Tarbiya jarayonining xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo‘yilgan maqsadga erishish, shuningdek, bu boradagi vazifalarni ijobiy hal etish imkonini beradi.

Tarbiya metodlari haqida tushuncha.

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» - yo‘l) tarbiya maqsadiga erishishning yo‘li. Tarbiya amaliyotiga tatbiq etilganda, metodlar - bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullaridir.

Tarbiya metodlari tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg‘ulari va xulqiga ta’sir etish usullari yig‘indisidir.

Tarbiya usullari - umumiy metodning bir qismi, alohida harakati, yanada aniqlashuvi. Obrazli aytganda, usullar - bu qo‘yilgan maqsadga tezroq erishish uchun tarbiyachi o‘zining tarbiyalanuvchilari bilan yo‘l ochadigan o‘rganilmagan so‘qmoq. Agar uni boshqa tarbiyachilar ham foydalana boshlasa, u holda asta-sekin usullar keng ustunli yo‘llar - metodlarga aylanishi mumkin.

Tarbiya usullari - umumiy metodning bir qismi, alohida harakati.

Amaliyotda tarbiya vositalari tushunchasi ham ajratiladi. Usullara deganda ta’sir ko‘rsatishlar birligi, vosita deganda, usullar yig‘indisi tushuniladi. Vosita - bu usul ham emas, metod ham emas. Masalan, mehnat - tarbiya vositasi, biroq uni ko‘rsatib berish, mehnatni baholash, ishdagi xatoni ko‘rsatish - bu usullar. So‘z (keng ma’noda) - tarbiya vositasi, biroq replika, taqqoslash - usullar. Bu bilan

bog'liqlikda ba'zan tarbiya metodlari qo'yilgan maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun foydalaniladigan usul va vositalar tizimi sifatida aniqlanadi. Xuddi shuningdek metodning tuzilishida usullar va vosita albatta mavjud bo'ladi.

Tarbiya vositalari - bu usul ham emas, metod ham emas, usullar yig'indisi.

2.Tarbiya metodlari tasnifi. Zamonaviy pedagogikada ba'zilar amaliy vazifalarni hal etishga, ba'zilar faqat nazariy vazifalarni o'zida aks ettiradigan o'nlab tarbiya tasniflari mavjud.

Metodlar o'ziga xos xarakteriga ko'ra ishontirish, mashq, rag'batlantirish va tanbeh berishga bo'linadi. Mazkur holatda metodning umumiy xarakterli belgisi o'ziga xoslikni, qo'llanishga yaroqlilikni aks ettiradi. Bu tasnifga metodlarning ko'proq umumlashganligi bilan ajralib turuvchi tarbiyaning umumiy metodlari mustahkam tutashib ketadi. U o'zida ishontirish, faoliyatni tashkil etish, o'quvchilarning xulq-atvorini rag'batlantirish metodlarini qamrab oladi. I.S.Mariyenkonning tasnifida tarbiya metodlari guruhlarini quyidagicha nomlanadi: tushuntirishli- reproduktiv, muammoli vaziyatli, o'rgatish va mashq metodlari, rag'batlantirish, to'sqinlik qiluvchi, boshqarish, o'zini-o'zi tarbiyalash.

Skinner nazariyasi o'qitish va ta'lim olish jarayonida o'qituvchilarning o'zlarini xulq-atvorlari muhim bo'lmagan rolda ekani uchun tanqid qilinadi, bu mavzuda gap ketganida unga e'tibor berishga chegara qo'yilgan, bu o'rinda jazo tayinlash va mukofotlashdan ko'ra ko'proq, deydi, o'qituvchilar o'zlari (Men termini 5-bo'limda to'laroq yoritilgan) namuna bo'lishlari zarur. Bu "ahloq o'ynini o'ynash"ni istamayotgan o'quvchilar – mehribonlik ko'rsatilmagan yoki, ular ta'limda omadga erishmagan, yo ular o'qituvchi tomonidan maqtab, yo koyilmagan – bilan yuzaga kelgan muammoni hal qilishishart bo'lgan o'qituvchilarga kichik yordam taklif qiladi.⁸

Tarbiyalanuvchilarga ta'sir etishi natijalariga ko'ra metodlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

---

⁸Aleks Muur. Ta'lim berish va ta'lim olish: pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Rutledj. Ikkinchi nashr. 2012. 5 bet.

- Axloqiy me'yorlar, motivlarni hosil qilishga, tasavvur, tushuncha, g'oyalarni shakllantirishga ta'sir etuvchi.

- Xulq-atvorning u yoki bu turini aniqlaydigan odatlarni hosil qilishga ta'sir etuvchi.

Hozirgi vaqtda o'zida tarbiya metodlaridagi yagona maqsad, mazmun va tartiblilikni aks ettiruvchi ko'proq ob'yektiv va qulay metodlar qo'llaniladi. Ana shunday tavsif bilan bog'liqlikda tarbiya metodlari uch guruhga bo'linadi:

- Shaxs ongini shakllantiruvchi metodlar.
- Faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlari.
- Xulq-atvorni va faoliyatni rag'batlantirish metodlari.

Shaxs ongini shakllantirish metodlari o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari sanaladi.

Shaxs ongini shakllantirish (ishontirish) metodlariga quyidagilar kiradi: hikoya, tushuntirish, izohlash, ma'ruza, etik suhbat, nasihat, o'git, ko'rsatma, munozara, namuna.

Bu guruhga mansub metodlarning mohiyati shundaki, ular orqali o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar singdiriladi. O'quvchilarda g'oyaviy onglilik va ijtimoiy faollik, ya'ni, davlatning ichki va xalqaro siyosati mazmunini tushunish va idrok qilish ko'nikmalarini tarbiyalash lozim.

Tushuntirish ijtimoiy ongni shakllantirishda eng ko'p ishlatiladigan metoddir. Tushuntirishning vazifasi o'quvchilarni yuksak madaniyatli, milliy g'urur tuyg'usiga ega bo'lib voyaga etishlarini tarbiyalashga yordam berishdan iborat.

Suhbat. O'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli so'zi eng ta'sirchan metod hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf o'quvchilari uchun dolzarbligi, o'quvchilarning suhbat mazmuniga bo'lgan munosabatlari va suhbatdan kutilayotgan natijani hisobga olish zarur.

Hikoya. O‘quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularga axloq me‘yorlari, xalq o‘tmishi, tabiiy boyliklar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san‘at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari - radio, televidenie, gazeta va jurnallar sahifalarida hamda Internet matbuotida e‘lon qilingan ma‘lumotlar ham o‘quvchilar uchun qimmatli material bo‘lib xizmat qiladi. Suhbat ham, hikoya ham o‘quvchilarning yoshiga mos mavzularda, ular tushunadigan so‘zlar vositasida adabiy tilda o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o‘quvchilar tomonidan belgilanishi, ularning samarali kechishini ta‘minlaydi, buning natijasida o‘quvchilar ilgari surilayotgan mavzuga befarq qaramaydilar.

Namuna. O‘quvchilar o‘z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarni ko‘rishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim.

O‘qituvchining shaxsan o‘zi namuna bo‘lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ular o‘qituvchining darsda va hayotda o‘zini qanday tutishini, atrofdagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o‘z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar.

O‘quvchilar o‘zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba‘zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun o‘qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o‘zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qaerda bo‘lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so‘zi bilan yurish-turishi va xatti-harakatlarida tafovut bo‘lmasligi kerak.

O‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari. O‘quvchida o‘z-o‘zini tarbiyalashga, ya‘ni, o‘z ustida ongli, bartartib ishlashga ehtiyoj paydo bo‘lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o‘z-o‘zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish o‘z shaxsi, mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli.

O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish uchun o‘quvchi o‘zining yurish- turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida muntazam ravishda kundaligiga yozib boradi.

O‘z-o‘zini baholash mavjud fazilatlari, xatti-harakati, xulq- atvorini tahlil qilish asosida o‘z shaxsiga baho berishga yo‘naltirilgan faoliyat usuli.

O‘quvchining qobiliyatini o‘z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O‘z-o‘zini baholash qiyin, lekin o‘quvchini bunga etarli tayyorlash mumkin. Shu bois o‘quvchi irodali bo‘lishi, o‘z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo‘lishi, ya’ni, tarbiyalanishni xohlashi, o‘zini o‘rtoqlari, atrofdagilarning ko‘zi bilan ko‘rish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga intilishi lozim.

Maktab amaliyotida izohlash ishonitirishga tayanadi. Ishontirish vositasida o‘quvchi ruhiyatiga sezilarsiz holda ta’sir etiladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hamda o‘smirlar ishonuvchan bo‘lishadi. Pedagog ishonitirishdan tarbiyalanuvchi ma’lum ko‘rsatmani qabul qilishi zarur bo‘lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta’ sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi.

Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og‘zaki ta’sir ko‘rsatish asosida ularda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan bahs-munozara usuli bo‘lib, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzularda o‘tkaziladi. Munozara turli nuqtai nazarlar to‘qnashgan vaziyatda o‘quvchilarda ma’lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi.

Faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor me’yorlarini shakllantirish (mashq) metodlari: mashq, pedagogik talab, ijtimoiy fikr, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat.

Mashq va o‘rgatish metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me’yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan

tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi.

O'qituvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni o'z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdagilar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqlid qilish, uzluksiz tarbiyani yo'lga qo'yish asosida tarkib toptiriladi. Natijada odat xarakterga aylanadi.

Mashq muayyan xatti-harakatlarni ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun ongli, tjobiy jarayondir. Mashq natijasini ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilinadi, o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma'naviy-axloqiy sifatleri boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

O'rgatish tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejali va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlardir.

Topshiriq o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajriba ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul. O'quvchilarning topshiriqlarni jamoa bo'lib bajarishlari ularda ijtimoiy xulq tajribalarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z kuchlarini umum ishiga sarflashga, jamoa uchun mas'uliyatni his etishga o'rganadilar, mehnat qilish o'quvchilarning harakatlarini shakllantiradi, mustahkamlaydi.

Pedagogik talab turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Pedagogik talab ma'lum harakatlarni rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatlarni bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Faoliyatni rag'batlash va motivatsiyalash metodlari: rag'batlantirish, tanbeh berish, uyaltirish.

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash

usulidir. O'qituvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy o'zgarishlarni anglash olishi zarur.

Tanbeh berish - eng muhim jazo chorasi. O'qituvchi o'quvchiga yuzma-yuz turib tanbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo'yish mumkin.

Uyaltirish - o'quvchining ma'lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiya uchun mas'ul bo'lgan subyektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odamning eng nozik sezgilaridan biri uyat, or-nomus va sharm- hayodir. Odamda insonda izzat-nafs, odamiylik qancha kuchli bo'lsa, avvalo, o'zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uyat shunchalik kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg'ularni ehtiyotkorlik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyaltiraverish va qizirtiraverish yaramaydi. Bundan oqilona va o'z o'rnida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin.

3.Tarbiya metodlarini tanlab olish shartlari. Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqtai nazaridan baholash mumkin.

Tarbiya metodlarini maqsadga muvofiq tanlash bir qator omillarga bog'liq:

Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Maqsad nafaqat metodlarni oqlaydi, balki ularni aniqlab beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur.

Tarbiya mazmuni. Unutmaslik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

U yoki shunga o'xshash vazifalar tarbiyalanuvchilarning yoshi bilan bog'liqlikda amalga oshiriladi. Yosh bu oddiygina qara yashaganligi son ko'rsatkichi emas. Unda egallangan ijtimoiy tajriba, psixologik va ahloqiy sifatlarning rivojlanganlik darajasi o'z aksini topadi. Aytaylik, mas'uliyat tuyg'usini boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarida

ta'lim olayotgan o'quvchilarda hai shakllantirish mumkin. Biroq ha8 bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Jamoaning shakllanganlik darajasi. O'zini o'zi boshqarishning jamoa shaklining rivojlanishi bilan bog'liqlikda pedagogik ta'sir ko'rsatish metodlari hai o'zgarmasdan qiyoiayoayo. Bizga ma'lumki boshqaruvning moslashuvchanligi tarbiyachining tarbiyalanuvchilar bilan muvaffaqiyatli hamkorligining zaruriy sharti.

Tarbiyalanuvchilarning individual o'ziga xosliklari.

Umumiy metodlar, umumiy dasturlarning o'zi tarbiyaviy o'zaro ta'sir etishning asosi bo'la olmaydi. Ularga individual va shaxsiy tuzatishlar kiritish zarur. Insonparvar pedagog har bir shaxs o'ziga xosligini rivojlanishiga, o'ziga xosligini saqlashga, o'zining «Men»ini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan metodlarni qo'llashga harakat qiladi.

Tarbiyaviy shart-sharoitlar. Unga moddiy, psixofiziologik, sanitar-gigienikdan tashqari sinfda yuzaga keladigan munosabatlar: jamoadagi iqlim, pedagogik rahbarlik usuli va boshqalar tegishlidir. Ma'lumki, mavhum shart-sharoitlar bo'lmaydi, ular hamisha aniq. Ularning birlashuvi aniq holatlarda ko'rinadi. Tarbiya amalga oshadigan sharoit pedagogik vaziyatlar deb ataladi.

Tarbiya vositalari. Tarbiya metodlari tarbiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqadigan tarbiya vositalaridan tashkil topadi. Metodlar ular bilan mustahkam bog'langan va birgalikda qo'llaniladigan boshqa tarbiya vositalari ham mavjud. Masalan, metodlarni samarali qo'llash uchun zaruriy yordam beruvchi ko'rgazmali qurollar, tasviriy san'at asarlari va musiqa san'ati, ommaviy axborot vositalari.

Pedagogik malakani egallaganlik darajasi. Tarbiyachi odatda faqat o'zi biladigan va qo'llay oladigan metodlarni tanlab oladi. Ko'plab metodlar murakkab bo'lganligi bois, o'qituvchidan ko'p kuch ishlatishni talab etadi. Bunday mas'uliyatdan bo'yin tovlaydigan pedagoglar ularsiz faoliyatni tashkil etishga

harakat qiladi. Natija esa turli obrazli, xilma-xil maqsad, vazifa, shart- sharoitlardan kelib chiqib metodlardan foydalanishga qaraganda past samaraga ega bo‘ladi.

Tarbiya vaqti. Qachonki, vaqt kam, maqsad esa katta bo‘lsa, «kuchli harakatga keltiradigan» metodlar qo‘llaniladi, qulay sharoitlarda esa, tarbiyaning «oddiy» metodlaridan foydalaniladi. Tarbiyani «kuchli harakatga keltiradigan» va «oddiy» metodlarga bo‘linishi shartli: birinchisi tanbeh berish va majbur qilish bilan, ikkinchisi nasihat qilish va doimiy o‘rgatish bilan bog‘liq.

Kutiladigan natija. Metodni tanlayotganda, tarbiyachida muvaffaqiyatga erishishga nisbatan ishonch bo‘lishi kerak. Buning uchun qo‘llanilayotgan metod qanday natijaga olib kelishini oldindan ko‘ra bilish kerak.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Keng va tor ma’nodagi tarbiya tushunchalariga izoh bering.
2. Tarbiya mazmuni deganda nima tushiniladi?
3. Tarbiyaning maqsadi va umumiy vazifalarini bayon eting.
4. Tarbiya jarayoni qanday o‘ziga xos xususiyatlarga ega?
5. Tarbiya qonuniyatlarini shrhlab bering.
6. Tarbiya tamoyillarini izohlang.
7. Tarbiya turlarining umumiy tavsifini bayon eting.
8. O‘quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlriga tavsif yozing. Tarbiya metodi, usuii va vositasi tushunchalariga ta’rif bering.
9. Tarbiya metodlarini tasniflashga doir yondashuvlarni izohlang.
10. Shaxs ongini shakllantirish metodlari haqida gapirib bering.
11. Faoliyatni tashkil etish va ijtimouy xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlarini misollar asosida tushuntiring.
12. Faoliyatni rag‘batlash va motivatsiyalash metodlarini qo‘shimcha manbalardan o‘qib to‘ldiring.

9-MAVZ: TA’LIM MUASSASASI MENEJMENTI.

Reja:

1. Ta'lim muassasasi menejmenti haqida tushuncha.
2. Ta'lim muassasasini boshqarish.
3. Ta'lim muassasasi Ustavi – rahbarlik va boshqaruv tizimini aniqlovchi hujjat.
4. Ta'lim muassasasining ichki boshqaruvi.
5. Ta'lim muassasasida metodik ishlarni tashkil etish.
6. Ta'lim sifati monitoringi

Tayanch tushunchalar: boshqarish, menejment, boshqaruv funksiyalari, boshqaruv metodlari, boshqaruv uslublari, Pedagogik Kengash, Metodika Kengashi, Metodika birlashmasi, kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish, metodik xizmat ko'rsatish, yosh o'qituvchilar bilan ishlash.

Ta'lim muassasasini boshqarish haqida tushuncha. Boshqarish ma'lum bir obyektga tashkiliy, rejali, tizimli ta'sir ko'rsatish demakdir.

Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish deb esa pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilishga aytiladi.

Ta'lim muassasalarini boshqarish nazariyasi ta'lim muassasalarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlarga nisbatan ishonch, ularning unumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o'zaro hurmat bilan tavsiflanadi.

Menejment mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayonidir.

Olimlar ta'lim menejmetining bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ham ta'kidlab o'tishadi. Ular orasida quyidagi xususiyatlar asosiy hisoblanadi:

- ta'lim menejmenti «maqsadga muvofiqlik» so'zi bilan aniqlanadigan ma'naviy o'lchovga ega;

- ta'lim menejmenti - bu fan va san'at (chunki bunda insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar katta rol o'ynaydi);
- menejment mazmunida o'z aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o'zaro dialektik birligi;
- ta'limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, endilikda ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarishdan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tiladi. Davlat-jamoatchilik boshqaruvining maqsadi - ta'lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o'qituvchilar, o'quvchilar hamda ota-onalarga ta'lim dasturlarini, turlarini, ta'lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirishdan iborat.

Jamiyat talablarini qondirish hozirgi zamon rahbaridan yuqori madaniyat, chuqur ma'naviyat, Vatan uchun javobgarlik hissi, mas'uliyatlilik, chuqur bilimga ega bo'lishi, o'z ijodiy potentsialini rivojlantirishga, innovatsion faoliyatga, o'z ustida ishlashga, kasbiy faollikka qobiliyatlilik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarni talab etadi. Ya'ni ko'pqirrali qobiliyatlilikni talab etadi. Ko'pqirrali qobiliyat tushunchasi kasbiy va shaxsiy kompetentlik tushunchasiga mos kelib, Aleks Murning fikricha "Soddaroq qilib tushuntiradigan bo'lsak ko'pqirrali qobiliyatlar deganda turli xil insonlar turli xil uslublar orqali yoki bir inson turli xil narsalarni turli xilda o'rganilishi tushuniladi. Xou ta'kidlashicha hech qachon ikki o'rganuvchi bir xil bo'lmaydi: har bir shaxs o'ziga xos qobiliyatlar egasidir."⁹

"Ko'pqirrali qobiliyat tushunchasining eng ilg'or tarafdorlaridan biri asarlari ko'pchilikka ma'lum bo'lgan Govard Gardnerdir. (1983,1993). (yana ko'rish mumkin bo'lgan asarlar Armstrong 1994, Xou 1984, 87-92 betlar va Bentli 1998)."¹⁰

Ta'lim muassasasini boshqarish. Boshqaruv metodlari va usullari. Boshqarish funksiyasi deganda u yoki bu ob'ektni boshqarishga oid aniq vazifalarni hal etishga qaratilgan bir turdagi ishlar majmui tushuniladi. Boshqarish

---

⁹Teaching and learning: Pedagogy, Curriculum And Culture. Alex Moore.146--bet.

¹⁰Teaching and learning: Pedagogy, Curriculum And Culture. Alex Moore.147-bet.

nazariyasi asoschilaridan Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning besh funksiyasini ajratib ko'rsatgan: rejalashtirish, tashkil etish, farmoyish berish, muvofiqlashtirish, nazorat. A.T.To'xtaboev mazkur funksiyalarni faqat ma'muriy ekanligini ta'kidlab, ma'muriy boshqaruv funksiyalarining uch guruhini ajratib ko'rsatadi: umumiy funksiyalar; ijtimoiy-psixologik funksiyalar; texnologik funksiyalar.

Turli olimlarning fikrlarini umumlashtirgan holda, boshqaruvning quyidagi funksiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Axborot-tahlil funksiyasi. Mazkur funktsiya Y.Konarjevskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, boshqaruvda alohida o'rin tutadi; bunda axborotlarni olish va tahlil qilishda jarayon boshlanadi va tugallanadi.

Maqsadli-motivlashtirish funksiyasi. Motivlashtirish belgilangan maqsadga erishish bo'yicha barcha boshqaruv sub'ektlarida qiziqishlar uyg'otishga yo'naltirilgan tadbirlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi. Boshqaruv faoliyatini oldindan ko'rish (anglash) va rejalashtirish funksiyasi uchun maqsadli-motivlashtirish boshlang'ich asos bo'lib xizmat qiladi, oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni aniqlaydi, nazoratning meyor va natijalarini baholashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish hamda tartibga solish imkonini beradi.

Tashkiliy-ijrochilik funksiyasi. Bu funktsiya boshqaruv faoliyatining barcha yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi. Bu kadrlar tanlash va joy-joyiga qo'yish, ijrochilarning o'zaro ta'sir etish tizimini shakllantirish, axborotlar to'plash va ularga ishlov berish faoliyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Buning natijasida u yoki bu pedagogik tizimga xos tarkibiy tuzilish vujudga keladi.

Nazorat-tashxis funksiyasi. Nazorat - bu boshqaruv jarayonining faol bosqichlaridan biri bo'lib, u boshqaruvning barcha funksiyalari bilan bog'liq bo'ladi. Umumiy holda nazorat rejalashtirilgan natija bilan haqiqiy erishilgan

natijalarni o‘zaro solishtirish jarayoni bo‘lib, u faoliyatning muvaffaqiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Tartibga solish - muvofiqlashtirish funksiyasi pedagogik tizimning holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko‘tarish va pedagogik jarayonda yo‘l qo‘yilayotgan xatoliklarni tuzatish hamda pedagogik jarayon ishtirokchilarining xatti-harakatlarini tartibga solish uchun xizmat qiladi.

Mazkur funksiyalarni amalga oshirishda boshqaruv metodlari muhim ahamiyat kasb etib, ular boshqaruv jarayonida xodimlar faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirishda qo‘llaniladigan ta’sir etish yo‘llari va usullarining yig‘indisi hisoblanadi.

Boshqaruv metodlari. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart- sharoitlarda ta’lim muassasalarini boshqarishga ko‘p darajada mos keladigan metodlarning to‘rt asosiy guruhi: iqtisodiy, tashkiliy- ma’muriy, ijtimoiy-psixologik va axborotlar to‘plash metodlarini ajratib ko‘rsatish mumkin.

Iqtisodiy metodlar o‘zaro bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy ko‘rsatkichlarning yig‘indisini tavsiflab, har bir ishchi va butun muassasa uchun talablar belgilash bilan birgalikda zamonaviy talablar darajasida faoliyat ko‘rsatishlari uchun sharoitlar yaratadi. Ta’lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish, innovasion jarayonlarni kuchaytirish, ya’ni xodimlarning innovasion faoliyatlarini tashkil etish, ta’lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining faolliklarini rivojlantirishda iqtisodiy metodlardan foydalaniladi.

Rahbarlar tomonidan boshqaruv jarayonida, xodimlarning faoliyati batafsil o‘rganilgandan keyin, faoliyatni takomillashtirish va rivojlantirish uchun bajariladigan vazifalar rejalashtiriladi. Bunda rahbarlar o‘z xodimlarining faoliyatlari natijalariga ko‘ra rag‘batlantirish, mukofotlash, jazolash (jarima solish) yoki moddiy yordam ko‘rsatishlarida boshqarishning mazkur metodidan foydalanishlari zarur bo‘ladi. Iqtisodiy qayta tashkil etishlar mazkur metodlarni kuchaytirishga yo‘naltiriladi.

Mazkur funktsiyalarni amalga oshirishda boshqaruv metodlari muhim ahamiyat kasb etib, ular boshqaruv jarayonida xodimlar faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirishda qo'llaniladigan ta'sir etish yo'llari va usullarining yig'indisi hisoblanadi.

Boshqaruv metodlari. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart- sharoitlarda ta'lim muassasalarini boshqarishga ko'p darajada mos keladigan metodlarning to'rt asosiy guruhi: iqtisodiy, tashkiliy- ma'muriy, ijtimoiy-psixologik va axborotlar to'plash metodlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiy metodlarham iqtisodiy metodlar bajaradigan vazifalarni bajaradi, faqat ularning ta'sir ko'rsatish usullari va shakllari o'zaro farq qiladi. Iqtisodiy metodlarda belgilangan masalalarni hal qilish uchun rahbarlar ta'sir ko'rsatishning turli xil usul va shakllarini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tashkiliy-ma'muriy metodlar qarorlar, buyruqlar, farmoyishlar va ko'rsatmalar tayyorlash, ularni o'z vaqtida tegishli shaxslarga etkazish va bajarilishini nazorat qilish orqali ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi.

Mazkur metod rahbarlar va xodimlar, o'qituvchilar va o'quvchilar, umuman olganda, barcha jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud munosabatlarni inobatga olgan holda ularning qiziqishi, manfaatlari, ko'nikma va malakalari, bilimi hamda qobiliyatlarini o'rganib, jamoadagi mavjud sharoitlarni yaxshilash va boshqa zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali jamoa a'zolarining faoliyatlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Tashkiliy-ma'muriy metoddan fodalanishdan ko'zlangan maqsad belgilangan maqsadlarga erishishda jamoada mavjud bo'lishi zarur bo'lgan o'zaro munosabatlar, aloqalar, tashkiliy barqarorlik, intizom, o'zaro mutanosiblik va kelishuvchanlik, tartiblilik hamda uzluksiz rivojlanishni huquqiy va meyoriy hujjatlarga mos ravishda ta'minlashdan iborat.

Ijtimoiy-psixologik metodlar jamoa a'zolari o'rtasida shunday munosabatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadiki, bunda rahbar xodimlarning

bemalol, erkin harakat qilishi, o'zini-o'zi namoyon qilishi, turli jarayonlarda erkin ishtirok etishi, fikr bildirishi uchun shart-sharoitni va ijodiy muhitni yaratishi zarur.

Boshqaruv uslublari. Boshqaruv uslubi - bu ish uslublarining to'plami bo'lib, u o'zining faoliyatida ushbu boshqaruv apparatini qo'llaydi. Menejment uslubi - bu rahbarni shaxsiy sifatlarining to'plami, rahbarni qo'l ostidagilar bilan munosabati, rahbarning o'z faoliyatida ishlatadigan uslubi va yo'llari, rahbarning xodimlarni amalda bilishidir. Boshqaruv uslubi boshqaruv usulidan kelib chiqadi. Boshqaruv usuli - bu boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi usul va yo'llarning to'plamidir. Boshqaruvning uchta uslubi keng tarqalgan:

Avtoritar (direktiv) uslubda rahbar o'z irodasini qo'l ostidagilarga ma'muriy kuch vositasida o'tkazishga intiladi, ya'ni majburlash, qo'rqitish, rag'batlantirish va boshqa chora-tadbirlardan foydalanadi.

Liberal (erkin ish yuritish) uslub rahbarning o'z qarorlarini taveiyalar ko'rinishida berishi, xodimlarning ishiga kamroq aralashishi bilan tavsiflanadi. Bunda rahbar vositachi sifatida faoliyat ko'rsatadi, xodimlariga keng doirada mustaqillik, to'la erkinlik berish bilan bir qatorda, ularning harakatlariga kam e'tibor beradi va nazoratni sustlik bilan amalga oshiradi.

Demokratik (kollegial) uslubda rahbar o'z faoliyatini o'zining jamoasi a'zolariga tayangan holda, jamoa fikrini inobatga olib amalga oshiradi. Boshqaruv vakolatlari, faoliyat uchun javobgarlik xodimlar o'rtasida taqsimlanadi. xodimlarning o'zaro munosabatlarini rag'batlantirish bilan birgalikda ularning bildirgan fikriga quloq soladi, ular bilan maslahatlashadi, ijobiy tomonlarini inobatga olib rag'batlantirib boradi.

Pedagogik Kengash ta'lim muassasasining boshqaruv organi sifatida.

Pedagogik Kengash - ta'lim muassasasining boshqaruv organi. Ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish, takomillashtirish, muassasa faoliyati bilan bog'liq barcha tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodkorliklarini o'stirish maqsadida pedagogik

xodimlarni birlashtiruvchi pedagogik Kengash faoliyat ko'rsatadi. **Pedagogik Kengash ta'lim muassasasi jamoasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.**

Pedagogik Kengashning asosiy **vazifalariga** quyidagilar kiradi: ta'lim muassasasining tayyorlangan muhim hujjatlarini muhokamadan o'tkazadi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi;

ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda uni rivojlantirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilaydi;

ta'lim muassasasida o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan qarorlarni qabul qiladi;

ta'lim muassasasi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha yo'l-yo'riqlarni ishlab chiqadi;

pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qiladi va yakuniy xulosa chiqaradi;

ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi uchun o'z vakolati doirasida meyoriy talablarni ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi.

Pedagogik Kengash quyidagi huquqlarga ega: ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlarini istiqbol rejasini belgilash;

ta'lim muassasasi jamoasi oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarining bajarilishini amalga oshirish;

o'quv rejada maktab ixtiyoriga berilgan soatlarni taqsimlash, yillik va taqvimiy ish rejasi mazmuni hamda dars jadvalini muhokama qilish;

o'quv jarayonini tashkil qilishning turli shakl va metodlarini muhokama qilish, amaliyotga tatbiq etish;

ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga oid barcha masalalarni o'z vakolati doirasida muhokama etish va tegishli qaror qabul qilish;

pedagoglar malakasini oshirish tizimi, ularning ijodiy tashabbuskorliklarini rivojlantirish bo'yicha o'z takliflarini berish;

o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlashda oraliq nazorat bo‘yicha qaror qabul qilishda qatnashish, uni o‘tkazish shakli va vaqtini belgilash;

ta’lim oluvchilarni sinfdan-sinfga, kursdan-kursga ko‘chirish va bituvchilarni yakuniy attestasiyaga qo‘yish bo‘yicha qaror qabul qilish;

ta’lim darayonini tashkil qilish hamda ta’lim muassasasini rivojlantirishga doir masalalar bo‘yicha maktab rahbariyatining hisobotlarini tinglash;

ta’lim maqsadiga muvofiq holda o‘quvchilarni rag‘batlantirish va jazolash bo‘yicha masalalarni hal etish;

chorak, yarim yillik «semestr», yil yakuniga doir xulosalar chiqarish;

pedagogik Kengash a’zolaridan pedagogik faoliyatni bir xil tamoyillarga asosan amalga oshirishni talab qilish;

ta’lim-tarbiya jarayonida alohida xizmat ko‘rsatgan ta’lim muassasasi xodimlarini rag‘batlantirishga tavsiya qilish;

yakuniy attestasiyadan muvaffaqiyatli o‘tgan o‘quvchilarga o‘rnatilgan tartibda hujjatlar berish to‘g‘risida qaror qabul qilish.

Pedagogik Kengash yig‘ilishlari qarorlashtirilib, qabul qilingan hujjatlar ta’lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi. Pedagogik Kengash faoliyati bir qator hujjatlarda o‘z akini topadi: ish rejasi, kengash bayonnomasi yoziladigan muhrlangan daftar, kengash materiallari, hisobot.

Ta’lim muassasasi hujjatlari besh yil davomida ta’lim muassasasida saqlanadi.

Ta’lim muassasasi Metodik Kengashi va uning vazifalari.

Ta’lim jarayonining sifati har jihatdan o‘qituvchilarning g‘oyaviy- nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik va metodik mahorati darajasiga bog‘liqdir. Ana shu maqsadda ta’lim muassasasida metodik Kengash va fan metodik birlashmalari ish olib boradi. Metodik Kengash ta’lim muassasasida ta’lim jarayonining sifatini ta’minlash, o‘qituvchilarning g‘oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi hamda pedagogik va metodik mahoratlarini takomillashtirilib borishiga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organdir.

Metodik Kengashning faoliyat doirasi keng bo‘lib, u tomonidan quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

-ta’lim jarayonining metodik ta’minot holatini o‘rganadi, ta’lim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib boradi;

-ta’limmuassasasida olib borilayotgan metodik ishlarning istiqbolini aniqlaydi;

-yo‘nalish va fanlar bo‘yicha metodika birlashmalariga umumiy rahbarlik qiladi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;

-ta’limga doir meyoriy va metodik hujjatlarni o‘rganadi, ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar beradi;

-ta’lim muassasasi o‘quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalga oshiradi;

-o‘qituvchilarning g‘oyaviy-nazariy bilim darajasini oshiradi, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovatsiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan muntazam tanishtirib boradi;

-o‘qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi va bo‘limlari mazmuni bo‘yicha tavsiyalar beradi;

-ta’lim muassasasi ta’lim jarayonida qo‘llashi uchun ilg‘or pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqadi va ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib boradi;

-o‘qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga doir ishlarni amalga oshiradi;

-davlat ta’lim standartlari talablari, o‘quv rejasi va dasturlarining bajarilish holatini tahlil qiladi va tegishli tadbirlarni belgilaydi;

tashqi va ichki nazorat natijalariga Davlat ta’lim standarti talablarining bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi;

-o‘quv jarayoniga o‘qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o‘quv seminarlarini tashkil qilish;

-ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongni shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish;

-o'quvchilar bilimni nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish;

-yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalari hisobotini eshitish, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar berish;

-o'qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatga olgan holda ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga tavsiya qilish;

-pedagogik xodimlarning attestasiyadan o'tkazish bo'yicha materiallarni tayyorlash;

-ta'lim muassasasi miqyosida fan oyliklari (haftaliklari), fanlar bo'yicha darsdan tashqari (fakultativ, to'garak) ishlari, fan olimpiadalarining 1-bosqichlari, ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilib borish.

Metodika Kengashi yig'ilishlari qarorlashtirilib, Kengashning quyidagi hujjatlari ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi: ish rejasi, Kengash yig'ilishi bayonnomasi, Kengash tomonidan tahlil qilingan materiallar, Ekspert qilingan materiallar va ishlab chiqilgan metodik ishlar, yillik hisobot.

Metodika birlashmalari va ularning faoliyatini tashkil etish yo'llari. Ta'lim muassasasida fanlar yoki bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar turkumlari bo'yicha Metodika birlashmalari faoliyat ko'rsatadi. Metodika birlashmalarining maqsadi o'qituvchilarning metodik va kasbiy mahoratlarini takomillashtirish, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishga qo'yilgan hozirgi zamon talablarining bajarilishini ta'minlash borasida o'zaro yordamni tashkil etish, ijodiy tashabbuslarni uyg'unlashtirish va ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Metodika birlashmalari o'zida Metodika Kengashining vazifalarini aks ettiradi. Shu bilan birga Metodika birlashmalari quyidagi vazifalarni ham amalga oshiradi:

fanlar bo'yicha taqvimiy, mavzuiy rejalarni tasdiqlashga tavsiya etish;

oraliq va yakuniy nazoratlar uchun o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan sinov

materiallarini tasdiqlash;

ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganishni tashkil qilish va ommalashtirish;

tegishli yo'nalish yoki fan bo'yicha ta'lim muassasasida metodik ta'minotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash;

darzlarni o'zaro kuzatishlarni tashkil qilish, natijalarni tahlil etish va mutaxassislarga amaliy yordam berish;

ta'lim metodlarini o'rganish maqsadida ochiq darzlarni tashkil etish, ilg'or pedagogik tajribalarga doir takliflarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish;

yosh mutaxassislarga metodik yordam berish; ko'rgazma va ko'rsatmali vositalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalarni berish;

fan xonalarining meyoriy hujjatlar talablari asosida jihozlanishini tashkil etish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Metodika birlashmalari boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha bitta, V-XI sinflarda esa o'quv rejasidagi alohida fanlar bo'yicha tashkil etiladi. Agar u yoki bu fan bo'yicha o'qituvchilar soni uch nafardan kam bo'lsa, u holda fan o'qituvchilari shu turkumdagi fan o'qituvchilari bilan birgalikda bitta Metodika birlashmasiga birlashadilar,

Metodika birlashmasiga ta'lim muassasasi Pedagogika Kengashi qaroriga asosan ijodkor va tajribali o'qituvchilardan ta'lim muassasasi direktorining buyrug'i bilan rahbar tayinlanadi. Metodika birlashmalarining faoliyati quyidagi hujjatlar asosida tartibga solinadi: ish rejasi, Birlashma a'zolari haqidagi ma'lumotlar, Birlashma faoliyatiga aloqador bo'lgan o'quv-metodik hujjatlar, Birlashma yig'ilishi bayonnomalari, hisobotlar.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish. Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Fan-texnika taraqqiy etib, ijtimoiy munosabatlar mazmuni axborotlarga tobora boyib borayotgan, fan olamidagi yangiliklar, psixologiya-pedagogika fani rivoj topayotgan bir davrda o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ravishda ishlashlari, malakalarini oshirib borishlari, mustaqil izlanish ko'nikmasiga ega bo'lish va ijodkor bo'lishlarini talab qiladi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy bilimlarini takomillashtirish, natijada esa o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish sifatini keskin oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkablashib borishi o'qituvchi oldida turgan vazifalarni kengaytirmoqda. Shunga ko'ra, pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ularni ijodiy izlanishga odatlantirish, ijodkorlikdagi faolligini rag'batlantirish maqsadiga muvofiq ish olib borish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishning bir qancha shakllari ishlab chiqilgan. Bu shakllardan nafaqat maktab pedagoglarining malakasini oshirishdagina emas, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining rahbarlari ham xabardor bo'lishlari va ulardan muvaffaqiyatli foydalana olishlari lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish shakllari quyidagi ikki guruhga bo'linadi: ta'lim muassasasi doirasida malaka oshirish va ta'lim muassasasidan tashqarida malaka oshirish.

Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Yosh o'qituvchilarning har tomonlama etuk mutaxassis bo'lib etishishlari bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Haqiqatan ham yosh o'qituvchi ta'lim muassasasiga ishga keldi deylik: uni o'quvchilar bilan ishlashga tayyor deb ayta olamizmi?

To'g'ri, oliy o'quv yurtida u yaxshi nazariy bilimlarga ega bo'ladi va shu bilan bir vaqtda pedagogik amaliyotdan ham o'tib keladi. Biroq u oliy o'quv yurtini tamomlashi bilan o'qituvchi degan nomga ega bo'ladi. Tabiiyki, unda o'quvchilar bilan ishlash tajribasi etarli emasligi bois mehnat faoliyatining birinchi yilidayoq bir qator muammolarga duch keladi. Zero, yosh o'qituvchiga xarakteri turlicha bo'lgan o'quvchilar guruhi bilan ishlash oson kechmaydi. U o'z o'quvchilarining qobiliyat darajasi, o'zlashtirishdan ortda qolayotgan o'quvchilar shaxsini o'rganishda ularning har biri o'ziga xos xotira, fikrlash layoqati va diqqatga ega bo'lishlarini hisobga olmaganligi sababli o'quvchilarda bilimlarni hosil qilishni tartibga solish imkoniyatini qo'ldan boy beradi. Yosh o'qituvchining eng katta xatosi, u o'zini bilimi sayoz o'quvchilar bilan ishlashdan olib qochadi. Uning uchun bilimi yuqori

bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash oson tuyuladi. Natijada o'zlashtirishi past o'quvchilarning tengdoshlaridan ortda qolishlari kuchayadi, ularning rivojlanishi ta'lim jarayonida tartibsiz kechadi.

Yosh o'qituvchilarga yordamni tashkil etishda asosiy bo'g'in - bu ular bilan bevosita ishlashni yo'lga qo'yishdir. Ularga ma'ruzalar o'qish, nazariy mashg'ulotlarni tashkil etish shart emas, chunki ular oliy ta'lim muassasasida etarli ma'lumotlarni oladilar. Yosh o'qituvchi amaliy maslahatlarga ehtiyoj sezadi. Bunday yordamni quyidagicha amalga oshirish mumkin: barcha yosh o'qituvchilarni jalb etish orqali; ogohlantirish orqali har bir o'qituvchining darsini kuzatish yo'li bilan; yosh o'qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish orqali.

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Boshqarish deb nimaga aytiladi?
2. Ta'lim muassasasini boshqarish va menejment tushunchalarini izohlang.
3. Boshqaruv funksiyasi deganda nima tushuniladi?
4. Boshqaruvning qanday funksiyalari mavjud?
5. Boshqaruv metodlari deganda nima tushuniladi?
6. Boshqaruv metodlariga izoh bering.
7. Boshqaruv uslublarini tahlil qiling.
8. Pedagogik Kengashning vazifalari nimalardan iborat?
9. Ta'lim muassasasida metodik ishlar qay tarzda amalga oshiriladi?
10. Metodik Kengash va metodik birlashmalarning faoliyati haqida gapirib bering.
11. Pedagog kadrlar malakasini oshirishdan maqsad nima? U qanday amalga oshiriladi?

10-MAVZU. Korreksion pedagogika asoslari

Reja

1. Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmog'i sifatida.

2. Korreksion (maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari.

3. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi.

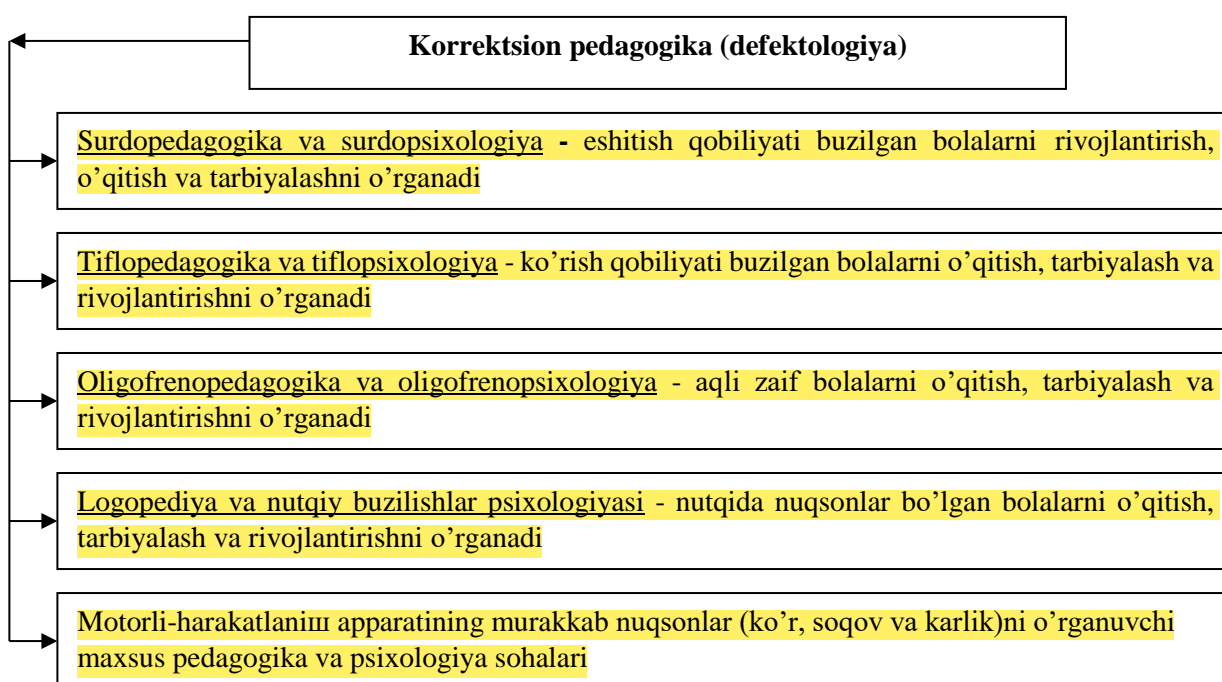
4. Aqliy rivojlanishi, eshitish, ko‘rish, nutqida nuqsoni bor bolalar.

5. O‘zbekiston Respublikasida anomal bolalarning ijtimoiy holati.

Tayanch tushunchalar: korreksiya, korreksion pedagogika, korreksion pedagogika sohalari, anomaliya, korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalari.

Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmog‘i sifatida. Rivojlanishida turli nuqson (kamchilik)lar bo‘lgan o‘quvchilarni korreksion o‘qitish va tarbiyalash bilan korreksion pedagogika (defektologiya) shug‘ullanadi. Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya_- yunoncha defectus – nuqson, kamchilik, logos – fan, ta’limot) – rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o‘qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o‘rganuvchi fan sanaladi.

Ilmiy tushuncha sifatida korreksion pedagogika zamonaviy pedagogika fanida rasman e’tirof etilganiga u qadar ko‘p vaqt bo‘lmadi. Uzoq vaqt davomida pedagogikada «defektologiya» tushunchasi qo‘llanib kelingan.

Korreksion pedagogika (defektologiya) sohalari

Pedagogik lugʻatda «korrektsiya» tushunchasi (yunoncha «correctio» - tuzatish) pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomal bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini tuzatish (qisman yoki toʻliq) sifatida tushunilishi taʼkidlab oʻtiladi¹⁴.

Korreksion pedagogikaning asosiy maqsadi – belgilangan (normal) va (mavjud kamchilik) faoliyat oʻrtasidagi nomuvofiqlikni yoʻqotish yoki kamaytirishdan iborat.

Korreksion (maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari. Turli kategoriyali anomal bolalarni rivojlantirish, oʻqitish va tarbiyalashning umumiy qonuniyatlari mavjud. Korreksion pedagogikaning asosini anomal bolalarni har tomonlama, fiziologik va psixologik oʻrganish tashkil etib, uning vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

-rivojlanishida turli kamchiliklar boʻlgan bolaning nuqsonlarini tuzatish va korreksion-kompensatorli imkoniyatlarini aniqlash;

-differentsatsiyali oʻqitish va tarbiyalashni amalga oshirish maqsadida anomal bolalarning muammolarini hal etish;

-anomal bolalarni aniqlash va hisobga olish;

-rivojlanish anomaliyasini erta diagnostika qilish metodlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish;

-bolalarda rivojlanish nuqsonlarini tuzatish, yoʻqotish yoki kamaytirish boʻyicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

-anomal bolalikning oldini olish boʻyicha profilaktik chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish;

---

¹⁴ Новоторцева Н.В. Коррекционная педагогика и специальная психология. Словарь. – Москва, Педагогика, 1999.

-anomal bolani rivojlantirish va uni ijtimoiylashtirish jarayonining samaradorligini oshirish.

Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi. Anomal o'quvchilar bilan olib boriladigan korrektsion ishlarning asosiy yo'nalishlari. Psixofiziologik rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish – murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korrektsion ishlar quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

1. Bolalarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlar tabiati va mohiyatini aniqlash, ularning yuzaga kelishi sabablari va sharoitlarini o'rganish.

2. Rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalar bilan korrektsion-pedagogik faoliyatning tashkil etish va rivojlanishi tarixini o'rganish.

3. Bolalarning rivojlanish va xulqidagi nuqsonlarning oldini olishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlar va psixofiziologik rivojlanishi etimologiyasi (sabab-oqibatli asoslari)ni aniqlash.

4. Rivojlanishida kamchilik va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarga korrektsion-pedagogik ta'sir ko'rsatish texnologiyasi, shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish.

5. Ommaviy umumiy o'rta ta'lim manbalari sharoitlarida rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarning umumiy va maxsus ta'limi mazmunini tahlil qilish.

6. Bolalarni rehabilitatsiya qilish va himoyalash markazlari, maxsus muassasalarining maqsadi, vazifa va asosiy yo'nalishlarini aniqlash.

7. Anomal bolalar bilan korektsion-pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi o'qituvchilarni tayyorlashda zarur o'quv-metodik bazasi yaratish.

Bola rivojlanishidagi nuqsonlarni diagnostika qilishda korrektsion ishlar tamoyillari va metodlari. Rivojlanishida kamchiliklar bo'lgan bolalar maxsus, korrektsion-rivojlantiruvchi ta'lim va tarbiyaga muhtoj bo'ladilar. Anomal bolalarga yondashishda u yoki bu nuqsonni aniqlash emas, balki uning xususiyati, tuzilishi,

bolani tegishli muassasaga joylashtirish, korreksion ishlarni amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega bo'lgan sonli va sifatli ko'rsatkichlarini aniqlash muhimdir.

Anomal bolalarni maxsus muassasalarda o'qitish va tarbiyalash, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion-rivojlantiruvchi sinflarni tashkil etish masalasi bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PMPK) shug'ullanadilar. Bu borada mutaxassislarning quyidagi tamoyillarga amal qilishlari maqsadga muvofiqdir:

Insonparvarlik tamoyili har bir bola uchun o'z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantira oladigan zarur sharoitlarni o'z vaqtida yaratib berishdan iborat bo'lib, u bolani izchil va batafsil o'rganish, uning yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llari va vositalarini izlashni talab etadi.

Bolalarni kompleks o'rganish tamoyili bolaga tashhis qo'yishda zarur mutaxassisliklar (tibbiy, defektologik, psixologik va pedagogik) bo'yicha olingan ma'lumotlarga tanishni nazarda tutadi. Agar shifokor, defektolog, psixolog va pedagoglarning fikrlari turlicha bo'lsa, bola qayta tekshiruvdan o'tkaziladi.

Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish tamoyili bolaning idrok etish, emotsional-irodaviy sifatlari va xulqini tekshirishni ko'zda tutadi. Unga ko'ra bolaning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jismoniy holati ham hisobga olinadi. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish uning o'quv, mehnat va o'yin kabi faoliyati jarayonidagi harakatlarini kuzatishga asoslanadi.

Bolani dinamik o'rganish tamoyilga binoan tekshirish davomida ular biladigan va bajara oladigan ishlarni emas, balki ularning o'qitishdagi imkoniyatlarini ham hisobga olish muhim ekanligini nazarda tutadi. L.S.Vo'gotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" - bolalarning o'qishdagi mavjud imkoniyatlari haqidagi ta'limoti mazkur tamoyilning asosini tashkil qiladi.

Sifatiy-miqdoriy yondashuv tamoyili bola bajargan topshiriqni baholashda yakuniy natijaningina emas, balki usuli, masalani echish uchun tanlangan yo'lning ratsionalligi, harakatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishdagi qa'tiylik va tirishqoqlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Ma'lum turdagi patologiyali bolalarni boshqa bolalar guruhlaridan ajratish tamoyili har bir maxsus ta'lim muassasasi o'zi qoidalariga egaligini tavsiflaydi.

Rivojlanishida mavjud bo'lgan chetlanishlar darajasiga ko'ra differentialsatsiyalashtirilgan ta'limni tashkil etish tamoyili rivojlanishida bir xil, lekin darajasiga ko'ra turli chetlanishga ega bolalarni ajratgan holda o'qishlarini nazarda tutadi, binobarin, ularni o'qitish metodikasida sezilarli farqlar mavjud (masalan, ko'zi ojiz bolalar taktil asosda (Brayn tizimi bo'yicha), yomon ko'ruvchilar esa ko'rish asosida o'qitiladi).

8. Yoshi tamoyili har bir guruh yoki sinfga ma'lum yoshdagi bolalarning qabul qilinishini ifodalaydi. Turli yoshdagi rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni tekshirish va ularga korreksion yordam ko'rsatish malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Psixologik-pedagogik tekshirishlar quyidagi metodlari yordamida tashkil etiladi:

Suhbat metodi. Suhbat bola bilan aloqa o'rnatish vositasi bo'lib, anomal bolaning shaxsi, emotsional-irodaviy sifatlari, xulqi, shuningdek, rivojlanishidagi chetlanishlarning sabablari haqidagi ma'lumotni to'plashga imkon beradi. Agarda bolaning nutqida, eshitish qobiliyatida nuqsonlari bo'lsa, yoki munosabatga qiyin kirishsa suhbatni tashkil qilish tavsiya etilmaydi. Bunday hollarda bolani qiziqtiradigan ko'rgazmali materialdan foydalanish mumkin.

Kuzatish metodi. Kuzatish bolaning konsultatsiyaga kelishidan avval boshlanadi va yaxlit tekshirishlarni o'tkazish jarayonida davom ettiriladi. Kuzatish har doim aniq maqsad asosida o'tkaziladi. Bolani o'yin faoliyatini tashkil etish jarayonida kuzatish alohida ahamiyatga ega, ular bola bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Ayrim hollarda o'yinchoqlar yordamida maxsus tekshirishlar o'tkaziladi.

Rasmlarini o'rganish metodi. Rasmlar bolani o'rganishda muhim differentsial-diagnostik vosita hisoblanadi. Bolada pedagog tomonidan tavsiya etilgan rasmlar xavotir uyg'otsa, bolaga erkin rasm chizishni taklif etish maqsadga muvofiqdir. Uning mavzu tanlay olishi, tasvirlash xususiyatlari, rasm chizish jarayoni yakuniy

tashhis uchun qimmatli ma'lumot hisoblanadi. Aqli zaif bolalar odatda mavzuni tanlashga qiynaladilar, ular syujetlar yaratmay, alohida odatiy predmetlarni tasvirlashga harakat qiladilar.

Tajriba-psixologik tadqiqotlar metodlari. Ular maxsus o'rganilishi kerak bo'lgan psixik jarayonni qo'zg'atuvchi ma'lum vaziyatlarni yaratishni ko'zda tutadi. Tajriba metodikalari yordamida u yoki bu holatlarning sabablari va mexanizmlarini ochib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Testlar metodi. Bu metod bolalarning psixodiagnostik maqsadlarda tekshirishda qo'llaniladi. D.Veksler tomonidan asoslangan moslashtirilgan test ommaviylashgandir. Undan foydalanish individual-psixologik tekshirishlarni o'tkazishda bola haqida zarur qo'shimcha ma'lumotlarni olishga imkon beradi.

Aqli zaiflikning psixologik-pedagogik xususiyatlari, uning paydo bo'lishi sabablari. Aqli zaiflikni o'rganish bilan bog'liq masalalar korreksion pedagogikada (defektologiyada) eng muhim masalalar qatoriga kiradi.

Aqli zaif shaxslar rivojlanish va nuqson darajasiga ko'ra turlicha bo'ladi. Ularni quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

Ona qorinidaligi miyasi shikastlangan bolalar.

Tug'ilishi paytida yoki tug'ilgandan keyin uch yil davomida miyasi shikastlangan bolalar.

Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ) 1994 yilda aqli zaiflikning quyidagi to'rt darajasini e'tirof etgan: sezilmas (kam), o'rtacha, og'ir va chuqur darajalar.

Aqli zaif bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar. Aqli zaif bola bilan korreksion ishlarni erta boshlash nuqsonni maksimal darajada tuzatish va ikkilamchi chetlanishlarning olidini olishga imkon beradi. Aqliy qoloqlikni psixologik-pedagogik diagnostika qilishni o'z vaqtida o'tkazish juda muhimdir.

Aqli zaif bolalar oila yoki sog'liqni saqlash tizimiga qarashli maxsus yaslilarida tarbiyalanadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar aqli zaif bolalar uchun maxsus bolalar bog'chalarida amalga oshiriladi. Aqli

zaif bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ommaviy bolalar bog'chalaridagi maxsus guruhlariga qabul qilinishlari mumkin. Ularda o'qitish maxsus bolalar bog'chasidagi kabi maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

Nutqida nuqson bo'lgan, eshitish, ko'rish qobiliyati buzilgan va tayanch-harakat apparati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish yo'llari.

Nutqida nuqson bo'lgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Nutqiy buzilishlar sabablari va ularning turlari. Nutq – faqatgina insonga xos bo'lgan muhim psixik funktsiyadir. Nutqiy munosabatlar yordamida, shaxs ongida borliqni aks ettiruvchi bilimlar doimiy ravishda to'ldirilib va boyitib boriladi.

Nutqiy nuqsonlarni o'rganish, oldini olish va korreksiya bilan korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi - logopediya (yunoncha logos – so'z va paideia - tarbiyalash) shug'ullanadi. Patogen omil ta'sirida yuzaga kelgan nutqiy buzilishlar o'z-o'zidan yo'qolmaydi va u maxsus tashkil etilgan korreksion-logopedik choralarsiz bolaning keyingi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirgi kunda logopediyada nutqiy buzilishlarni ikki turi ajratiladi:

-tibbiy-psixologik nutqiy buzilish;

-psixologik-pedagogik nutqiy buzilish.

Tibbiy-psixologik turda ko'riladigan hamma nutqiy buzilishlarni quyidagi ikki yirik guruhga ajratish mumkin:

-og'zaki nutqning buzilishi;

-yozma nutqning buzilishi.

Og'zaki nutqning buzilishi o'z navbatida quyidagi ikki turga ajratiladi:

-nutq ifodalanishi fonatsion tuzishi (nutq talaffuzi) ning buzilishi;

-fikir strukturali-semantik (ichki) tuzilishi (nutqning tizimli yoki polimorf)ning buzilishi

Psixologik-pedagogik (pedagogik) klassifikatsiyalash uni pedagogik jarayonda qo'llashga yo'naltirilgan bo'lib, bolalar jamoasi bilan nutqiy nuqsonlarni tuzatishga yo'naltirilgan korreksion-rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatish metodlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Psixologik-pedagogik (pedagogik) klassifikatsiyalashga ko'ra nutqning buzilishi quyidagi ikki guruhga ajratiladi:

1. Muomala vositalari (fonetik-fonematik va nutqning umumiy rivojlanmaganligi) ning buzilishi.

2. Muomala vositalarini qo'llashdagi buzilishlar.

Eshitish qobiliyati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Eshitish qobiliyatining buzilishi sabablari, ularni turlarga ajratish. Anomal bolalar orasida eshitish qobiliyati turli darajada nuqsonli bo'lgan bolalar ko'pchilikni tashkil etadilar. Eshitish – borliqni tovushli hodisalar shaklida aks ettirilishi, inson (tirik jonzod)ning tovushlarni anglash va farqlash qobiliyati. Eshitish eshitish organi yoki tovush analizatori (tovush ta'sirini qabul qiluvchi va ajratuvchi murakkab nerv tizimi) yordamida amalga oshiriladi.

Eshitish qobiliyatining buzilishi ko'p hollarda muddatli bo'ladi. Masalan, o'rta qulog'ning tashkil topishi, shamollash, oltingugurt to'siqlarining yuzaga kelishi, tashqi va o'rta qulog'ining anomal tuzilishi (quloq suprasining bo'lmasligi yoki etarlicha rivojlanmaganligi, eshitish yo'llarining bitib qolishi, quloq pardasidagi nuqsonlar va boshqalar) kabi holatlarda. Zamonaviy meditsina ularni davolashning samarali metodlariga ega. Ular qatoriga konservativ va operativ metodlarni kiritish lozim. Odatda samarali davolash, ba'zan uzoq vaqt davolash tadbiri olib borilganda eshitish qobiliyati tiklanadi.

Eshitish qobiliyatining buzilishiga yuqumli kasalliklar bilan og'rish, zaharlanish, akustik yoki kontuziyali jarohatlar ham sabab bo'lishi mumkin. Qulog'i og'irlik yoki karlik kelib chiqish sabablariga ko'ra: nasliy, tug'ma va kelib chiqqan tarzda turlarga ajratiladi. Yoshlikda eshitish qobiliyatining buzilishiga olib keluvchi sabablar orasida quyidagilari alohida ko'rsatiladi: homiladorlikning birinchi uch oyida onaning virusli kasalliklar bilan og'rishi (qizamiq, kor, gripp, gepatit viruslari va boshqalar), rivojlanishdagi tug'ma nuqsonlari (masalan, labi va tanglayidagi yoriq), chala tug'ilish, kichik vaznli tug'ilishi (1500 dan kam) hamda yomon tug'ilishi kabilar. Eshitish qobiliyatining buzilishiga homiladorlik davrida onaning

spirtli ichimlik, giyohvand moddalar iste'mol qilishi, antibiotiklarni qabul qilishi ham sabab bo'lishi mumkin. Karlikning nasliy o'tishi holati juda kam kuzatiladi.

-Eshitish qobiliyatidagi kamchiliklarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

-eshitish qobiliyatining zararlanganlik darajasi;

-eshitish qobiliyati zararlanganda nutqiy rivojlanish darajasi;

-eshitish qobiliyatida buzilishning yuzaga kelish vaqti.

Yuqorida ko'rsatilgan mezonlarga ko'ra eshitish qobiliyatining buzilishi qulog'i og'irlik va karlik kabi guruhlariga ajratiladi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni ommaviy, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion o'qitish. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalalari bilan surdopedagogika shug'ullanadi. Surdopedagogika (yunoncha «surdus» – kar) - eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonini o'rganuvchi korreksion (maxsus) pedagogikaning yana bir muhim sohasi.

Eshitish analizatorining normal ishlashi bolaning umumiy rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Eshitish analizatori buzilganda bolaning nutqi, psixologik rivojlanishi yomonlashadi, idrok etish faoliyati, umumiy rivojlanishi ortda qoladi. Statistik ma'lumotlariga qaraganda eshitish organi funksiyasi buzilgan va eshitmaydigan bolalar soni doimiy ravishda ortib bormoqda.

Ayni vaqtda surdopedagogika oldida quyidagi vazifalar turibdi:

- eshitish qobiliyati buzilgan shaxslar, ularning individual xususiyatlari, shuningdek, eshitishi, nutqi buzilishi xususiyatiga ko'ra ularni o'qitish qonuniyatlarini pedagogik jihatdan o'rganish;

- eshitish qobiliyati buzilgan turli kategoriyadagi bolalar uchun maxsus ta'lim mazmunini ishlab chiqish, uni ilmiy jihatdan asoslash va amaliy amalga oshirish;

- eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarni o'qitishning didaktik va maxsus metodikalarini yaratish;

- qoldiq eshitish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus ta'lim texnologiyalarini yaratish, pedagogik sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkil etish va boshqalar.

Ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarni korrektsion o'qitish. Ko'rish qobiliyati buzilishi turlari, ularning sabab va oqibatlari. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash xususiyatlari bilan tiflopedagogika shug'ullanadi (yunoncha «typhlos» – ko'r) – korrektsion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Ko'rish - ko'rish analizatori yordamida borliqni sezish va qabul qilishdir. Miya ko'rish orqali tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni oladi.

Bolaning ko'rish qobiliyati buzilganda uni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash jarayonlarida jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Bolalarda ko'rish qobiliyati buzilishining sabablari turlicha bo'lib, ular nasliy kasalliklar, homila ona qorinida rivojlanayotganda ko'rish organlari patologiyasining yuzaga kelishi, homiladorlik paytida onaning tokeplazmoz, qizamiq va boshqa og'ir kasalliklar bilan og'rishi va hokazo omillardan iborat bo'lishi mumkin.

Ko'rish qobiliyatining buzilishi tug'ma yoki orttirilgan bo'ladi.

Tug'ma ko'r bo'lish homilaning zararlanishi sababli yuzaga keladi. Ko'rish nuqsonlarining yuzaga kelishida nasliylik ham ko'zga tashlanadi.

Orttirilgan ko'rlik odatda ko'rish organlari – to'r pardasi, shoh parda yoki markaziy nerv tizimining kasallanishi (meningit, miya shishi, meningoentsifalit), organizmning umumiy kasallanishidan keyingi asoratlari (kor, gripp, skorlatina), shuningdek, miya yoki ko'zning jarohatli shikastlanishi (boshi yaralanishi, shikastlanishi) oqibatida bo'lishi mumkin.

Ko'rish qobiliyatining buzilgan bolalar quyidagi guruhlarga ajratiladi:

-ko'r tug'ilganlar.

-erta ko'r bo'lib qolganlar;

-uch yoshidan keyingi ko'r bo'lib qolganlar.

Ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni ommaviy, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida korrektsion o‘qitish va tarbiyalash. Ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash masalalari bilan tiflopedagogika (yunoncha «typhlos» – ko‘r) – korrektsion pedagogika (defektologiya)ning yana bir sohasi shug‘ullanadi.

Ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalar bilan ish olib borayotgan o‘qituvchi korrektsion ishlarning o‘ziga xos jihatlarini bilishi zarur.

O‘qituvchi o‘quvchining doska, jadval va xaritada o‘quv materiallarini qabul qilishi va tushunishini nazorat qilib borishi kerak. Anomal refleksiya bolalarda ko‘zi charchashi ko‘p kuzatiladi. Shuning uchun dars paytida ularga ko‘rish ishlarini boshqa turdagi ishlar uyg‘unlashtirib berishi zarur. Anomal refleksiya bola 10-15 minut davomida intensiv ko‘rish ishlarini bajargandan keyin bir necha minut uzoqqa (doska yoki derazaga) qarashi kerak, bu ko‘rish charchog‘ining bartaraf etilishiga yordam beradi.

Ko‘rish qobiliyati ancha og‘ir bo‘lgan – ko‘r va yomon ko‘radigan bolalarni o‘qitish maxsus ta’lim muassasalarida amalga oshiriladi. Ba’zan ko‘rish qobiliyati og‘ir buzilgan bolalar ommaviy umumiy o‘rta ta’lim maktablariga qabul qilinadilar. Bunday vaziyatda anomal bolalar uchun maxsus sharoitlarni yaratish zaruriyati yuzaga keladi.

O‘z sinflarida og‘ir ko‘rish qobiliyati buzilgan bola bo‘lgan o‘qituvchilar bolaga differentsial yondashuv asosida munosabatda bo‘lishlari zarur. Buning uchun sinfdagi o‘quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi, sinf xonasi yaxshi yoritilgan, ko‘rish qobiliyatida nuqsoni bo‘lgan bolaning ish o‘rni esa ko‘shimcha yoritilgan bo‘lishi kerak. O‘quv-tarbiyaviy ishlar jarayonida o‘qituvchining nutqi katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Uning nutqi aniq, tushunarli, ifodali bo‘lishi zarur. O‘qituvchi o‘zining har bir harakati mohiyatini so‘z yordamida sharhlab borishi,

Sinfida ko‘r yoki yomon ko‘radigan bola bo‘lgan o‘qituvchi ularning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini bilishi, ular normal ko‘radigan tengdoshlaridan farq qilishlarini yaxshi anglashi maqsadga muvofiqdir.

Tayanch-harakat apparati buzilgan o‘quvchilarni korreksion o‘qitish.
Tayanch-harakat apparatlari buzilishining turlari va yuzaga kelish sabablari.
Tayanch-harakat apparatidagi turli buzilishlar bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Tayanch-harakat apparati funksiyalarining buzilishi tug‘ma yoki orttirilgan bo‘lishi mumkin. Tayanch-harakat apparati patologiyasi quyidagi turlarga ajratiladi:

- 1) nerv tizimining kasallanishi (bolalar tserebral paralichi (BTSP), poliomielit);
- 2) tayanch-harakat apparatining tug‘ma patologiyasi; sonning tug‘ma chiqqanligi; bo‘yin qiyshiqdigi; qiyshiq oyoqlik va oyoqning boshqa nuqsonlari; umurtqa pog‘onasi rivojlanishidagi nuqsonlar (skolioz); qo‘l yoki oyoqlarning rivojlanmaganligi va nuqsonlari; qo‘li barmoqlarining anomal rivojlanishi; artrogripoz (tug‘ma mayiblik);
- 3) orttirilgan kasalliklar va tayanch-harakat apparatining zararlanishi; orqa miya, bosh miya va qo‘l-oyoqlarning travmatik jarohatlanishi; poliatrit; skelet kasalliklari (tuberkulez, suyaklardagi shishlar, osteomielit), skelet tizimi kasalliklari (raxit, xondodistrofiya).

Nazorat uchun savol va topshiriqlar

1. Korreksion pedagogika fani nimani o‘rganadi?
2. Korreksion pedagogika fani yana qanday nomlar bilan ataladi?
3. Korreksion pedagogikaning qanday sohalari mavjud?
4. Korreksion pedagogikaning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
5. Korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
6. Anomal bilan olib boriladigan korreksion ishning asosiy yo‘nalishlariga nimalar kiradi?

Seminar mashg'uloti

1-mavzu: Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari

(Seminar mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja:

1. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari.
2. Yetti ustuvor yo'nalish – inson qadrini ta'minlash timsoli.
3. Taraqqiyot strategiyasida ta'lim sifatini oshirish bo'yicha belgilangan vazifalar.

1-topshiriq.

Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarni aniqlashda Assisment metodidan foydalanish.

<p>Test</p> <p>“2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Prezident farmoni qachon qabul qilingan?</p> <p>A. 2022-yil 20-yanvar B. 2022-yil 28-yanvar C. 2021-yil 8-dekabr</p>	<p>Muammoli savol</p> <p>“Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasining maqsadini yoritib bering.</p>
<p>Simptom. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘yib, jumlani yakunlang.</p> <p>Taraqqiyot strategiyasi “...” degan yangi tamoyil asosida ishlab chiqilgan.</p>	<p>Amaliy topshiriq</p> <p>Farmonda O‘zbekistonni keyingi 5 yilda rivojlantirishning 7 ta ustuvor yo‘nalishi belgilandi:</p> <p>Bular...</p>

Javobi

<p>Test</p> <p>“2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Prezident farmoni qachon qabul qilingan?</p> <p>A. 2022-yil 20-yanvar B. 2022-yil 28-yanvar C. 2021-yil 8-dekabr</p>	<p>Muammoli savol</p> <p>“Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasini amalga oshirish orqali milliy qadriyatlarimizni yanada rivojlantirish, madaniyat va san’atni yuksaltirish, “jaholatga qarshi – ma’rifat” tamoyili asosida unib-o‘sib kelayotgan yoshlarimizni sog‘lom e’tiqod ruhida tarbiyalashga alohida ahamiyat berish nazarda tutilmoqda.</p>
<p>Simptom. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘yib, jumlani yakunlang.</p> <p>Taraqqiyot strategiyasi “inson – jamiyat – davlat” degan yangi tamoyil asosida ishlab chiqilgan.</p>	<p>Amaliy topshiriq</p> <p>Farmonda O‘zbekistonni keyingi 5 yilda rivojlantirishning 7 ta ustuvor yo‘nalishi belgilandi:</p> <p>birinchi, inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish;</p>

	<p>ikkinchi, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish;</p> <p>uchinchi, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, uning o'sish sur'atlarini zamon talablari darajasida ta'minlash;</p> <p>to'rtinchi, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish;</p> <p>beshinch, ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish;</p> <p>oltinchi, umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda echim topish;</p> <p>yettinchi, mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish.</p>
--	--

2-topshiriq.

Yetti ustuvor yo'nalish vazifalarini belgilashda Ikki qismli kundalik metodidan foydalanish.

Yo'nalish	Sharh
inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish	
mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish	
milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, uning o'sish sur'atlarini zamon talablari darajasida ta'minlash	

adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish	
ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash, ushbu sohani tubdan isloh etish va yangi bosqichga olib chiqish	
umumbashariy muammolarga milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda echim topish	
mamlakatimiz xavfsizligi va mudofaa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik, faol tashqi siyosat olib borish	

2-mavzu: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (Seminar mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Mavzu rejasi:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning asosiy vazifalari.
2. Ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar.
3. Ta'lim tizimi, turlari va shakllari.
4. Professional ta'lim maqsad va vazifasi.

1-topshiriq. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining maqsad va vazifasini aniqlashtirishda Muqobilini tanlash testi

1	Ta'lim tizimini boshqarish	A	1-bob.
2	Nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini litsenziyalash, ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish. Xorijiy davlatda olingan ta'lim to'g'risidagi hujjatni tan olish, ta'lim sohasidagi hujjatlarga apostil qo'yish	B	2-bob.

3	Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish	D	3-bob.								
4	Ta'lim oluvchilarning, ular ota-onasining hamda boshqa qonuniy vakillarining huquq va majburiyatlari	E	4-bob.								
5	Umumiy qoidalar	F	5-bob.								
6	Ta'lim tizimi, turlari va shakllari	G	6-bob.								
7	Ta'lim faoliyatini tashkil etish va uning nazoratini amalga oshirish	H	7-bob.								
8	Ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqiy maqomi	I	8-bob.								
9	Yakunlovchi qoidalar	J	9-bob.								
10	Ta'limni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashasi	K	10-bob.								
11	Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik	L	11-bob.								
Javobi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

2-topshiriq. Ta'lim turlari va shakllarini aniqlashtirishga doir

Charxpalak metodi

Tushunchalar	Ta'lim turlari	Ta'lim shakllari
maktabgacha ta'lim va tarbiya		
ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi)		
umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim		

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy)		
professional ta'lim		
oliy ta'lim		
dual ta'lim		
oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish		
katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish		
oliy ta'limdan keyingi ta'lim		
inklyuziv ta'lim		
eksternat tartibidagi ta'lim		
mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash		
kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish		
maktabdan tashqari ta'lim		

3-topshiriq. Ta'lim turlarini aniqlashtirishda Chaynvord metodidan foydalanish.

A) ... bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlanishini ta'minlaydi

B) ... egallanadigan kasb va mutaxassislik bo'yicha darajalaruga ega bo'ladilar.

D) ... umumta'lim o'quv dasturlarini, zarur bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan.

E) ... bolalarning ehtiyojlarini qanoatlantirish, bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish uchun davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, shuningdek tijorat tashkilotlari madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport yo'nalishidagi maktabdan tashqari ta'lim tashkilotlarini tashkil etishi mumkin.

F) ... doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida mutaxassislikni chuqur o'rganishni va ilmiy izlanishlar olib borishni nazarda

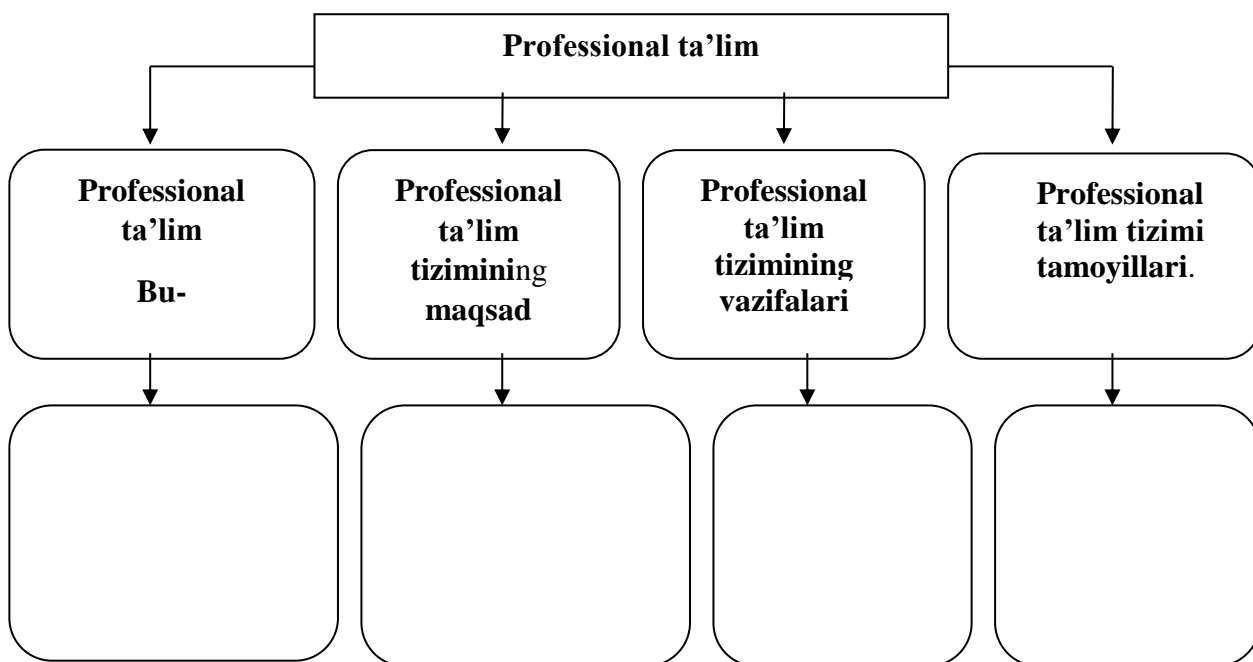
tutadigan tayanch doktorantura, doktorantura va mustaqil izlanuvchanlik asosida ilmiy darajaga ega ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlashni ta'minlaydi.

G) ... tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo'lgan yo'nalishlar bo'yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo'shimcha kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta'minlaydi.

H) ... bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir.

4-topshiriq.

Professional ta'lim tizimining maqsad va vazifalarini aniqlashga doir nostandart topshiriq

3-mavzu: Pedagogika fan sifatida. Pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari (Seminar mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja

1. Pedagogika fani va uning asosiy kategoriyalari.
2. Pedagogika fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi. Pedagogik fanlar tizimi.
3. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.

4. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni tashkil etish va o‘tkazish.

1-topshiriq. “Pedagogika” tushunchasining kelib chiqishi, pedagogika fanining ob’ekti, predmeti, maqsad va vazifalariga doir blis-so‘rov savollari

1. “Pedagogika” so‘zi qanday ma’noni bildiradi?
2. Pedagogika fani qay tarzda paydo bo‘ldi?
3. Ilmiy pedagogika nechanchi asrda yuzaga keldi?
4. Pedagogika fani nimani o‘rganadi?
5. Pedagogika fanining ob’ekti nima?
6. Pedagogika fanining ob’ektini belgilashda xilma-xil yondashuvlar ko‘zga tashlanadi. bunday yondashuvlarga sizning munosabatingiz qanday?
7. Pedagogika fanining predmetini nima tashkil etadi?
8. Pedagogikning tahliliy funksiyasi qanday va zifalarni bajaradi?
9. Pedagogikaning prognostik fuksiyalariga nimalar kiradi?
10. Pedagogikaning tashkiliy fuknsiyasi o‘z ichiga nimalarni qamrab oladi?
11. Pedagogikaning metodologik funksiyasi deganda nimani tushunasiz?

2-topshiriq. Pedagogika fanining asosiy kotegoriyalari va pedagogik tadqiqotlar metodini aniqlashda Charxpalak metodini bajarish

Tushunchalar	Pedagogika fanining asosiy kotegoriyalari	Pedagogika fanining ilmiy tadqiqotlar metodlari
Suhbat		
Anketa (test)		
Rivojlanish		
Pedagogik kuzatish		
Bilim		
Ma’lumot		

Malaka		
Bolalar ijodini o'rganish		
Ko'nikma		
Pedagogik tahlil		
Pedagogik tajriba		
Shaxs		
Intervyu		
Hujjatlarni tahlil qilish		
Matematik statistika		
Ta'lim		

**3-topshiriq. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalarini aniqlashda
“Chaynvord” metodi**

Mazmuni	Tushuncha
Shaxs psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va ... ega bo'lgan jamiyat a'zosi.	dunyoqarashga
Tarbiya muayyan, ... maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'qitish, uning ongi, xulq-atvori va dunyo-qarashini tarkib toptirish jarayoni.	aniq
Ta'lim o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'qitish va ...larini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon	dunyoqarash

Malaka muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan ...	shakl
Ko'nikma shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish ...	layoqat
Ma'lumot ... tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.	ta'lim
Kompetensiya egallangan bilim, ko'nikma va ... kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.	malaka
Shakllantirish shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va meyorlar ... tarkib toptirish jarayoni	asosida
Bilim shaxsning ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida ... etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui	aks
Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va ... o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.	sifat

3-topshiriq

Pedagogika fanining ilmiy tadqiqotlar metodlarini aniqlashda

Tushunchalar tahlili metodi

Tushunchalar	Mazmuni	Pedagogik faoliyatingizdagi ahamiyati
Suhbat		
Anketa		
Intervyu		
Pedagogik tahlil		
Pedagogik kuzatish		
Hujjatlarni tahlil qilish		

Bolalar ijodini o'rganish		
Pedagogik tajriba		
Matematik statistika		
Test		

4- mavzu: Pedagoglik kasbining jamiyatdagi o'rni

(Seminar mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja:

1. Pedagoglik kasbining mohiyati.
2. Pedagoglik kasbining paydo bo'lishi va ravnaq topishi.
3. Sharq mutafakkirlari va G'arb pedagoglari tomonidan pedagoglik kasbi ijtimoiy ahamiyatining baholanishi.
4. O'qituvchining burch va majburiyatlari, kasbiy sifatleri, pedagog odobi

1-topshiriq.

Pedagoglik kasbining mohiyatini aniqlash bo'yicha topshiriqlar

1.1-topshiriq

“Pedagog bo'lishimga sabab” mavzusida **Besh daqiqali esse** yozish.

Esse yozish tartibi.

- “Men bu ... haqida nimani o'ylayman” yoki “Nima uchun, mening fikrimga ko'ra ...” savollariga javob bering.
- **Esse** – taklif etilgan mavzu yuzasidan 500 dan 1000 gacha so'z hajmidagi insho.
- O'quv mashg'ulotida berilgan talablar uchun yangi sanalgan g'oyani tavsiflash va sharhlab berish;
- olingan bilim, ko'nikmalar qayerda amaliyotda qo'llanilishini tavsiflash.

Ushbu ko'rinishdagi esse baholanmasligi ham mumkin. Ammo, o'qituvchi juftliklarga ajralish, ishlar bilan o'zaro almashish va yozilganlarni muhokama

qilish taklifini berishi mumkin. Ushbu holda o'qituvchi 2-3 ta esseni tanlab tekshirishi mumkin, ularni ovozini chiqargan holda sharhlashi talabalar bilan muhokama qilishi va xulosa qilishi mumkin.

1.2-topshiriq.

Ta'lim to'g'risidagi qonunda o'qituvchining maqomi va ular faoliyatining kafolatlarini aniqlashda Muqobilini tanlash testi

1	Pedagog xodimlarning maqomi va ular faoliyatining kafolatlari	A	44-modda		
2	Pedagog xodimlarning majburiyatlari	B	45-modda		
3	Ta'lim oluvchilarning huquqlari	S	43-modda		
4	Ta'lim tashkilotlarining xodimlarini ijtimoiy himoya qilish	D	47-modda		
5	Pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi	F	53-modda		
Javobi	1	2	3	4	5
	B	S	D	F	A

2-topshiriq

Sharq allomalarining muomala madaniyati, notiqlik san'ati va o'qituvchilik kasbining o'ziga xos xususiyatlariga doir "Assisment" metodi

**Pedagogik fikrlar va maktablar tarixida o'qituvchi mahorati masalalari
bo'yicha muqobilini tanlash testi**

<p>Test.</p> <p>1.“Avesto”da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari qanday tartibda tavsifiya etilgan:</p> <p>A) Diniy va axloqiy tarbiya; jismoniy tarbiya; o'qish va yozishga o'rgatish.</p> <p>V) Aqliy va axloqiy tarbiya; jismoniy tarbiya; o'qish va yozishga o'rgatish.</p> <p>S) Diniy va axloqiy tarbiya; estetik tarbiya; o'qish va yozishga o'rgatish.</p>	<p>Muammoli vaziyat.</p> <p>Kamoliddin Husayn Voiz Koshifiy (1440-1505) “Futuvvatnomai Sultoniyyoxud javonmardlik tariqati” asarida ustoz-shogird munosabatlariga keng to'xtalgan. Koshifiy asarida shogirdlikning 8 ta odobini ko'rsatib o'tadi. Bular qanday odob sanalgan?</p>		
<p>Simptom</p> <p>Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida inson kamolotida uch narsa - ..., ..., ... muhim rol o'ynashini ta'kidlab, bunda mudarrislar bolalarga ta'lim berishdek mas'uliyatli burchni bajarib, shu uch holatga javobgarlik hissi bilan yondashishini uqtiradi</p>	<p>Amaliy ko'nikma</p> <p>Az Zamaxshariy deydi: “.....”. Bu dono fikrga yoshidan, pedagogik mahoratidan, qanday dars berishidan qat'iy nazar barcha o'qituvchilar rioya qilishlari maqsadga muvofiqdir.</p>		
1	o'qituvchining kasbiy sifatlariga baho berish bilan birga, asosan, uning xalq ta'limi tarmog'ini takomillashtirishdagi roli hamda fan asoslarini egallashdagi ahamiyati va vazifalariga to'xtalib o'tadi	A	Djon Lokk
2	o'qituvchining ta'limdagi rolga yuqori baho berib, u o'z faoliyatini chuqur bilib, pedagogik mahoratini oshirib borishi o'quvchilarni qalbdan yoqtirishi natijasida yuzaga keladi deb uqtiradi.O'qituvchi bolalarning individual xususiyatlarini, qobiliyatini, faoliyatini mukammal bilishi	B	I.G.Pestalotsyi

	uchun muayyan darajada psixologik bilimlarga ham ega bo'lishi kerakligini ta'kidlab o'tgan						
3	o'qituvchi psixologiyasining eng muhim jihatlarini ishlab chiqqan. Ular orasiga mo''tadillik, g'ayrat-shijoatlilik, ehtiyotkorlik kabi xislatlarni kiritib, o'qituvchining pedagogik faoliyatidagi rolini asarlarida yoritib bergan	D	A. Disterverg				
4	ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roli va shaxsiga yuqori baho berib, o'qituvchi kasbiga oid ilmiy mulohazalarida hech bir qonun yoki programma, ta'lim-tarbiya to'grisidagi metod yoki tamoyillar o'qituvchi shaxsining pedagogik faoliyatdagi mahorati o'rmini bosa olmaydi deb hisoblaydi	E	V.A. Slastyonin				
5	aqli, fikran boy, bag'ri keng insonchalik hech narsa yoshlarni qiziq tirmaydi, o'zining ortidan ergashtira olmaydi ham..., aql — aql bilan tarbiyalanadi, vijdon — vijdon bilan, vatanga sadoqatlilik —bevosita vatan uchun xizmat qilish	F	A.S.Makarenko				
6	o'qituvchi muntazam ravishda pedagogik nazariyalarga tayansagina, o'qituvchilik mahoratini egallaydi. Chunki, pedagogik amaliyot doimiy ravishda pedagogik nazariyaga murojaat qilishni taqozo etadi	G	V.A.Suxomlinskiy				
7	tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolaparni tarbiyalasin	H	K.D.Ushinskiy				
Javobi	1	2	3	4	5	6	7

4-topshiriq.

G'arb pedagoglarining pedagogik kasbi haqidagi qarashlarini quyidagi jadvalda asosida yoriting

Y.A.Komenskiyning pedagoglik kasbi haqidagi qarashlari	I.G.Pestalossi pedagoglik kasbi haqidagi qarashlari	A.Disterverg pedagoglik kasbi haqidagi qarashlari

5-topshiriq.

Zamonaviy pedagog shaxsi modelini yaratish.

5-MAVZU: Didaktika pedagogik ta'lim nazariyasi sifatida.

(Seminar mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Mavzu rejasi:

1. Didaktika pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida.
2. Didaktikaning asosiy kategoriyalari.
3. Zamonaviy ta'lim paradigmalari.
4. O'qitish jarayoni mohiyati va uning vazifalari.
5. O'qitish jarayoni bosqichlari.
6. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi.
7. Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari.

1-topshiriq

Didaktika pedagogikaning tarkibiy qismlarini yoritishga oid blits-so'rov savollari

1. "Didaktika" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?
2. Didaktika nimani o'rganadi?
3. Ta'lim jarayonlari va ularni amalga oshirish shartlarini ta'riflang?
4. "Ta'lim paradigmalari" tushunchasini ta'riflang.
5. Ta'lim jarayonini boshqarish qanday bosqichlarda tashkil etiladi?
6. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining bosqichlarini sanab o'ting.

2-topshiriq

Didaktikaning asosiy kategoriyalarini aniqlashda "Chaynvord" metodi

Mazmuni	Tushuncha
Ta'lim - o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ..., malakalar, kompetensiya va fikrlash usullari tizimi	<i>ko'nikma</i>
O'rganish - ..., mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi	<i>anglash</i>
Tashkil etish - qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga zaruriy ... taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon	<i>shakl</i>
Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish	<i>layoqati</i>
Vosita - o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va ... tomonidan foydalaniladigan ob'ekt	<i>talaba</i>
Bilim - ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni ... ettiradigan inson g'oyalari yig'indisi	<i>aks</i>
Natija - o'quv jarayonining ... mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi	<i>so'nggi</i>
Shakl - o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ... mohiyati, mantig'i, mazmuni uchun qobiq	<i>ichki</i>

Ko'nikma - egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi, ... o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash	<i>ifodasi</i>
Maqsad - o' qitishning nimaga qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay yo'sinda ... etilishi	<i>safarbar</i>

3-topshiriq

Zamonaviy ta'lim paradigmlarini aniqlashga doir Ikki qismli kundalik

№	Fikr (g'oya, munosabat,xulosa)	Sharh
1	an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma)	
2	fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi)	
3	ratsionalistik (bixevioristik, xulq- atvorga doir)	
4	Texnokratik	
5	Ezoterik	

4-topshiriq.

Didaktikaning tarkibiy qismlarini aniqlashga doir Assisment metodi

<p>Test</p> <p>Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor Y.A.Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan.</p> <p>A. V.Ratke</p> <p>B. Y.A.Komenskiy</p> <p>V. Ushinskiy</p> <p>2. "Tarbiyasiz ta'limda vosita bor, lekin maqsad yo'q, ta'limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi" ushbu fikr muallifini belgilang.</p>	<p>Muammoli savol.</p> <p>Didaktika qanday savollarga javob beradi.</p>
--	--

A. I.F.Gerbart B. A.Disterveg V. V.Ratke	
Simptom Didaktikaning obykti -... . Didaktikaning predmeti-... .	Amaliy topshiriq. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: ... .

Javobi

Test Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bor Y.A.Komenskiy tomonidan ishlab chiqilgan. A. V.Ratke B. Y.A.Komenskiy V. Ushinskiy 2. “Tarbiyasiz ta’limda vosita bor, lekin maqsad yo‘q, ta’limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi” ushbu fikr muallifini belgilang. A. I.F.Gerbart B. A.Disterveg V. V.Ratke	Muammoli savol. Didaktika qanday savollarga javob beradi? Javobi: Didaktika “nimaga o‘qitish?”, “nimani o‘qitish?”, “qaerda o‘qitish?”, “qanday o‘qitish?” kabi savollarga javob beradi.
Simptom Didaktikaning obykti - o‘sib kelayotgan avlodga ijtimoiy tajribalarni, milliy va umuminsoniy madaniyatni tarkib toptirishga	Amaliy topshiriq. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: <i>Javobi: o‘rgatish, o‘rganish, o‘qitish, ta’lim, bilim, ko‘nikma, malaka,</i>

<p>yoʻnaltirilgan faoliyatning asosiy turi hisoblangan taʼlim berishdir. Didaktikaning predmeti sifatida oʻrgatish (oʻqituvchi faoliyati) va oʻrganish (oʻquvchilarning bilish faoliyati), ularning oʻzaro harakati aks etadi.</p>	<p><i>kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.</i></p>
--	--

6- mavzu: Ta’lim jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari
(Seminar mashg‘uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja

1. Ta’lim jarayonini yaxlit tizim sifatida.
2. “Qonun”, “qonuniyat” va “tamoyil” tushunchalarining mazmun-mohiyati.
3. Ta’limning umumiy va xususiy qonuniyatlari.
4. Ta’limning mazmunli va tashkiliy-metodik tamoyillari.

1-topshiriq. “Ta’lim jarayoni qonuniyatlari va ta’mayillari” mavzusiga oid blits savollar.

1. Ta’lim va tarbiya tushunchasiga ta’rif bering.
2. Ta’lim maqsadlari nimalardan iborat?
3. Ta’lim funksiyalari nimalardan iborat?
4. Ta’lim sifati nimalarga bog‘liq?
5. Ta’lim jarayonini boshqarishning bosqichlarini nimalardan iborat?
6. Didaktikaning asosiy kategoriyalari qaysilar?
7. Ta’lim qonuniyatlari nechta turga bo‘linadi?
8. Ta’lim tamoyillari deganda nimani tushunasiz

2-topshiriq. Ta’lim jarayonining tarkibiy qismlarini tushunchalar tahlili metodi orqali yoritish

TUSHUNCHALAR TAHLILI			
Ta’lim jarayonining tarkibiy qismlari	Mazmuni	Kasbiy faoliyatingizdagi o‘rni	Qo‘shimcha fikrlar
Maqsad			
Ta’lim			
Bilim			
Malaka			

Ko'nikma			
Ta'lim jarayoni			
Mazmun			
O'quvchi faoliyati			
Tashkil etish			
Shakl			
Metod			
Vosita			
Natija			

3-topshiriq. Ta'lim jarayoni tushunchalarini o'zlashtirishga doir muqobilini tanlab olish testi

1	O'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilovchi boshlang'ich qoidalardir	A	Qonuniyat
2	Qonunlarning aniq sharoitlaridagi harakat ifodasidir	B	Tamoyil
3	Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi ob'ektiv, mavjud, barqaror, takrorlanuvchi aloqadorlik	D	Qonun
4	Ta'limiy hodisalarning namoyon bo'lishi va rivojlanishi bilan shartlanadigan ichki mavjud aloqalar tushuniladi	E	Didaktik tamoyillar
5	Biror- bir nazariyaning asosi, negizi, asosiy boshlang'ich qoidasi; boshqaruvchi g'oya, faoliyatning asosiy qoidasi; umumlashtirilgan talab	F	Qoida

6	Ta'lim tamoyillarini amalga oshirish texnologiyasi	G	Ta'lim qonuniyatlari
----------	--	----------	-----------------------------

Javobi	1	2	3	4	5	6

4-topshiriq. Ta'limning qonuniyatlarini o'zlashtirishga doir topshiriqlar.

1) Ta'limning umumiy qonuniyatlariga doir topshiriqlar.

1.1. Quyidagilar orasidan ta'lim maqsadini belgilovchi qonuniyatlarni aniqlang.

1) jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi; 2) ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur'ati; 3) o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; 4) jamiyatning talablari va imkoniyatlari; 5) o'quvchilarning yoshi, ta'lim olish imkoniyatlari; 6) pedagogika fani va amaliyotining rivojlanganligi va imkoniyatlari

1.2. Quyidagi qonuniyatlarni ta'lim jarayonining qaysi tarkibiy qismiga tegishli deb hisoblaysiz?

1) avvalgi bosqich mahsuldorligi va hozirgi bosqichda erishilgan natijalar; 2) o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; 3) o'quvchilarga tashkiliy-pedagogik ta'sir ko'rsatish; 4) o'quvchilarning bilim olishga qobiliyatlari va ta'lim vaqti.

1.3. Ta'lim metodlari samaradorligi quyidagi qaysi qonuniyatlarni hisobga olish bilan bog'liq?

1) ta'lim tizimida qayta aloqalarning intensivligi va korreksiyaga; 2) ta'limning ichki rag'batlariga; 3) ta'lim maqsadiga; 4) o'quvchilarning yoshi, ta'lim olish imkoniyatlariga; 5) ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minotiga.

1.4. Quyidagi qonuniyatlaridan qaysilari ta'lim sifatini ta'minlashga xizmat qiladi?

1) o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; 2) ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanish darajasi; 3) ta'limning ijtimoiy ehtiyojlari va

maqsadlari; 4) avvalgi bosqich mahsuldorligi va hozirgi bosqichda erishilgan natijalar.

1.5. Ta'lim mazmunin ibelgilashda qaysi qonununiyatlarga amal qilish lozim?

1) ta'limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlari; 2) o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; 3) ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur'ati; 4) o'quvchilarning yoshi imkoniyatlari; 4) ta'lim tizimida qayta aloqalarning intensivligi va korreksiya; 5) ta'lim nazariyasi va amaliyotining rivojlanish darajasi.

2) Ta'limning xususiy qonuniyatlariga doir topshiriq.

Quyidagi fikrlar bilan tanishing va ularni ta'limning qaysi xususiy (tashkiliy, sosiologik, psixologik, kibernetik, gnoseologik) qonuniyatiga tegishli ekanligini aniqlang:

I. Ta'lim natijalari o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalariga; ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyati hajmiga; bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish samaradorligi ularning amalda qo'llanilishiga; o'quvchilarning aqliy rivojlanishi o'zaro aloqador bilim, ko'nikma va malakalarning o'zlashtirilish hajmiga to'g'ridan to'g'ri bog'liq.

II. Ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyatiga qiziqishiga; fikrlash darajasi, kuchi, jadalligi va o'ziga xosligiga; xotiraning rivojlanganlik darajasiga; bilish faolligi darajasiga bevosita bog'liq.

III. Ta'lim samaradorligi qayta aloqalarning tezligi va hajmiga; bilimlarning sifati nazoratning to'g'ri olib borilishiga; ta'lim sifati o'quv jarayonini boshqarish sifatiga; boshqaruvning samaradorligi boshqaruvga doir axborotlarning soni va sifatiga bevosita bog'liq.

IV. Individning rivojlanishi ubevosita va bilvosita muloqotda bo'ladigan individlarning rivojlanishiga; ta'lim samaradorligi "intellektual muhit"ning mavjud holatiga, o'zaro bir-biriga o'rgatishning jadalligiga; o'qituvchi va o'quvchilar muloqotining sifatiga bevosita bog'liq.

V. Ta'lim natijasi o'quvchining o'quv mehnatiga, o'zining o'quv majburiyatlariga munosabatiga; o'quvchining ishchanlik qobiliyatiga; o'quvchilarning aqliy

faolligini oshirish o‘quv mashg‘uloti jadvalining tuzilishi, unda jismoniy tarbiya va mehnat mashg‘ulotlarining joylashtirilishiga bevosita bog‘liq.

5-topshiriq. Ta’limning mazmunli va tashkiliy-metodik tamoyillarini aniqlashga doir chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar

Quyida keltirilgan ta’limning tamoyillari bilan tanishing. Ularni maqsadiga ko‘ra ikki tur (mazmunli va tashkiliy-metodik)ga ajrating.

1. Insonparvarlik.
2. Tabiat bilan uyg‘unlik.
3. Ko‘rgazmalilik.
4. Onglilik, faollik, ijodiylik.
5. Madaniyat bilan uyg‘unlik.
6. Tushunarlilik.
7. Ilmiylik.
8. Ta’limning amaliyot bilan uyg‘unligi.
9. Izchillik, tizimlilik, ketma-ketlik.
10. Tarbiyalovchi ta’lim.
11. O‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.
12. Oqilona talabchanlik bilan ta’lim oluvchi shaxsini hurmat qilish.
- 13.

<i>Ta’limning mazmunli tamoyillari</i>	<i>Ta’limning tashkiliy-metodik tamoyillari</i>

7- mavzu: Ta’lim mazmuni
(Seminar mashg‘uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja:

1. “Ta’lim mazmuni” tushunchasini va ta’lim mazmunini belgilashga doir

yondoshuvlar.

2. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi zamonaviy g'oyalar.
3. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi asosiy me'yoriy hujjatlar.
4. Darslik va uning vazifalari, unga qo'yiladigan talablar.

1-topshiriq. Ta'lim mazmuni va ta'lim mazmunini belgilashga doir yondashuvlarni aniqlashtirishga doir blits-so'rov savollari.

1. Ta'lim mazmuni tushunchasini yoriting?
2. Ta'lim mazmuni tarkibida nimalar aks etadi?
3. Ta'lim mazmuni aniqlovchi omillariga nimalar kiradi?
4. Ta'lim mazmunini modernizatsiyalash deganda nimani tushunasiz?
5. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning ta'lim mazmunini belgilashdagi imkoniyatlarini qanday baholaysiz?
6. Umumiy o'rta ta'lim tizimiga kompetent yondashuv deganda nimani tushunasiz?

2-topshiriq. Ta'lim mazmunini loyihalashni Assisment texnikasi yordamida yoritish

<p>Test.</p> <p>1. Ta'lim mazmuni deganda o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan ... aniq belgilangan hajmi va ko'lami tushiniladi.</p> <p>A. bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarning.</p> <p>B. bilim, ko'nikma, malakalarning.</p> <p>D. malaka va kompetentsiyalarning</p>	<p>Muammoli savol.</p> <p>Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillarini yoriting?</p>
<p>Simptom.</p> <p>Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'ib, gapni davom ettiring.</p> <p>O'quvchi uchun kompetensiya -... .</p>	<p>Amaliy topshiriq.</p> <p>Ta'lim mazmunini loyihalashtirishda qanday mezonlarga asoslaniladi?</p>

--	--

3-topshiriq. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillarini tushunchalar tahlili metodi yordamida aniqlash.

Tamoyillar	Mazmuni	Pedagogik faoliyatingizdagi ahamiyati
Ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili		
Ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili		
Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili		
Ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili		
Ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili		
Ta'limning mazmuni muntazamli tamoyili		
Ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh		

xususiyatlariga mosligi		
tamoyili		

4-topshiriq. Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlarni Ikki qisimli kundalik metodi yordamida yoritish

Me'yoriy hujjatlar	Me'yoriy hujjatlar mazmun-mohiyati
Davlat ta'lim standart	
O'quv reja	
o'quv dasturi	
malaka talablari	

5-topshiriq. Darslik va uning vazifalarini Muqobilini tanlash testi orqali belgilash

1	O'qitish vazifasi	A	darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;
2	Mashq daftari	B	darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo'lgan konspekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko'rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishida ko'zga tashlanadi
3	Motivatsion vazifa	D	darslikning tarkibiy qismi hisoblanadigan, davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash hamda o'quv fanining mavzulariga mos ravishda ishlab chiqilgan, mantiq va tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlardan iborat bo'lgan didaktik vosita.

4	Darsliklarning multimediali ilovalari	E	darslikdagi har bir mavzuni samarali o'qitish metodikasi, qo'shimcha sinov topshiriqlari va o'qituvchining darsni qiziqarli tashkil etishiga oid boshqa metodik ko'rsatmalar berilgan, har bir darsning maqsadi, darsda foydalaniladigan vositalar va ulardan foydalanish usullari, darsning mazmuni, amaliy mashg'ulotlar, qo'shimcha topshiriqlar va boshqalar haqida metodik ko'rsatmalar aniq bayon qilingan kitob shaklidagi o'quv nashri.
5	O'qituvchi uchun metodik qo'llanma	F	axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'quv faniga oid materiallarni davlat ta'lim standarti va o'quv dasturiga mos ravishda yoritilgan, o'quv fanini samarali o'zlashtirishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga ko'maklashuvchi hamda video, ovoz, animatsiya, jadval, matn va lug'atlarni o'z ichiga olgan, bilimlarni nazoratdan o'tkazish va mustahkamlashga yo'naltirilgan interaktiv elektron axborot-ta'lim resursi.
6	Rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi vazifasi	G	bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga yo'naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi rag'bat (sabab)larni hosil qilishdan iborat
7	Axborot vazifasi	H	o'quvchilarga axborotlarni etkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi
8	Nazorat-tuzatish	I	material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni jalb etishni ifodalaydi;

9	Muvofiqlashtirish vazifasi	A	darslik mazmunining o‘quvchilarga ma’naviy-axloqiy ta’sir ko‘rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;						
Javobi	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	B	D	G	F	E	A	H	J	I

8-mavzu: Ta’lim metodlari va vositalari
(Seminar mashg‘uloti ishlanmasi. 2 soat)

Reja:

1. “Metod”, “ta’lim metodi”, “usul”, “qoida” tushunchalari.
2. Ta’lim metodlarini tasnifli.
3. Ta’lim metodlarini mohiyati.
4. Ta’lim vositalarini

1-topshiriq. “Metod”, “ta’lim metodi”, “usul”, “qoida” tushunchalarining mohiyatini o‘zlashtirishga doir blits-so‘rov savollari

1. Metod deganda nima tushuniladi?
2. Ta’lim metodi tushunchasini qanday izohlash mumkin?
3. “Ta’lim metodlari” va “ta’lim usullari” tushunchalari bir xil mazmunga egami?
4. Ta’lim usullari deganda nima tushuniladi?
5. Ta’lim metodlarini qo‘llashda qandaydir ko‘rsatmalarga rioya etish zarurmi?
6. Ta’lim metodlarini qo‘llashga doir ko‘rsatmalar nima deb ataladi?

2-topshiriq. “Metodika”, “Texnologiya” “Ta’lim usuli” tushunchalarining mohiyatini o‘zlashtirishga doir Assisment texnikasi

Test.	Muammoli savol.
Ta’lim jarayonida “pedagogik texnologiya” tushunchasi necha darajada qo‘llaniladi?	“Metodika” va “Texnologiya” tushunchalarining farqli jihatlarni ajratib ko‘rsating.

<p>A. Umumpedagogik (gego) daraja, Xususiy-metodik (mikro) daraja, Lokal daraja (makro).</p> <p>B. Umumpedagogik (makro) daraja, Xususiy-metodik (mezo) daraja, Lokal daraja (mikro).</p> <p>S. Umumpedagogik (mezo) daraja, Xususiy-metodik (mikro) daraja, Lokal daraja (makro).</p>	
<p>Simptom. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘ib, gapni davom ettiring.</p> <p>...- bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat japyoni mazmunidir.</p>	<p>Amaliy topshiriq.</p> <p>“Ta’lim usuli” tushunchsining mohiyatini yoritng.</p>

3-topshiriq. Ta’lim metodlarining turkumi aniqlashtirishga doir Test metodi.

№	Ta’rif		Ta’lim metodining turkumlari
1	Qo‘llanilganda o‘qituvchi o‘quvchilarga tayyor bilimlarni beradi yoki mahoratini namoyish etadi	A	Interaktiv shakldagi metodlar
2	Qo‘llanilganda o‘qituvchi yo‘nalishni belgilab beradi biroq to‘g‘ridan to‘g‘ri o‘rgatmaydi, o‘quvchilar mazmuni mustaqil holda tushunib oladilar	B	Mustaqil ish shaklidagi metodlar
3	Qo‘llanilganda o‘quvchilar o‘zaro axborot yoki material almashadilar	V	Empirik shakldagi metodlar

4	Qo'llanilganda o'quvchilar o'zlari bevosita jarayonda ishtirok etadilar va buni his etadilar	G	Noan'anaviy shakldagi metodlar
5	O'quvchilar o'qituvchining nazorati va ko'magisiz mavzuning ayrim jihatlarini o'zaro muhokama qiladilar	D	An'anaviy shakldagi metodlar

Javobi	1	2	3	4	5

4-topshiriq. "Ta'lim metodlari" mavzusida chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi

- 1.Suhbat. 2.Tushuntirish. 3.Ma'ruza. 4.Mashq. 5.Illyustrasiya. 6.Demonstrasiya. 7.Didaktik o'yin. 8.Kitob bilan ishlash. 9.Videometod. 10. Hikoya. 11. Amaliy. 12. Laboratoriya.

Og'zaki	Ko'rgazmali	Amaliy

5-topshiriq. Ta'lim vositalari tasnifi aniqshda Ikki qismli kundalik metodini bajarish.

Tushunchalar	Tushunchalar tasnifi	Pedagogik faoliyatingizdagi ahamiyati
Faoliyat sub'yekti bo'yicha		
Faoliyat ob'yektlari bo'yicha		
O'quv axborotiga munosabatiga ko'ra		

O‘quv jarayonidagi vazifasiga ko‘ra		
--	--	--

9- mavzu: Ta’limni tashkil etish shakllari va turlari

(Seminar mashg‘uloti ishlanmasi)

Mavzu rejasi:

1. Dars tavsifi va darsni tashkil etishga qo‘yiladigan didaktik talablar.
2. Darsning turlari va tuzilishi.
3. Darsga qo‘yiladigan talablar.
4. O‘qituvchining darsga tayyorlanishi.
5. Iqtidorli o‘quvchilarni o‘qitish (Education of gifted children).
6. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo‘shimcha ta’limning asosiy maqsadi va vazifalari.

1-topshiriq. Darsning maqsad va vazifalariga doir blits-so‘rov savollari

1. Zamonaviy ta’limning asosiy turlari nimalardan iborat?
2. “Ta’limning tashkiliy tizimi” tushunchasini mohiyati nimalardan iborat?
3. Ta’limning individual shakli afzalliklari nimalardan iborat?
4. Sinf-dars tizimining afzalliklari nimalardan iborat?
5. Dars ta’limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o‘ziga xos belgilari nimalardan iborat?
6. Darsga qo‘yilgan didaktik talablar nimalardan iborat?
7. Darsga qo‘yilgan tarbiyaviy talablar nimalardan iborat?
8. Darsga qo‘yilgan rivojlantiruvchi talablar nimalardan iborat?
9. Yangi materiallar bilan tanishish darsining mohiyati nimalardan iborat?
10. Bilimlarni mustahkamlash darsining mohiyati nimalardan iborat?
11. Umumlashtiruvchi darsining mohiyati nimalardan iborat?
12. Nazorat darsining mohiyati nimalardan iborat?

2-topshiriq. Dars va unga qo'yiladigan talablarning o'zlashtirilishiga doir ijodiy test topshirig'i

1. Kerakli so'z yoki jumlani topib qo'ying.

... bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli. (**Dars**)

2. Gapni davom ettiring.

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi quyidagi o'ziga xos belgilarga ega: ...

o'quvchilarning doimiy guruhi, o'quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatini ham aks ettiradi).

3. Gapni tugallang.

Darsga qo'yiladigan... talablarga har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko'rinishlaridan mos ravishda foydalanish ... . (**didaktik (yoki ta'lim)iy**)

4. Kerakli so'zni topib qo'ying.

O'quv materialining ... imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo'lgan ... maqsadlarni shakllantirish va qo'yish, faqat o'quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan ... masalalarni belgilash, o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tartiblilik, mashuliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, ish bajarishga qobiliyatlilik, ehtiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish kabilarning darsga qo'yiladigan ... talablarni o'zida aks ettiradi. (**tarbiyaviy**)

5. Gapni davom ettiring.

Darsga qo'yiladigan ... talablarga o'quvchilarda o'quv-o'rganish faoliyati ijobiy sifatleri, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish hamda ..., o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o'rganish, hisobga olish, "...ning

yaqin zonasini loyihalashtirish”, “o‘zib ketish” darajasidagi o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish. (*rivojlanish*)

3-topshiriq. Darsning turlari va tuzilishiga oid “Muqobilini tanlash” testi

1	a) tashkiliy qism; b) o‘tilgan mavzuni takrorlash (uy vazifasini tekshirish); v) yangi mavzuni bayon qilish; g) o‘rganilgan materialni mustahkamlash; d) o‘quvchilarni baholash; e) uy vazifasini berish.	A	Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi
2	a) tashkiliy qism; b) yangi mavzuni bayon qilish; v) o‘rganilgan materialni mustahkamlash; d) uy vazifasini berish.	B	O‘rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi
3	a) tashkiliy qism; b) o‘rganilgan mavzularga doir savol-javob o‘tkazish; v) o‘rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish; g) o‘quvchilarni baholash.	D	Aralash darsning tuzilishi:
4	a) tashkiliy qism; b) o‘rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish); v) nazorat ishini o‘tkazish; g) uy vazifasi	E	Amaliy darslarning tuzilishi
5	a) tashkiliy qism; b) nazariy materiallarni mustahkamlash; v) laboratoriya ishini o‘tkazish; g) o‘quvchilarni baholash; d) uy vazifasi.	F	O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish darsining tuzilishi
6	a) tashkiliy qism; b) nazariy materiallarni mustahkamlash; v) amaliy ish topshiriqlarini bajarish; g) o‘quvchilarni baholash; d) uy vazifasi.	G	Laboratoriya darslarining tuzilishi

Javobi	1	2	3	4	5	6
	D	A	B	F	G	E

4-topshiriq. Ta'limni tashkil etish bo'yicha "Assiment texnikasi"

<p>Test.</p> <p>1. Nostandart darslar qachondan boshlab tashkil etildi.</p> <p>A. XX asr 70-yillari boshlarida B. XX asr 70-yillari o'rtalarida V. XX asr 70-yillari oxirlarida</p> <p>2. Nostandart dars qanday dars?</p> <p>A. Nostandart dars an'anaviy tuzilishdagi improvizatsion o'quv mashg'ulotidir. B. Nostandart dars an'anaviy tuzilishdagi kreativ o'quv mashg'ulotidir. V. Nostandart dars an'anaviy tuzilishdagi inovatsion o'quv mashg'ulotidir.</p>	<p>Muammoli topshiriq.</p> <p>O'quvchilarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda qo'shimcha ta'limning mazmun mohiyatini yoritib bering?</p>
<p>Simptom. Nuqtalar o'rniga ferakli so'zlarni qo'ying.</p> <p>Yan Amos Komenskiy tomonidan joriy etilgan ta'limning Sinf – dars shakli orqali pedagogikaga ... kabi tushunchalarni kiritdi.</p>	<p>Amaliy topshiriq.</p> <p>O'qituvchining darsga tayyorgarligi bosqichlari va ahamiyati:</p>

5-topshiriq. Kichik guruhlarda ishlashga mo'ljallangan an'anaviy va noan'anaviy dars turlarini tashkil etishga doir amaliy topshiriqlar

1-topshiriq. Kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash asosida aralash darsni ko'rsatib berish.

1-guruh darsning tashkiliy qismi va o'tilgan mavzuni takrorlashni ko'rsatib beradi;

2-guruh: yangi o'quv materialini bayon qilish tartibini tushuntirib beradi;

3-guruh: o'rganilganini mustahkamlash, o'quvchilarni baholash va uy vazifasi berishni amalga oshiradi.

Mazkur topshiriqni bajarishda o'qituvchi zig-zag metodiga asoslanadi. Ya'ni har bir kichik guruh o'ziga berilgan topshiriqni bajarib bo'lgach, bir-birlari bilan o'zaro almashinuv asosida o'tkaziladigan dars haqida yaxlit tasavvur hosil qilinadi. Talabalarda o'tkaziladigan dars haqida yaxlit tasavvur hosil bo'lgach, kichik guruhlar navbati bilan o'zlariga berilgan vazifalarning taqdimotini o'tkazishadi.

Topshiriqni bajarish oldidan guruh bilan kelishilgan holda, mutaxassislik bilan bog'liq biror mavzuni tanlab olish maqsadga muvofiq.

10- mavzu: Ta'lim olganlikni tashxis etish

(Seminar mashg'uloti ishlanmasi)

Mavzu rejasi:

1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning tarkibiy qismlari.
2. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish turlari, shakl, metodlari.
3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari.
4. Ta'lim sifati monitoringi.

1-topshiriq. Ta'lim olganlikni tashxis etishning tarkibiy qismlarini o'zlashtirilishiga doir blis-so'rov savollari

1. Didaktik jarayonda tashxis deganda nima tushuniladi?

2. Ta'lim olganlikni tashxis etishning o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini an'anaviy tekshirish va baholashdan farqi nimada?
3. Tashxis etish jarayonining tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?
4. Nazorat deb nimaga aytiladi?
5. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, o'lchash, baholash nima deb ataladi?
6. Tekshirish deganda nima tushuniladi?
7. Aniqlash va o'lchash nima deb ataladi?
8. Tekshirishning qanday bo'g'inlari (zvenolari) mavjud?
9. Baholash deb nimaga aytiladi?
10. Baho deb nimaga aytiladi?
11. O'quv faoliyatini hisobga olish deganda nima tushuniladi?

2-topshiriq. Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalarini aniqlashga doir Tushunchalar tahlili mrtodi.

Tushuncha	Tushuncha mazmuni	Faoliyatingizdagi ahamiyati
Tashxislash		
Nazorat		
Tekshirish		

2-topshiriq. "O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish" mavzusidagi toifalash jadvali

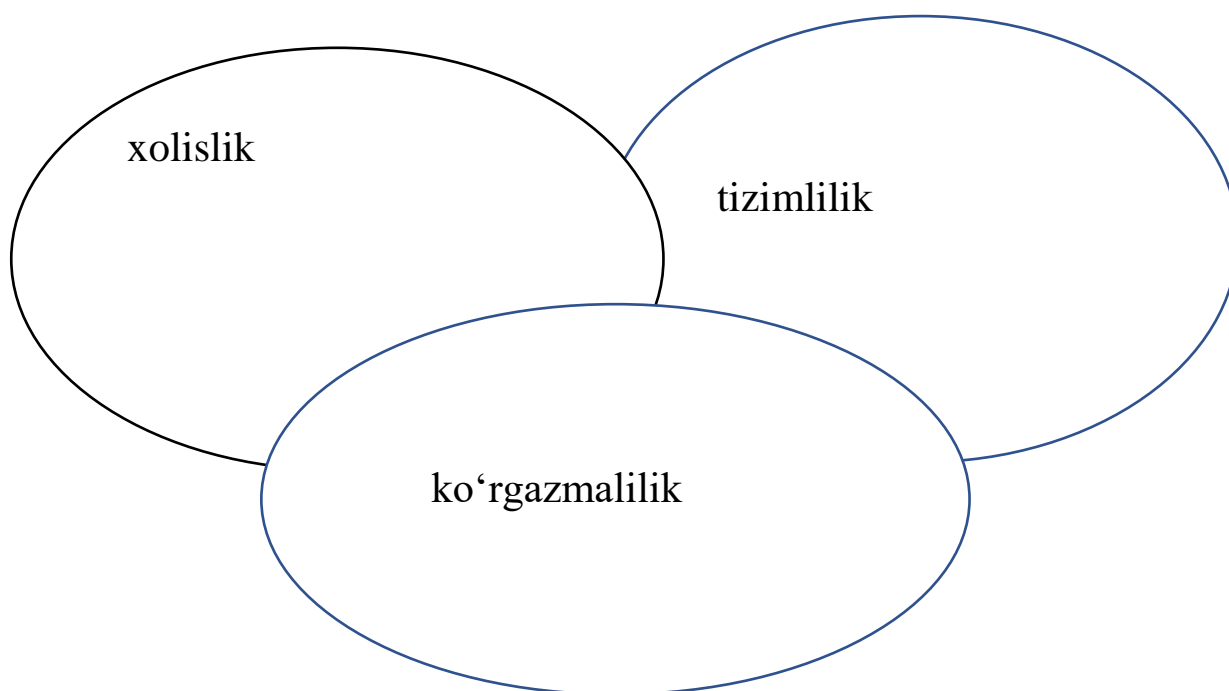
<i>Birinchi bo'g'in</i>	<i>Ikkinchi bo'g'in</i>	<i>Uchinchi bo'g'in</i>	<i>To'rtinchi bo'g'in</i>	<i>Beshinchi bo'g'in</i>

3-topshiriq. O'zlashtirishni nazorat qilish vazifalarini aniqlashda muqobilini tanlash tectini bajarish.

1	Rivojlantiruvchi vazifasi	A	Vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning keyingi bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashtiradi hamda o'qituvchining o'quv metodlarini va usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi.
2	Tarbiyalash vazifasi	B	O'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug'iladi.
3	Nazorat qilish	G	O'quvchilar tekshirishga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlaridan unumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.
4	O'qitish vazifasi	D	Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirishga, xis-tuyg'ulari va

			axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tugʻiladi.		
Javobi	1	2	3	4	

4-topshiriq. Taʼlim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillariga oid Venn diagrammasi

5-topshiriq. “Oʻquvchilarning oʻquv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari” mavzusidagi chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi

- 1) ogʻzaki; 2) test; 3) uy vazifasi; 4) ommaviy; 5) oʻz-oʻzini nazorat qilish; 6) yozma; 7) individual; 8) amaliy; 9) joriy; 10) kombinatsiyalangan; 11) oraliq; 12) guruhli; 13) yakuniy

Topshiriqni bajarishga doir koʻrsatma:

- 1) chalkashtirilgan holda berilgan taʼlim metodlari bilan tanishing;
- 2) daftaringizga metodlarni jadvalda koʻrsatilganidek, mos ustunga yozib chiqing va asoslab bering.

Nazorat turlari	Nazorat shakllari	Nazorat metodlari

Amaliy mashg'ulot

1-mavzu: Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiya tamoyillari. (Amaliy mashg'uloti ishlanmasi)

Mashg'ulot rejasi:

1. Tarbiya jarayoni, uning maqsad va vazifalari.
2. Yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar va ularning mohiyati.
3. Sharq allomalari asarlarida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish masalasining aks etishi.
4. Tarbiya jarayoniga texnologik yondashuv.

1-topshiriq. “Tarbiya jarayonida hamma vaqt ko‘zlangan maqsadga erishish mumkinmi?” mavzusida esse mavzusida o‘n minutlik esse yozish.

Esse – bu muallifning individual nuqtai nazarini ifoda etish shakli bo‘lib, biror narsa-hodisa yoki jarayon haqidagi umumiy yoki dastlabki dunyoqarashni o‘z ichiga oladi. O‘n minutlik essenini yozish qoidalari:

1. Taklif etilgan mavzuga doir so‘zlar hajmi 500 tadan 1000 tagacha bo‘lishi mumkin.
2. “Tarbiya jarayoni deganda ko‘z oldimga ... keladi”, “Mening fikrimga ko‘ra tarbiya jarayoni ... tashkil etish kerak”, “tarbiyadan maqsad ... bo‘lishi kerak” kabi jummalardan foydalaning.

2-topshiriq. Tarbiya jarayoni, uning maqsad va vazifalarining o‘zlashtirilishiga doir blits-so‘rov savollari

1. Tarbiya deganda nima tushuniladi?
2. Tarbiyaning tor va keng ma‘nolardagi ifodasini izohlang.

3. Tarbiya jarayoni deb nimaga aytiladi?
4. Tarbiyadan ko‘zlangan maqsad nima?
5. Tarbiya mazmuni deganda nimani tushunasiz?
6. Tarbiya jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

3-topshiriq. Tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari va tamoyillarini aniqlashtirishga doir “Charxpalak” metodi

Xususiyatlar	Tarbiyaning vazifalari	Tarbiyaning xususiyatlari	Tarbiya qonuniyatlari
Jamiyat a‘zolarining maqsadga yo‘naltirilgan rivojlanishi hamda ularning qator ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish			
Maqsadga yo‘naltirilganligi			
Jamiyat rivoji uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy madaniyatga mos etarlicha hajmdagi “inson kapitali”ni tayyorlash			
Faoliyat va munosabatni e‘tirof etish shaxsning ijtimoiy qimmatli fazilatlarini shakllantirishning negizi va asosiy manbai			
Ijtimoiy muhitning ob‘ektiv va sub‘ektiv omillariga bog‘liqligi			
Tarbiyaning shaxsning rivojlanishi bilan birligi va o‘zaro bog‘liqligi			
Tarbiyalanuvchilarning o‘zaro tarbiyaviy ta‘siri, o‘zaro munosabatlari hamda faol faoliyati o‘rtasidagi bog‘lanish			
Ko‘p qirrali jarayon			
Madaniyatlarni uzatib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta‘minlash			

Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning intensivligi			
Ma'lum jins yoshi va ijtimoiy-kasbiy guruhlarining qiziqishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy munosabatlar doirasida jamiyat a'zolarining harakatini tartibga solish			
Uzoq muddat davom etishi			
Tarbiyalanuvchining "ichki olami"ga ta'sir etishning intensivligi			
Uzluksizligi			
Yaxlitligi			
Tarbiyalanuvchilarda verbal va sensomotor jarayonlarning rivojlanish darajasi va pedagogik ta'sirni hisobga olish			
Variativligi			
Natijalarning oldindan aniqlanmasligi			
Ikki tomonlamalilik			

4-topshiriq. "Muqobilinin tanlash metodikasi" asosida Sharq allomalari asarlarida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirishga doir fikrlarni o'zlashtirish.

1	Bino poydevorining birinchi toshi qiyshiq qo'yilsa binoning boshi yulduzga etsa ham qiyshiq bo'lib qolaveradi	A	Husayin Voiz Koshifiy
2	Oilada injiq yalqov yomon xulqli bolalarni ham tarbiya va o'qitish yo'li bilan tuzatish mumkin	B	Islom Karimov
3	Oilada farzand tarbiyasida axloq me'yorlari bo'lib, u me'yorlar farzandlarning xulq-atvorini tartibga solib turadigan axloqiy fazilatlar; sabr, hayo, iffat,	D	Alisher Navoiy

	pokizalik, sobitqadamlik, saxiylik, rostgo'ylik, shjoat, kamtarlik, andishalik, izzat-hurmatni bilish, sir yashira olish kabi fazilatlarni yoshligidan shakllantirish lozim								
4	Agar birov bilan suhbat qurmoqchi bo'lsanglar, o'z sifati bilan xalqqa yaqin bo'lgan aqlli, hushyor kishilar bilan do'stlik aloqasini bog'langlar. Chunki, oqil odamlar hech kimga yomonlikni hoqlamaydilar. Aqlli odamlarning alomati ularning oilada yaxshi tarbiya topganligidadar						E	Sadi Sheroziy	
5	Farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning maonosi yo'q. Lekin bu narsa ota-onaga juda katta masouliyat yuklaydi, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdir						F	Ahmad Donish	
6	Agar sen o'g'lingni tarbiyalamasang zamon, sharoit tarbiyalaydi. Har bir ota-ona o'z farzandiga bilim, ta'lim-tarbiya va hunarni meros etib qoldirishi kerak, chunki tarbiyadan ko'ra yaxshiroq meros yo'qdir.						G	Yusuf Xos Hojib	
7	Kimda kim yoshlikdan tarbiya olmasa, katta bo'lgach, baxtli bo'la olmaydi. Ho'l novdani istagancha bukish mumkin, quruq novdani esa faqat olov bilan to'g'rilash mumkin						G'	Abdulla Avloniy	
8	Agar bir kishi yoshligida nafsi buzilib, tarbiyasiz, axloqsiz bo'lib voyaga etdimi, Ollohu akbar, unday kishilardan yaxshilik kutmoq erdan turib yulduzlarga qo'l uzatmak kabidur						H	Kaykovus	
9	Vijdoni uyg'oq odam yon-atrofida bo'layotgan voqealarga befarq bo'lmaydi						I	Bedil	
Javobi	1	2	3	4	5	6	7	8	9

	I	D	A	F	G	H	E	G'	B
--	---	---	---	---	---	---	---	----	---

2-Amaliy: Jamoa tarbiya obyekt va subyekt sifatida

(Amaliy mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Mashg'ulot rejasi:

1. Jamoa va uning o'ziga xosliklari.
2. O'quvchilar jamoasini shakllantirish darajalari va bosqichlari.
3. Guruh rahbarining tarbiyaviy funksiyalari, huquqlari, majburiyatlari va ish shakllari.

1-topshiriq. Jamoa va uning o'ziga xosliklarini o'zlashtirishiga doir blits-so'rov savollari.

1. Jamoa tushunchasiga ta'rif bering.
2. Zamonaviy talqinda «jamo» tushunchasi qanday ma'noda ishlatiladi.
3. O'quvchilar jamoasi qanday jamoa?
4. Har qanday guruh ham jamoa bo'la oladimi?
5. Jamoaning belgilarini yoriting.
6. Bugungi kunda o'qituvchi-olimlar (L.I.Nikova va boshqalar) bolalar jamoasining rivojlanish jarayonining qanday bosqichlarga bo'ladilar?
7. A.S.Makarenko pedagog jamoada shakllanadigan qanday belgilarni ajratadi?
8. Jamoa tuzilmalarinig shakllarini yoriting.
9. Jamoaning rasmiy tuzilishi.
10. Jamoaning norasmiy tuzilishi.

2-topshiriq. O'quvchilar jamoasini shakllantirish darajalari va bosqichlarini aniqlashga doir topshiriqlar.

2.1-topshiriq. Shaxsni jamoada va darajalari va o'quvchilar jamoasini shakllanishi darajalarini aniqlashda Assisment metodi.

<p>Tecr</p> <p>1. Inson boshqalar bilan munosabatda bo'lish, ularning yordami va qo'llab-quvvatlashlarini his etish ehtiyojiga ega. Ana shu ehtiyojni qondirish yo'lidagi amaliy harakatlar insonni kamolotga etaklaydi, deb hisoblaydi.</p> <p>A. Abu Rayxon Beruniy B. Abu Ali Ibn Sino D. Abu Nasr Farobiy</p> <p>2. Shaxsning rivojlanishida o'zaro yordam, hamkorlik, odamlarga nisbatan xayrihohlik uning ijtimoiy muhitdagi roli va o'rnini belgilab beradi.</p> <p>A. Abu Rayxon Beruniy B. Abu Ali Ibn Sino D. Abu Nasr Farobiy</p>	<p>Muammoli vaziyat.</p> <p>Guruhga yangi guruh rahbari tayinlandi. Yangi guruh rahbari xonaga kirishi bilan hammani o'ziga qaratib shunday dedi: "Bundan keyin bu erda mening aytganim – aytgan, deganim degan bo'ladi. Kim menga quloq solmasa itning kunini boshiga solaman"—deb o'zining qator talablarini ayta ketdi va hech kim bilan maslahatlashmasdan guruh liderini tayinladi. O'qituvchi guruhda kuch bilan tartib o'rnatishga harakat qildi.</p> <p>1. Mazkur holat qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin? 2. Pedagog yangi guruhi bilan muloqatni qanday tashkil etishi kerak edi?</p>
<p>Simptom.</p> <p>Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoada shaxsning quyidagi xususiyatlari shakllanadi...</p>	<p>Amaliy topshiriq. O'qituvchilar tomonidan qo'yilgan talablar qanday sharoitlarda ijobiy natija beradi:</p>

Javobi

<p>Tecr</p> <p>1. Inson boshqalar bilan munosabatda bo'lish, ularning yordami va qo'llab-quvvatlashlarini his etish ehtiyojiga ega. Ana shu ehtiyojni qondirish yo'lidagi amaliy harakatlar insonni kamolotga etaklaydi, deb hisoblaydi.</p> <p>A. Abu Rayxon Beruniy B. Abu Ali Ibn Sino D. Abu Nasr Farobiy</p>	<p>Muammoli vaziyat.</p> <p>Guruhga yangi guruh rahbari tayinlandi. Yangi guruh rahbari xonaga kirishi bilan hammani o'ziga qaratib shunday dedi: "Bundan keyin bu erda mening aytganim – aytgan, deganim degan bo'ladi. Kim menga quloq solmasa itning kunini boshiga solaman"—deb o'zining qator talablarini ayta ketdi va hech kim bilan maslahatlashmasdan guruh liderini tayinladi.</p>
---	---

<p>2. Shaxsning rivojlanishida o'zaro yordam, hamkorlik, odamlarga nisbatan xayrihohlik uning ijtimoiy muhitdagi roli va o'rnini belgilab beradi.</p> <p>A. Abu Rayxon Beruniy B. Abu Ali Ibn Sino D. Abu Nasr Farobiy</p>	<p>O'qituvchi guruhda kuch bilan tartib o'rnatishga harakat qildi.</p> <p>1. Mazkur holat qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin? 2. Pedagog yangi guruhi bilan muloqatni qanday tashkil etishi kerak edi?</p>
<p>Simptom.</p> <p>Pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etilgan jamoada shaxsning quyidagi xususiyatlari shakllanadi...</p> <p>Ruxiy yaqinlik, ishchanlik, bir-biriga g'amxo'rlik, o'zaro yordam, jamoa manfaati uchun qayg'urish, javobgarlik hissi, mazkur yo'lda amaliy harakatlarni tashkil etish.</p>	<p>Amaliy topshiriq. O'qituvchilar tomonidan qo'yilgan talablar qanday sharoitlarda ijobiy natija beradi:</p> <ul style="list-style-type: none"> • qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish tuyg'usi bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak; • talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim; • jamoaga nisbatan qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi lozim; • o'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar, ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

2.1-topshiriq. Jamoaning o'ziga xosliklarini aniqlashda Muqobilini tanlash testi.

1	Jamoaning maqsadi albatta ijtimoiy maqsadlar bilan mos kelishi, jamiyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, Davlat konstitusisi va qonunlariga, jamiyat mafkurasiga qarama-qarshi bo'lmasligi zarur.	A	Umumiy birgalikdagi faoliyat.
2	Kishilar aniq maqsadga birgalikda tez erishish uchun jamoaga birlashadilar. Buning uchun jamoaning har bir a'zosi birgalikdagi faoliyatda faol ishtirok etishi zarur, faoliyat Umumiy tashkil eetilishi kerak. Jamoa	B	Saylangan umumiy rahbariy organga egalik.

	a'zolari birgalikdagi faoliyat natijalari uchun yuqori shaxsiy javobgarlikni his qilishlari bilan ajralib turishadi.		
3	Jamoa a'zolar orasida faqatgina yagona maqsad va faoliyat emas, ularning g'am-qayg'ularining aloqador birligi aks etuvchi maxsus munosabatlar yuzaga keladi.	D	Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi.
4	Jamoada demokratik munosabatlar o'rnatiladi. Jamoani boshqarish organlari jamoaning obro'li a'zolarini to'g'ridan-to'g'ri, ochiq saylab olish asosida shakllantiriladi.	E	Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi.

Javob	1	2	3	4
	D	A	E	B

3-topshiriq. O'quvchilar jamoasini shakllantirish bosqichlarini aniqlash va mazmunini yoritishda "3x4" metodi.

"3x4" metodi – o'quvchi-talabalarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g'oyalarni bera olishi, ta'lim jarayonida yakka, kichik guruh holda tahlil etib, xulosa chiqara olishi, ta'rif bera olishiga qaratilgan.

1-guruh. Jamoa shakllanishining birinchi bosqichi.

2-guruh. Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi.

3-guruh. Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi.

4-guruh. Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi.

4-topshiriq. O'quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlarini aniqlashda ikki qismli kundalik metodi.

pedagogik talab	
jamoa faolini tarbiyalash	
jamoaviy an'analarni	

3-Amaliy: Tarbiyaning umumiy metodlari

(Amaliy mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja:

1. Tarbiya metodlari, usullari va vositalari tushunchalari.
2. Shaxs ongini shakllantirish metodlari.
3. Shaxsning xulq-atvori va faoliyatini tashkil etish metodlari.
4. Shaxsning xulq-atvorini motivasiyalash va rag'batlantirish metodlari

1-Topshiriq. "Bizga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda ota-onalarimiz va o'qituvchilarimiz qanday yo'llardan foydalanishgan?" mavzusida erkin yozish topshirig'i

Topshiriq: "Bizga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishda ota-onalarimiz va o'qituvchilarimiz qanday yo'llardan foydalanishgan?" mavzusida besh daqiqa mobaynida o'z fikrlaringizni daftarga yozing. O'ylagan fikrlaringizni hech qanday to'xtovsiz bayon eting.

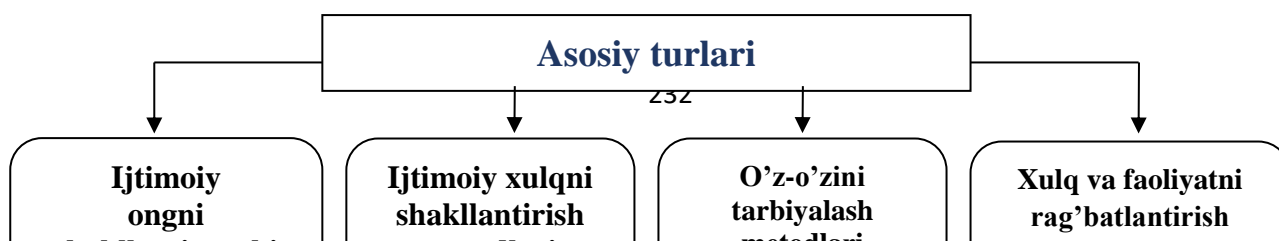
Erkin yozish ustida ishlashga doir ko'rsatma:

1. Talabalardan besh daqiqa mobaynida berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrlarini yozish so'raladi.

2. besh daqiqa tugagach, vaqt tuganganligi ma'lum qilinadi. biroq bir minut sukut saqlab turiladi. Chunki odatda eng yaxshi fikrlar inson tang holatda qolgan vaziyatda tug'iladi.

3. Talabalardan ayrimlarining fikrlari tinglanadi. Uch-to'rt talaba o'z yozganlarini o'qib bergach, o'qituvchi qolgan talabalardan aytilganlariga o'xshamaydigan fikr kimda bo'lsa bildirishlarini so'raydi.

2-topshiriq. Tarbiyaning umumiy metodlarini aniqlashga doir nostandart topshiriq

1. Ijtimoiy fikr.
2. Nasihat.
3. O‘z-o‘zini baholash.
4. Jazolash.
5. Munozara.
6. Musobaqa.
7. Rag‘batlantirish.
8. Izohlash
9. Hikoya.
10. Mashq.
11. Namuna.
12. Ishontirish.
13. O‘z-o‘zini tahlil (nazorat) qilish.
14. Yo‘riqnoma.
15. Topshiriq.
16. Ma’ruza.
17. Tushuntirish.
18. Odatlantirish.
19. Etik suhbat
20. Pedagogik talablar.
21. Tarbiyalovchi vaziyat.

3-topshiriq. Tarbiya metodlari, usullari va vositalari tushunchalarini farqlay olishga o‘rgatish hamda tarbiya metodlarini o‘zlashtirishga oid interfaol metodlar.

1-topshiriq. Tarbiya metodlari, usullari va vositalari tushunchalari hamda tarbiya metodlari tasnifiga doir Assisment metodi

Test	Muammoli vaziyat
<p>Tarbiya metodlariga berilgan ta’rifni tanlang.</p> <p>A. Turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o‘quvchi tomonidan amal</p>	<p>Sinf o‘quvchilaridan biri doim ertalab darsga kechikib keladi. Bunga odatlanib qolish yomon ekanligi qanchalik tushuntirilmasin, u bu odatini tashlamadi.</p>

<p>qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari.</p> <p>V. Shaxsga tarbiyaviy ta'sir etish, uning hayoti va faoliyatini uyushtirish asosida unda ma'naviy-axloqiy tushuncha, e'tiqod va fazilatlarni tarkib toptirish usullari.</p> <p>S. Tarbiyalash, pedagogik ta'sir ko'rsatish xususiyatga ega xatti-harakatlar majmui.</p>	
<p>Simptom</p> <p>Tarbiyaning umumiy metodlari:</p> <p>Tarbiya vositalari:</p>	<p>Amaliy ko'nikma</p> <p>Xalq pedagogikasida qanday tarbiya metodlari qo'llaniladi?</p>

4-topshiriq. Shaxs ongini shakllantirish metodlariga oid amaliy topshiriqlar
Quyidagi jadvalni to'ldiring. Shaxs ongi va ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari uchun tegishli bo'lgan talablarni belgilang.

Talablar	ijtimoiy ongini shakllantirish metodlari	ijtimoiy xulqni shakllantirish metodlari
odatlantirish		
etik suhbat		
hikoya		
mashqlantirish		
pedagogik talablar		
ma'ruza		
izohlash		

tushuntirish		
jamoat fikri		
tarbiyalovchi vaziyatlar		
nasihat		
munozara		
ishontirish		
yo‘riqnoma		
namuna		

5-tohpshiriq. Shaxs ongi shakllantirishga xizmat qiluvchi metodida “Kollaj interfaol metodi” orqali qanday usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. 1-guruh. Sharq mutafakkirlari va davlat arboblari fikrlarini shaxs ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi metod usullarini aniqlang.

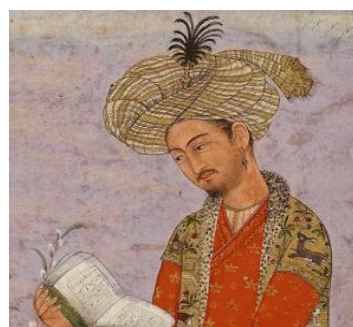
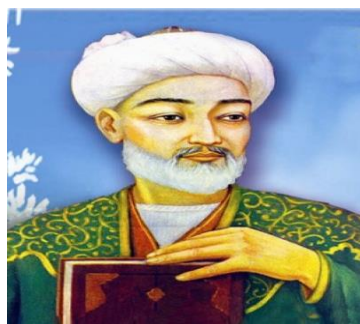

Абуали Сино - Ависенна

Hayo – insonning abadiy go‘zalligi va latofatidir. Hayosiz yuz jonsiz jasadga o‘xshaydi.

Kitob – barcha bunyodkorlik, yaratuvchilik va aql-idrokning, ilmu donishning asosidir. Hayotni o‘rgatuvchi murabbiydir.

Adab va tavoze' do'stluq ko'zgisiga jilo
Bo'lur, ikki jonibdin yorug'lik etkarur.

Shafqatsiz kishi azobga loyiqdir

Insoniyat to'plagan bilim — bebaho xazina.
Dinlar, ta'limotlar, falsafiy maktablar
tarixi, ularning ma'rifiy mag'zi,
mohiyatini bilish bugungi avlod uchun
juda zarur. Chunki «kuch-bilim va
ma'rifatda»

Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo
najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat
masalasidir

**2-guruh. Milliy qadriyatlarimiz va urf-odatlarimiz orqali shaxs ongini
shakllantirishga xizmat qiluvchi metod usullarini aniqlang.**

3-guruh. O'zbek xalq maqollari orqali shaxs ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi metod usullarini aniqlang.

**Javob oltin
bo'lsa, savol
kumush**

**Erka o'g'il
yovga yaramas,
erka qiz ishga**

**O'g'lingni
sevsang, quldek
ishlat**

**Bola loy,
ona kulol**

**Qobil farzand –
jonga payvand**

**Odobli kishi ziynatli,
ziynatli kishi
hurmatli**

**Bola aziz, odobi,
undan aziz**

**Suv bilan ekin o'sar,
tarbiya bilan odam**

6-topshiriq. Shaxsning xulq-atvorini motivatsiyalash va rag'batlantirish metodlariga doir amaliy topshiriqlar

6.1-topshiriq. Qaysi guruhda rag'batlantirish metodlari to'g'ri tasnif etilgan?

1. Hikoya, ma'qullash, ko'nglini ko'tarish, tushuntirish, hikoya, dalda berish, ishonch bildirish, namuna
2. Rag'batlash, jazolash, ma'qullash, ko'nglini ko'tarish, dalda berish, ishonch bildirish, mukofotlash, tanbeh berish, tashakkur bildirish.
3. Mashq, rag'batlash, o'rgatish, jazolash, maqullash, dalda berish, hikoya, tushuntirish, talab, topshiriq berish
4. Suhbat, ogohlantirish, tarbiyalovchi vaziyat, o'rgatish, jazolash, maqullash, dalda berish, hikoya, nazorat.

6. 2-topshiriq. Tarbiyada rag'batlantirish va jazolash metodlari

To'siqlari		Yutuqlari

Xulosa

4-Amaliy: O'quvchilarni falsafiy dunyoqarashga tayyorlash.

**O'quvchilarning aqliy tarbiyasi
(Amaliy mashg'uloti ishlanmasi)**

Mashg'ulot rejasi:

1. Dunyoqarash haqida tushuncha.
2. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning asosiy vositalari.
3. Aqliy tarbiyaning mazmun-mohiyati va komponentlari.

1-topshiriq. “Dunyoqarash kishilarning turmush tarzi, hayoti, axloq-odobi, madaniyatini yanada o‘zida mujassamlashtirgan tasavvurlar, bilimlar yig‘indisidir” mavzusidagi FSMU metodini o‘tkazishga doir ko‘rsatmalar.

Metodning maqsadi: Mazkur metod talabalardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

O‘qituvchi talabalarga mavzuga oid bo‘lgan g‘oya yoki fikr taklif etadi, o‘ylash uchun uch daqiqa beradi.

Har bir talabaga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlar tarqatadi.

Hamma o‘z fikrini bildirib bo‘lgach, o‘qituvchi talabalar bilan birgalikda muhokama qiladi va to‘g‘ri javoblar umumlashtiriladi.

Fikringizni bayon eting :	Dunyoqarash kishilarning turmush tarzi, hayoti, axloq-odobi, madaniyatini yanada o‘zida mujassamlashtirgan tasavvurlar, bilimlar yig‘indisidir
Fikringizning bayoniga SABAB ko‘rsating:	
Fikringizni isbotlashga MISOL keltiring	
Umumlashtiring	

2-topshiriq. Dunyoqarashning tarkibiy tuzilmasi aniqlashda mufobilin tanlash testi.

1	Bilim	A	xudo yoki xudolar, g'ayritabiiy kuchlar mavjudligiga ishonish
2	G'oya va maqsad	B	inson amaliy faoliyatining avvaldan fikran o'ylangan natijasi. Maqsad insonlarga xos bo'lib, uni kelajakning loyihasi, deb ta'riflash mumkin
3	Maqsad (falsafada)	D	inson tafakkurida vujudga keladigaya, jamiyat va olamlarni maqsad sari etaklayligan fikr
4	Fan yutuqlari	E	shaxsning butun vujudni qamrab oluvchi kuchli tuyg'u
5	Diniy tasavvurlar	F	biror-bir voqea-hodisaga yoki fikrga ishonish hissi, tuyg'usi
6	Qadriyatlar	G	kishilarning tabiat va jamiyat hodisalari haqida hosil qilgan ma'lumotlari; voqelikning inson tafakkurida aks etishi
7	Ishonch	G'	shaxsning voqelikdagi narsa va hodisalarga, kishilarga hamda o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlardan kelib chiqadigan kechinmalari
8	E'tiqod	H	ob'ektiv olamdagi voqea-hodisalarni ongimizga ta'sir etishi natijasida hosil bo'lgan tuyg'u
9	Fikr	L	voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniyma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha
10	Hissiyot	J	tabiat va jamiyatning taraqqiyot qonuniyatlarini ochib beruvchi hamda o'zi erishgan natijalar bilan atrof muhitga ta'sir ko'rsatuvchi bilimlar tizimi

Javobi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	G	D	B	J	A	L	F	E	H	G'

3-topshiriq. E'tiqodning shakllanish bosqichlarini "Zinama-zina" metodi orqali izohlang.

№	E'tiqodning shakllanish bosqichlari	Mazmuni va mohiati
1	Birinchi bosqich	ular beqaror va vaziyat taqozosiga ko'ra o'zgaruvchanlik xususiyatini kasb etadi.
2	Ikkinchi bosqich	ma'naviy-axloqiy qarashlarning barqaror tamoyillariga aylanadi. Mavjud talab, jamiyat tomonidan tan olingan axloqiy qoidalardan chetga chiqish qiyin, ziddiyatli vaziyatlarda ongli harakatni tashkil etish, irodaviy sifatlarga tayangan holda ish ko'rish taqozo etiladi
3	Uchinchi bosqich	e'tiqod barcha vaziyatlarda ham ustuvor ma'naviy-axloqiy tamoyil bo'lib qoladi. O'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan ilmiy bilimlar hayotiy munosabatlar jarayonida keng qo'llanilganda, ularning asl mohiyati chuqur his qilingan va anglangandagina e'tiqodga aylanadi

4-topshiriq. O'quvchilaming ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning vositalarini aniqlashda Tushunchalar tahlili metodi yordamida aniqlashtirish.

Tushuncha	Mazmuni	Pedagogik faoliyatingizdagi ahamiyati
intellektual tarkibiy qism		
ijobiy emosional holat		
amaliy faoliyat sohasi		
fanlararo aloqadorlik		
pedagogning ijtimoiy		
kasbiy pozitsiyasi		

5-topshiriq. Aqliy tarbiyasining maqsad va vazifalariga doir “Assisment” metodini o‘tkazish.

<p>Test</p> <p>1. ... ta’lim oluvchining intellekti, bilish imkoniyatlarini, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Nuqtalar o‘rniga tushirib qoldirilgan so‘zni topnig.</p> <p>A. Axloqiy tarbiya B. Oila tarbiyasi D. Aqliy tarbiya</p> <p>2. ... shaxs bilish faoliyati jarayoni bo‘lib, voqelikni bevosita va umumlashgan holda aks ettirish bilan xarakterlanadi. Nuqtalar o‘rniga tushirib qoldirilgan so‘zni topnig.</p> <p>A. Fikrlash B. Dunyoqarash D. Etiqod</p>	<p>Muammoli savol</p> <p>Aqliy rivojlanishning nima ekanligini aniqlash uchun “fikrlash” va “aql kuchi” tushunchalariga to‘xtalish lozim bo‘ladi.</p> <p><i>Xo‘sh hurmatli talabalar “fikrlash” va “aql kuchi” deganda nimani tushunamiz?</i></p>
<p>Simptom</p> <p>Aqliy tarbiyaning vazifalari:...</p>	<p>Amaliy topshiriq.</p>

5-Amaliy: Iqtisodiy va ekologik tarbiya (Amaliy mashg‘uloti ishlanmasi)

Mashg‘ulot rejasi:

1. Insonni shakllantirishda iqtisodiy tarbiyaning pedagogik ahamiyati.
2. Iqtisodiy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
3. O‘quvchilarga iqtisodiy tarbiyani olib borishning shakllari.

4. Ekologik tarbiya haqida tushuncha.
5. Ekologik tarbiyani tashkil etish shakllari.

1-topshiriq. Iqtisodiy va ekologik tarbiyani o‘zlashtirilishiga doir blis-so‘rov savollari

1. Nima uchun insonni shakllantirishda *iqtisodiy tarbiya* tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi?
2. Iqtisodiy tarbiyaning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
3. Iqtisodiy tarbiyani amalga oshirishning qanday shakllari mavjud?
4. Nega o'quvchilarda iqtisodiy ko'nikma va odatlar tarbiyalanadi?
- 5 Ekologik tarbiya nega tarbiyaning tarkibiy qismi bo'lib qoldi?
6. Ekologik tarbiyaning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
7. Ekologik tarbiyani tashkil etishning qanday shakllari mavjud?
8. Nima uchun ekologik ong, madaniyat, ko'nikma va odatlar tarbiyalanadi?

2-Topshiriq. Kichik guruhlarda ishlash metodi.

Kichik guruhlarning nomlanishi

- 1-guruh – “Intilekt” guruhi.
- 2-guruh – “Everest” guruhi.
- 3-guruh – “Alpinist” guruhi.
- 4-guruh – “Renessans” guruhi.

Kichik guruhlarda ishlash qoidalari:

1-qoida

1. Sherigingizni diqqat bilan tinglang.
2. Guruh ishlarida o‘zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashing.

3. Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat qiling.
4. Agar sizdan yordam so'rashsa, albatta yordam bering.
5. Guruh taqdimotida hamma ishtirok etishi shart.

2-qoida. Kichik guruhlarda muhokama etish taqdim etiladigan masalalar

1- “Intilekt” guruhi uchun:

Iqtisodiy tarbiya maqsadi, vazifasi, metod, shakl va vositalari yoritib bering.

2- “Everest” guruhi uchun:

Ekologik tarbiya maqsadi, vazifasi, metod, shakl va vositalari yoritib bering.

3- “Alpinist” guruhi uchun:

O'quvchilarni mehnat qilish va kasb tanlashiga tayyorlashda iqtisodiy hamda ekologik tarbiyaning o'rni.

4- “Renessans” guruhi uchun:

Sharq allomalari asarlarida iqtisodiy va ekologik tarbiya oid qarashlarini yoritib bering.

3-qoida. Kichik guruhlarda topshiriqni bajarish tartibi

1. Guruhga taqdim etilgan mavzu yuzasidan bayon etiladigan asosiy fikrlarni ajratib oling.
2. Asosiy fikrlarni vatman qog'oziga chizma yoki rasm ko'rinishida aks ettiring.
3. Vatman qog'ozida aks ettirilgan asosiy fikrlarga izoh berishni guruh a'zolari o'rtasida taqsimlang hamda har bir ishtirokchining mulohazasi bilan tanishing.

4-qoida. Guruhlar taqdimotini tashkil etish tartibi

1. Guruhlarning ketma-ketlikda taqdimotni taqdim etishlari e'lon qilinadi va har bir guruhning taqdimoti uchun besh daqiqadan vaqt ajratiladi.
2. Guruhlarning taqdimotiga aniqlashtiruvchi savollar uchun bir daqiqadan vaqt ajratiladi.

3-Topshiriq. Ekologik muammolarni turlari va hal etish yo‘llarini aniqlashga doir kichik guruhlarda ishlash metodi.

1- “**Intilekt**” guruhi uchun:

Global (umumbashariy) muammoni yoring.

2- “**Everest**” guruhi uchun:

Regional (mintaqaviy) muammoni yoring.

3- “**Alpinist**” guruhi uchun:

Ekspert

4- “**Renessans**” guruhi uchun:

Lokal (mahalliy) muammoni yoring.

6-Amaliy: Fuqarolik tarbiyasi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya. O‘quvchilarning jismoniy va estetik tarbiyasi. (Amaliy mashg‘uloti ishlanmasi)

Mashg‘ulot rejasi:

- 1.Fuqarolik tarbiyaning pedagogik ahamiyati.
- 2.Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
- 3.Jismoniy va estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari.

1-topshiriq. O‘quvchilarning fuqarolik tarbiyasi, ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga doir blits-so‘rov savollari

1. O‘quv tarbiya jarayonida fuqarolik tarbiyasi?
2. Fuqarolarning majburiyatlari nimalardan iborat?
3. Fuqarolarning ma’suliyati nimalardan iborat?
4. Fuqarolik tarbiyasi deganda nimani tushunasiz?
5. Fuqarolik tarbiyasining maqsadi nima?
6. Fuqarolik tarbiyasining vazifalari nimalardan iborat?

2-topshiriq. Huquqiy tarbiyaning maqsad va vazifalariga doir ijodiy test topshirig‘i

1. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘z yoki jumlani topib qo‘ying.

... o‘quvchilarga huquqiy mehyorlar, qonunlar hamda ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati to‘g‘risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda huquqiy bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni shakllantirish jarayoni bo‘lib, u izchil, uzluksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim.

2. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘z yoki jumlani topib qo‘ying.

... muayyan jamiyatning moddiy hayot tarzi bilan belgilanadigan tasavvur, idrok, tafakkur va ehtiқodlar tizimi bo‘lib, ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida murakkab tuzilishga ega.

3. Gapni tugallang.

Huquqiy mehyorlar, qonunlar talablariga nisbatan ongli yondashish, ularga qathiy va og‘ishmay amal qilish, qonunlarni hurmat qilish, ularni shaxs erkini himoya qilish kafolati sifatida ehtirof etish, huquqiy munosabatlar jarayonidagi faol ishtirokni tashkil etishga yo‘naltirilgan amaliy xatti–harakatlar majmui ...

4. Gapni davom ettiring.

...xalqni xalq, millatni millat qilib ko‘rsatadi.

5. Gapni davom ettiring.

Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi: ...

6. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘z yoki jumlani topib qo‘ying.

... – shaxs tomonidan huquqiy bilimlarning o‘zlashtirilishi hamda huquqiy faoliyatni tashkil etish darajasining sifat ko‘rsatkichi.

3-topshiriq. Vatanparvarlik va baynalmilal tarbiyasining ijtimoiy ahamiyatiga oid topshiriqlar

3.1-topshiriq. “Vatanparvarlik, baynalmilallik va harbiy vatanparvarlik” mavzusida sayohat metodini tashkil etish va o‘tkazishga doir ko‘rsatmalar

1. Talabalar uch guruhga bo‘linadilar hamda ularga “vatanparvarlik”, “bayanalmilallik” va “harbiy vatanparvarlik” mavzusiga doir ijodiy ish tayyorlash vazifasi topshiriladi;

2. Guruhlarda ishlash uchun vatman qog‘ozi, marker va skoch kabi jihozlar taqdim etiladi.

3. Guruhlarda ishlash tartibini o‘qituvchi boshqarib borishi va talabalarning har birining ishtirokini ta’minlashi zarur.

4. Talabalar ularga berilgan mavzu bo‘yicha ijodiy ishni tayyorlab bo‘lganlaridan so‘ng, uning taqdimotini amalga oshirishadi.

3.2-topshiriq. Vatanparvarlik va baynalmilallik tarbiyasini aniqlashda “Chaynvord” metodi

Mazmuni	Tushuncha
Vatanga bo‘lgan ....., unga sadoqat	
O‘zlari, an‘analari, millat va ..... haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, turmush tarzi, til xususiyatlari bilan yaqindan tanishtirish	
O‘zi mansub bo‘lgan millat o‘tmishi, urf-odatlari, an‘analari, ... sodiqlik	
Vatan va millat tarixidan	
Yurtning moddiy, shuningdek, millat tomonidan yaratilgan ma‘naviy boyliklarini asrash, ularni ..... borasida g‘amxo‘rlik qilish	
O‘zga millat va elatlarning tarixi, bugungi taraqqiyoti, umuminsoniyat madaniyatiga qo‘shgan hissasi, jahon ..... tutgan o‘rni, vijdon erkinligiga oid ma‘lumotlarni berish	
Vatan ravnaqi va millat taraqqiyoti yo‘lida ..... faoliyatini tashkil etish	
O‘zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, turmush tarzi, til xususiyatlari, vijdon erkinligiga hurmat, milliy manfaatlariga ziyon etkazmaslik kabi ..... shakllantirish	
O‘zga millat va elatlarning vakillari bilan o‘zaro ..... aloqalarini o‘rnatishga amaliy jihatdan tayyorlash	

.....ozodligi va millat erkiga qilinayotgan har qanday tahdidga qarshi. Kurashish	
Vatan va millat obro‘yi, ..., or-nomusini himoya qilish	
Yurt ravnaqi va millat ..... ishonish	

4-topshiriq. O‘ylang / juftliklarda fikr almashing.

Quyida keltirilgan Sharq mutafakkirlarining ma’naviy-axloqiy tarbiyaga doir qarashlari bilan tanishing va ularni muhokama qiling.

1. Inson yaxshi tarbiya ko‘rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo‘lsa, u ko‘p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo‘rin bo‘lib ko‘ringan narsalar zaruriy bo‘lib chiqadi (Abu Nasr Forobiy).

2. Insonga er yuzini obod etishi va uni boshqarib turishi uchun aql-zakovat ato etilgan, shuning uchun xar bir inson yuksak axloqli bo‘lishi lozim (Abu Rayxon Beruniy).

3. Ma’lumki, inson hech qachon tug‘ilganda yaxshi yoki yomon bo‘lib tug‘ilmaydi... Biroq har bir kishida biron bir fazilatga yoki qabixlikka mayl, qobiliyat bo‘ladi: 1. Fikriy fazilat aqliy quvvatga kirib, aqllilik, donolik fahm-farosatlilik zehnlilikdan iborat. 2. Xulqiy fazilat – intiluvchi quvvatga kirib iffat, injoat, sahiylik va adolatlilikni o‘z ichiga oladi. Yomon fazilatlar razillikdir (Abu Nasr Forobiy).

4. Yaxshi va yomon xulqlarning hammasi odatdan paydo bo‘ladi, odamlarning yaxshi yoki yomon bo‘lishida hukumat ahllarining ta’siri ham zo‘r bo‘ladi (Abu Ali ibn Sino).

5. Kishi ikki narsa bilan xayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik bo‘lsa, ikkinchisi yaxshi so‘z (Yusuf Xos Xojib).

6. Ey farzand, yaxshilik qil va qilg‘on yaxshilikdan hargiz pushaymon bo‘lmagil. Bir kishiga bir yaxshilik qilsang, ko‘rgilki, yaxshilik qilg‘on vaqtda u kishiga naqadar rohat etadi, sening ko‘nglingga ham undan ziyodroq shodlik va yozish xuramlik etishur. Demak, bu jahonda yaxshilik va yomonlik mukofoti, albatta, etgusidur. Yaxshilikning yaxshilik bilan qaytishi ayni haqiqatdir (Kaykovus).

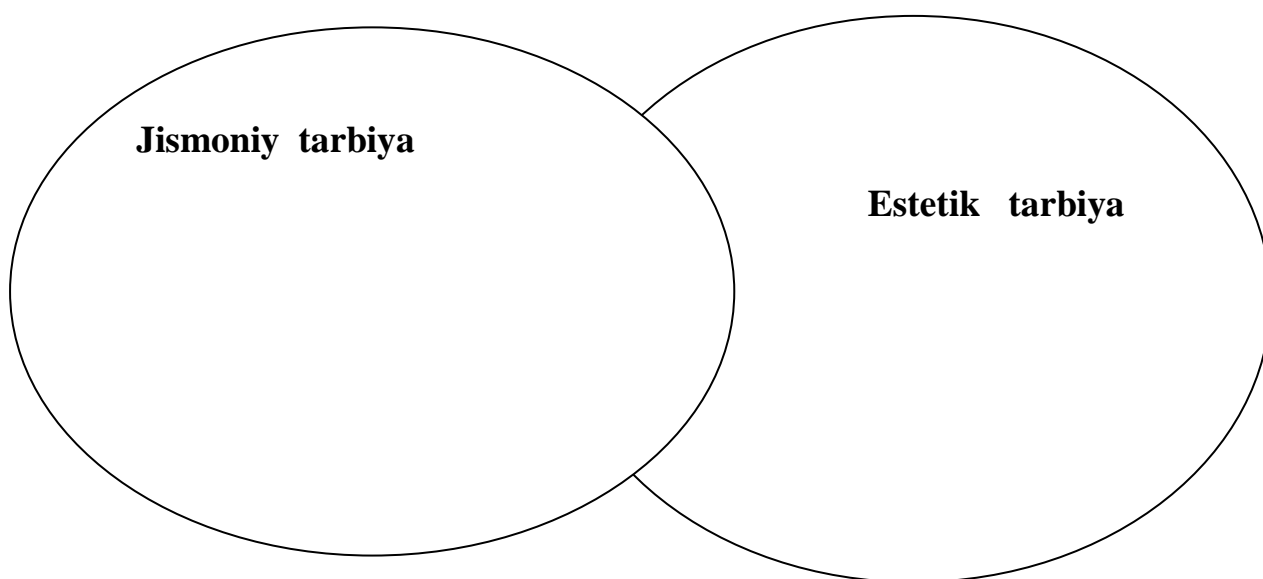
7. Insonda ikki narsa bo'lsa unga muruvvat yo'li yopiladi: biri bexuda so'zlarni ko'p gapirsa, ikkinchisi, uning so'zlari yolg'on bo'lsa (Ahmad Yugnakiy).

8. Ulug'likka etsang, unutmang o'zing

Agar atlas kiysang, unutmang bo'zing (Ahmad Yugnakiy).

9. Insonparvarlik va mardlikni Alloh ham, xalq ham ulug'laydi (Amir Temur).

5-topshiriq. Jismoniy va estetik tarbiya:tushunchalar mazmunini ifodalang va qiyosiy taqqoslang.

6-topshiriq. Muzeysga ekskursiya uyushtirishga doir ishlanma tayyorlash.

Ekskursiya ishlanmasini tayyorlashga doir ko'rsatmalar:

1) ekskursiya ishlanmasi o'zaro bir-biri bilan bog'langan quyidagi aniq *tarkibiy tuzilishga* ega bo'lishi lozim: tayyorlov bosqichi, ekskursiyaning borishi va ekskursiyadan keyin amalga oshiriladigan ish;

2) *tayyorlov bosqichida* ekskursiya mavzusi, uning mazmun-mohiyati, o'tkazilish muddati belgilab beriladi. Shuningdek, ekskursiya uyushtiriladigan ob'ektning joylashgan o'рни va marshruti aniqlanadi. Ekskursiya davomida beriladigan namunaviy savollar tuziladi;

3) *ekskursiyani amalga oshirish* jarayoni rejalashtirilishi lozim. turli xil savollardan foydalaniladi: 1) dalillar keltirishni talab etuvchi savollar (qanday nomlanadi, qanday qismlardan iborat, qanday xususiyatlar va o'ziga xosliklarga ega);

2) fikrlashni faollashtiruvchi, qiyoslash, taqqoslash, farqini ajratish, umumlashtirishni talab etuvchi savollar (munosabat, aloqadorliklarni hosil qilish uchun); 3) anglash faolligini rag‘batlovchi, ijodiy fikrlash, xulosalar chiqarishga undovchi savollar;

4) *ekskursiyadan so‘ng amalga oshiriladigan ish* (alg‘bom tayyorlash).

7-Amaliy: Pedagogik menejment nazariyasi va amaliyoti

(Amaliy mashg‘uloti ishlanmasi 2 soat)

Mashg‘ulot rejasi:

1. Ta’lim muassasasi menejmentining mohiyati.
2. Ta’lim muassasasini boshqarish funksiyalari, tamoyillari va metodlari.
3. Ta’lim muassasasini boshqarishga doir me‘yoriy hujjatlar.

1-topshiriq.

Ta’lim muassasasi menejmenti mohiyatini aniqlashtirishga doir blis-so‘rov savollari

1. Boshqarish deb nimaga aytiladi?
2. Boshqaruv ob‘ekti va boshqaruv sub‘ekti tushunchalariga izohbering.
3. Ta’lim muassasasini boshqarish deganda nimani tushunasiz?
4. Menejment deganda nima tushuniladi?
5. Ta’lim muassasasi menejmenti deb nimaga aytiladi?
6. Ta’lim menejmentining o‘ziga xos jihatlari nimalarda yorqin namoyon bo‘ladi?

2-topshiriq. Ta’lim muassasasini boshqarish funksiyalari, tamoyillariva metodlariga doir toifalash jadvali

Boshqaruv funksiyalari	Boshqaruv tamoyillari	Boshqaruv funksiyalari	Boshqaruv metodlari

3-topshiriq. Ta'lim muassasasiniboshqarishga doir me'yoriy hujjatlarni o'rganish bo'yicha amaliy topshiriqlar

3.1-topshiriq. Akademik lisey va kab-hunar maktablari to'g'risidagi Nizom asosida quyidagi jadvalni to'ldiring.

Bo'limlarning nomlanishi	Bo'lim mazmuni
Umumiy qoidalar	
O'rta maxsus, kasb-hunar maktabiining maqsadi,vazifalariva uni tashkil etish	
Akademik lisey va kasb-hunar maktablariga o'quvchilarni qabul qilish, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishva uning mazmuni	
Pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlashva ularning malakasini oshirish	
O'rta maxsus, kasb-hunar maktabini mablag' bilan ta'minlash va moddiy-texnika ta'minoti	
Xalqaro hamkorlik	

3.2-topshiriq. O'rta maxsus, kasb-hunar maktabi muassasasining Ustavi asosida quyidagi jadvalni to'ldiring.

Bo'limlarning nomlanishi	Bo'lim mazmuni
Qisqacha ta'lim muassasasi haqidagi ma'lumotlar	
Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari	
Ta'lim muassasasini boshqarish	

O'quv-tarbiya va ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish	
O'qituvchi. Huquq va burchlari	
O'quvchi. Huquq va burchlari	
O'quv-ishlab chiqarish ustalari, ma'muriyva yordamchi xodimlarning huquqvaburchlari	
Ota-onalar yoki ularning o'rnibosuvchi shaxslarning huquqlari, majburiyatva mas'uliyatlari	
Ta'lim muassasasining moddiyva moliyaviy xo'jalik ta'minoti	

8-Amaliy: Ta'lim muassasasida metodik ishlarni boshqarish

(Amaliy mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Mashg'ulot rejasi:

1. Pedagogik kengash, Metodika kengashi va metod birlashmalari.
2. Pedagogika kengashi, Metodika kengashi va metod birlashmalarining faoliyatini tashkil etish.
3. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi. Yosh o'qituvchilar bilan ishlash yo'llari.

1-topshiriq. Pedagogika kengashi, Metodika kengashi va metod birlashmalarining faoliyatini tashkil etish rganish bo'yicha amaliy topshiriqlar.

1.1-topshiriq. "Men Pedagogik kengash haqida nimalarni bilaman?" mavzusidagi erkin yozish topshirig'i.

Topshiriq: "Men Pedagogik kengash haqida nimalarni bilaman?" mavzusida besh daqiqa mobaynida o'z fikrlaringizni daftarga yozing. O'ylagan fikrlaringizni hech qanday to'xtovsiz bayon eting.

Erkin yozish ustida ishlashga doir ko'rsatma:

1. Talabalardan besh daqiqa mobaynida berilgan mavzu bo'yicha o'z fikrlarini yozish so'raladi.
2. Besh daqiqa tugagach, vaqt tuganganligi ma'lum qilinadi. Biroq bir minut sukut saqlab turiladi. Chunki odatda eng yaxshi fikrlar inson tang holatda qolgan vaziyatda tug'iladi.
3. Talabalardan ayrimlarining fikrlari tinglanadi. Uch-to'rt talaba o'z yozganlarini o'qib bergach, o'qituvchi qolgan talabalardan aytilganlariga o'xshamaydigan fikr kimda bo'lsa bildirishlarini so'raydi.

1.2-topshiriq. Pedagogik kengash, Metodika kengashi va metod

birlashmalarining maqsad va vazifalariga doir blis-so'rov savollari

1. Pedagogik kengashni tashkil etishning maqsad nimada?
2. Pedagogik kengashning maqsad va vazifalariga nimalar kiradi?
3. Pedagogik kengash qanday huquqlarga ega?
4. Pedagogik kengash hujjatlariga nimalar kiradi?
5. Metodik kengash qanday boshqaruv organi?
6. Metodik kengashning maqsadi nima?
7. Metodik kengashning vazifalariga nimalar kiradi?
8. Metodik kengash hujjatlariga nimalar kiradi?

2-topshiriq. Pedagogika kengashi, Metodika kengashi va metod birlashmalarining faoliyatini tashkil etishga doir topshiriqlar

2.1-topshiriq. Pedagogika kengashi, Metodika kengashi va metod birlashmalarining namunaviy yilliy ish rejasini tuzish.

Yillik ish rejalarni tuzishda quyidagi chizmaga asoslaning.

№	Bajariladigan ishlar	Bajarilish muddati	Mas'ul

3-topshiriq. O‘qituvchilarning malakasini oshirish va yosh o‘qituvchilar bilan ishlash shakllariga doir quyidagi jadvalni to‘ldiring.

Pedagog kadrlarning malakasini oshirish shakllari	Yosh o‘qituvchilar bilan ishlash shakllari

9-Amaliy: Ta’lim muassasasining ichki boshqaruvi.

(Amaliy mashg‘uloti ishlanmasi 2 soat)

Mashg‘ulot rejasi:

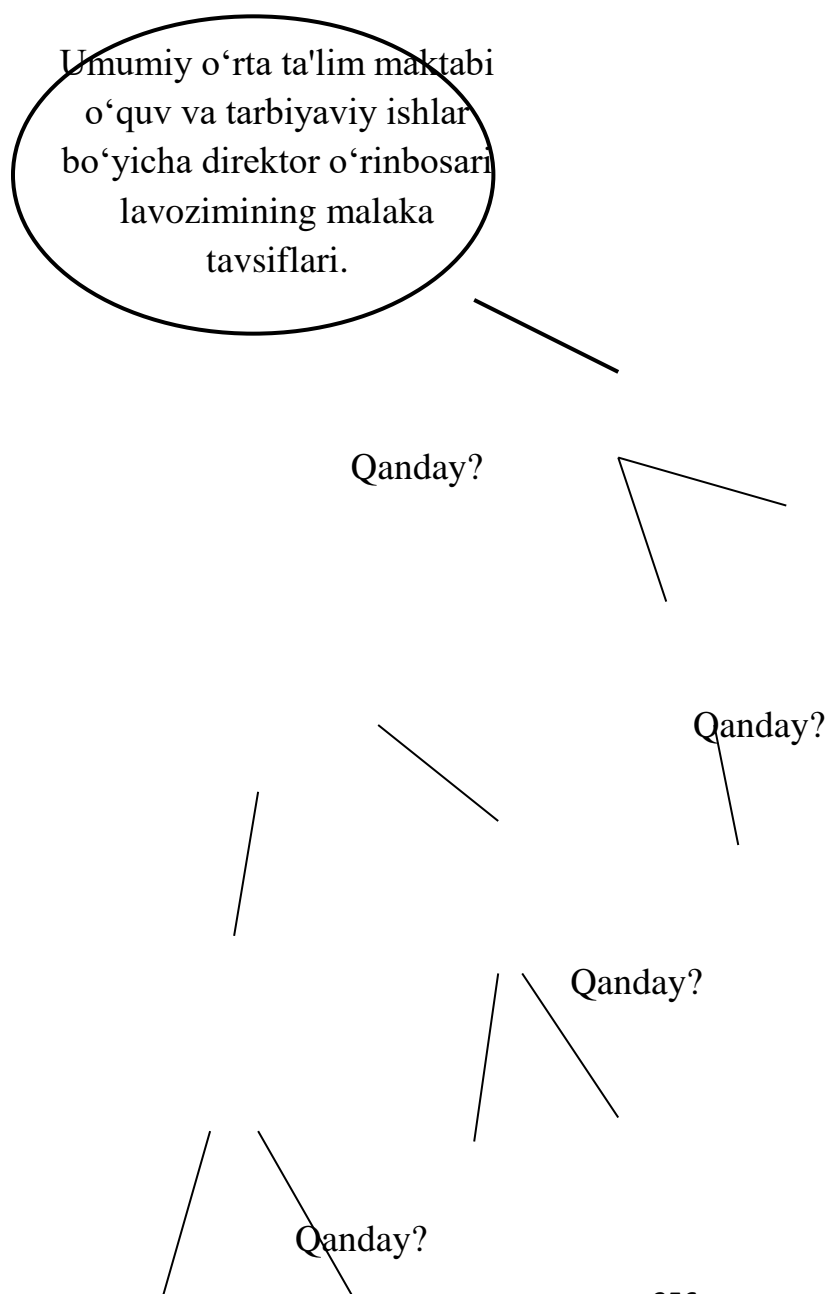
1. Ta'lim muassasalarini boshqarishning mohiyati va asosiy tamoyillari.
2. Umumiy o‘rta ta'lim maktabi o‘quv va tarbiyaviy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari lavozimining malaka tavsiflari.
3. O‘quv-tarbiya ishini amalga oshirish shart- sharoitlari.

Ta'lim muassasalarini boshqarishning mohiyati va asosiy tamoyillari.

F (Fikringizni bayon eting)
S (Fikringiz bayoniga biror sabab ko‘rsating)
M (Ko‘rsatilgan sababga tushuntiruvchi misol keltiring)

U (Fikringizni umumlashtiring)

2-topshiriq. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quv va tarbiyaviy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari lavozimining malaka tavsiflarini “Qanday?” texnologiyasi orqali bayon qiling.

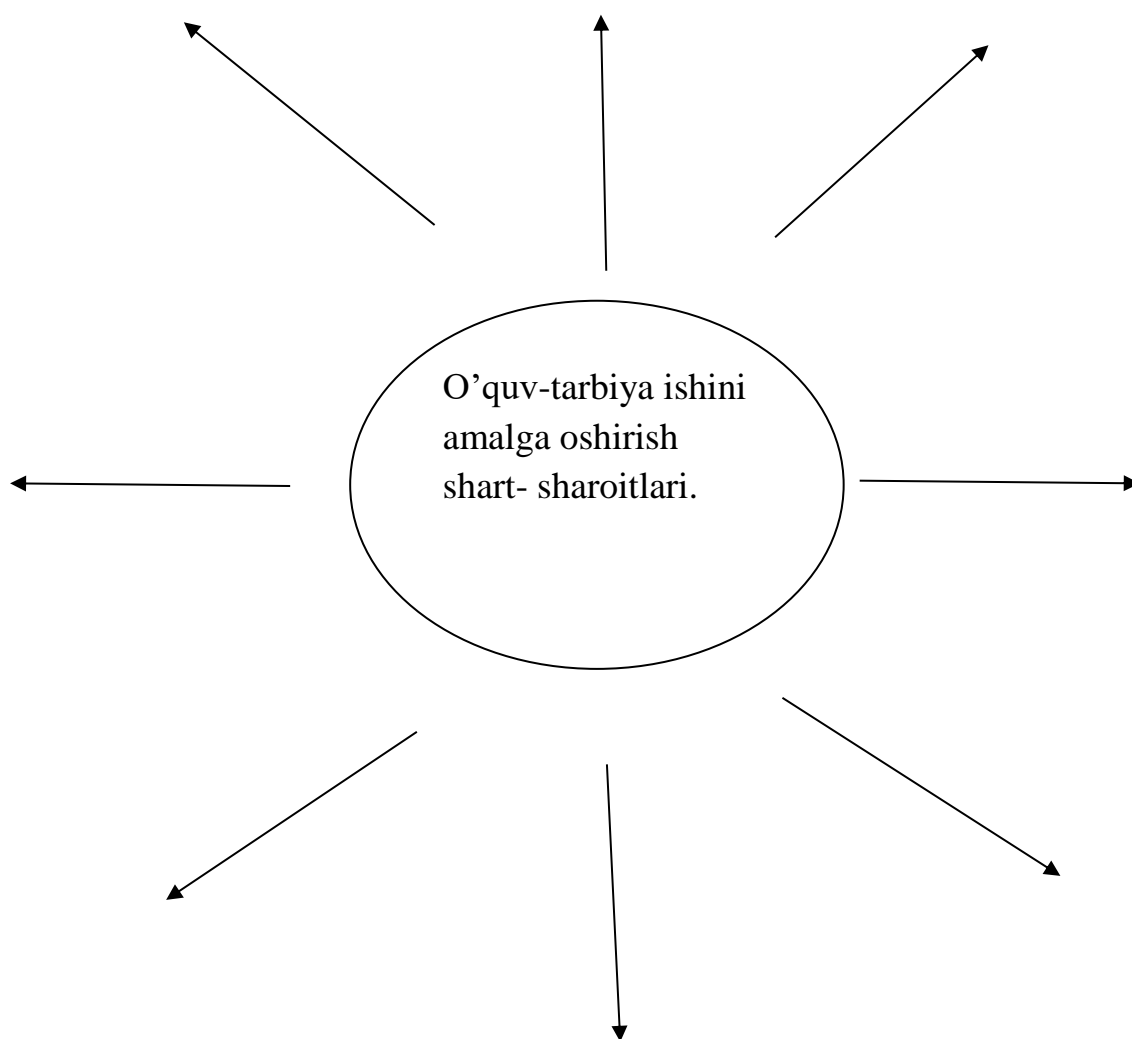

Qanday?

Qanday?

3-topshiriq

Klaster metodi

10- Amaliy: Korreksion pedagogika asoslari

(Amaliy mashg'uloti ishlanmasi 2 soat)

Reja:

1. Korreksion pedagogikaning maqsad va vazifalari.
2. Korreksion (maxsus) pedagogikaning tamoyillari va metodlari.
3. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi.
3. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodlari.

1-topshiriq. "Korreksion pedagogikani o'rganishning ahamiyati shundaki..." mavzusida asoslangan esse yozish.

Topshiriqni bajarish tartibi:

1. Mazkur mavzu yuzasidan o'z nuqtai nazarini bayon eting.
2. Nuqtai nazarini asoslash uchun dalillar kiriting.
3. Mavzu yuzasidan aniq xulosalar chiqaring.

2-topshiriq. Korreksion pedagogika (defektologiya) tarkibiga quyidagi sohalarini aniqlashda toifalash jadvalini to'ldirish.

Surdopedagogika va surdopsixologiya	Tiflopedagogika va tiflopsixologiya	Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya	Nutqiy buzilishlar psixologiyasi	Motorli-harakatlanish apparatining murakkab nuqsonlari

3-topshiriq. Bola rivojlanishidagi nuqsonlarni diagnostika qilishda korreksion ishlar tamoyillari va metodlarini aniqlashda "Charxpalak" metodini aniqlash.

Xususiyatlari	korreksion ishlar tamoyillar	korreksion ishlar metodlar
Insonparvarlik		
Bolalarni kompleks o'rganish		
Suhbat		
Kuzatish		
Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish		
Bolani dinamik o'rganish		
Sifatiy-miqdoriy yondashuv		
Ma'lum turdagi patologiyali bolalarni boshqa bolalar guruhlaridan ajratish		
Rasmlarini o'rganish		
Rivojlanishida mavjud bo'lgan chetlanishlar darajasiga ko'ra differentsatsiyalashtirilgan ta'limni tashkil etish		
Yoshi		
Tajriba-psixologik tadqiqotlar		
Testlar		

4-topshiriq. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodlariga doir amaliy topshiriqlar

1-topshiriq. Anomal bolalarning fikrlashini o'rganish maqsadida taxminiy so'rovnoma variantini ishlab chiqing.

2-topshiriq. Anomal bolalarning rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni hisobga olgan holda ularga chizish taklif etiladigan rasmlar ro'yxatini ishlab chiqing.

Talabalar bilimini baholash uchun test topshiriqlari

1. Pedagogika fanining asosiy tarkibiy qismi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

- A. Pedagogikaning tarkibiy qismi bilim, ko'nikma va malaka.
- B. Shaxsni rivojlantirishning muhim jihati – uni o'qitishga asosiy e'tiborni qaratganligi bo'lsa didaktika (ta'lim nazariyasi) pedagogikaning tarkibiy qismi hisoblanadi.
- D. Shaxsni rivojlantirishning muhim jihati – uni tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bo'lsa tarbiya nazariyasi Pedagogikaning tarkibiy qismi hisoblanadi
- E. Shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati – uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bo'lsa didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi Pedagogikaning tarkibiy qismi hisoblanadi.

2. Pedagogika qanday fan?

- A. Pedagogika ta'lim jarayonining mazmuni, qonuniyatlari, metodlarini o'rganuvchi, ijtimoiy, umumkasbiy fan.
- B. Pedagogika ta'lim-tarbiya jarayonining mohiyati, mazmuni, qonuniyatlari, metodlarini o'rganuvchi ijtimoiy, umumkasbiy fan.
- D. Pedagogika tarbiya jarayonining qonuniyatlari, prinsiplari, shakl va metodlari haqidagi gumanitar fan.

E. Pedagogika tarbiyaning nazariy asoslarini tadqiq etuvchi ijtimoiy- gumanitar fan.

3. Pedagogik muhit nima?

A. Inson shaxsini shakllantiruvchi tabiat, ijtimoiy munosabatlarning sistemasidir.

B. Bir butun o'quv-jarayonni tashkil etishning asosiy shaklidir.

D. Pedagogik maqsadlarga muvofiq ravishda maxsus tuzilgan shaxslararo munosabatlar sistemasidir.

E. Shaxslararo munosabatning doirasi kabi omillarning bir-birini boyituvchi va muvofiq kelishdir.

4. Pedagogik jarayon bu?

A. Ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan kattalarning pedagogik faoliyati ta'sirida tashkiliy shakllantirilgan va mazmunan boyitilgan hamda tarbiyachining yo'naltiruvchi va olib boruvchi rahbarlik roli natijasida bolaning o'z-o'zini taraqqiy ettirishdir.

B. Maxsus tashkil etilgan sistema, bolalar muhitida muloqot olib borish jarayoni.

D. Shaxsning qiziqishlari, ehtiyojlaridan kelib chiqib tashkil etilgan jarayon.

E. O'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan jarayon.

5. "Didaktika" so'zining ma'nosi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. Yunoncha didaktikos "tarbiyalovchi".

B. Inglizcha, ta'lim beruvchi.

D. Tarbiya nazariyasi, grekcha "tarbiyalash".

E. Yunoncha didaktikos "o'rgatuvchi", didasko "o'rganuvchi", ya'ni ta'lim nazariyasi.

6. Didaktika qanday masalalarni tadqiq etadi?

A. Ta'limning amaliy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, qonun va qonuniyatlari, tamoyillari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

B. Ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, qonun va qonuniyatlari, tamoyillari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl,

metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

D. Ta'limning nazariy jihatlarini, ta'lim jarayonining mohiyati, qonun va qonuniyatlari, tamoyillari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

E. Ta'limning amaliy jihatlarini, ta'lim jarayonining mohiyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

7. Pedagogika fanining ob'yekti – bu....

A. O'qituvchi va o'qituvchi hamkorligidagi jarayon.

B. Ta'lim jarayoni.

D. Tarbiya jarayoni.

E. Yaxlit pedagogik jarayon.

8. Pedagogika fanining vazifalarini belgilang.

A. Analitik, prognostik, tashkiliy, metodologik.

B. Analitik, tashkiliy, metodologik.

D. Analitik, prognostik, insonparvarlik, metodologik.

E. Prognostik, tashkiliy, metodologik.

9. Pedagogika fanining prognostik vazifalarini aniqlang.

A. Pedagogik fanlarning umumnazariy asoslarini aniqlashtirish.

B. Yangi pedagogik texnologiya, innovatsion shakl va vositalarni ishlab chiqish; pedagogik tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish; ta'lim jarayonini boshqarishning ilmiymetodik ta'minotini yaratish.

D. Ilmiy asoslangan maqsadlarni belgilash va ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyalarini belgilash; ta'lim siyosatini samarali boshqarishni ta'minlash.

E. Ta'lim va tarbiya jarayoni mazmuni, mohiyati, sababoqibat aloqadorligini o'rganish; pedagogik tajribani tahlil etish, umumlashtirish va baholash.

10. Pedagogika fanining tashkiliy vazifalarini aniqlang.

A. Ilmiy asoslangan maqsadlarni belgilash va ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyalarini belgilash; ta'lim siyosatini samarali boshqarishni ta'minlash.

B. Pedagogik fanlarning umumnazariy asoslarini aniqlashtirish.

D. Ta'lim va tarbiya jarayoni mazmuni, mohiyati, sabab oqibat aloqadorligini o'rganish; pedagogik tajribani tahlil etish, umumlashtirish va baholash.

E. Yangi pedagogik texnologiya, innovatsion shakl va vositalarni ishlab chiqish; pedagogik tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish; ta'lim jarayonini boshqarishning ilmiy metodik ta'minotini yaratish.

11. Pedagogika fanining metodologik vazifalarini aniqlang.

A. Pedagogik fanlarning umumnazariy asoslarini aniqlashtirish.

B. Yangi pedagogik texnologiya, innovatsion shakl va vositalarni ishlab chiqish; pedagogik tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish; ta'lim jarayonini boshqarishning ilmiymetodik ta'minotini yaratish.

D. Ta'lim va tarbiya jarayoni mazmuni, mohiyati, sabab oqibat aloqadorligini o'rganish; pedagogik tajribani tahlil etish, umumlashtirish va baholash.

E. Ilmiy asoslangan maqsadlarni belgilash va ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirish strategiyalarini belgilash; ta'lim siyosatini samarali boshqarishni ta'minlash.

12. "Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha ... deb ataladi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Qoida.

B. Qonuniyat.

D. Tamoyil.

E. Kategoriya.

13. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, shakllantirish, rivojlantirish.

B. Shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, kreativlik, malaka, kompetensiya, ma'lumot, rivojlantirish.

D. Shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, shakllantirish, rivojlantirish.

E. Shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, shakllantirish, rivojlantirish.

14. "... – muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq atvori va dunyo-qarashini tarkib toptirish jarayoni". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Tarbiya.

B. Ta'lim.

D. Bilim.

E. Ko'nikma.

15. "...– o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Ko'nikma.

B. Bilim.

D. Ta'lim.

E. Ma'lumot.

16. "...– shaxsning ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Ta'lim.

B. Ko'nikma.

D. Ma'lumot.

E. Bilim.

17. "... – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish layoqati". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Ma'lumot.

B. Ko'nikma.

D. Ta'lim.

E. Tarbiya.

18. “... – muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli”. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlaning yakunlang.

A. Malaka.

B. Ma’lumot.

D. Ta’lim.

E. Tarbiya.

19. “... - egallangan bilim, ko’nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo’llay olish qobiliyati”. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlaning yakunlang.

A. Malaka.

B. Kompetensiya.

D. Ma’lumot.

E. Ta’lim.

20. “....– shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va me’yorlar asosida tarkib toptirish jarayoni”. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlaning yakunlang.

A. Shakllantirish.

B. Ta’lim.

D. Rivojlantirish.

E. Bilim.

21. “... – shaxsning fiziologik va intellektual o’sishida namoyon bo’ladigan miqdor va sifat o’zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon”. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlaning yakunlang.

A. Bilim.

B. Ma’lumot.

D. Ta’lim.

E. Rivojlanish.

22. Pedagogik yo’nalishda ilmiy tadqiqotlarni olib borishda qanday metodlardan foydalaniladi.

A. 1. Pedagogik kuzatish metodi. 2. Tushuntirish. 3. Anketa metodi. 4. Intervyu metodi. 5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi. 6. Test metodi. 7. Pedagogik tahlil metodi. 8. Bolalar ijodini o'rganish metodi. 9. Rag'batlantirish. 10. Matematik-statistik metod.

B. 1. Pedagogik kuzatish metodi. 2. Suhbat metodi. 3. Anketa metodi. 4. Intervyu metodi. 5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi. 6. Test metodi. 7. Pedagogik tahlil metodi. 8. Bolalar ijodini o'rganish metodi. 9. Pedagogik tajriba metodi. 10. Matematik-statistik metod.

D. 1. Pedagogik kuzatish metodi. 2. Suhbat metodi. 3. Amaliy mashq metodi. 4. Intervyu metodi. 5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi. 6. Test metodi. 7. Pedagogik tahlil metodi. 8. Bolalar ijodini o'rganish metodi. 9. Kitob bilan metodi. 10. Matematik-statistik metod.

E. 1. Namuna. 2. Suhbat metodi. 3. Anketa metodi. 4. Ko'rgazmali metodi. 5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi. 6. Test metodi. 7. Pedagogik tahlil metodi. 8. Bolalar ijodini o'rganish metodi. 9. Pedagogik tajriba metodi. 10. Matematik-statistik metod.

23. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlang.

A. Biologik omil, ta'lim, tarbiya.

B. Biologik omil, ijtimoiy muhit, tarbiya.

D. Maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, tarbiya.

E. Umumiy o'rta ta'lim, ijtimoiy muhit, tarbiya.

24. Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir yondashuvlarni belgilang.

A. Tashkiliy yondashuv; Ijtimoiy yondashuv; Psixologik yondashuv; Yaxlit yondashuv.

B. Biologik yondashuv; Tarbiyaviy yondashuv; Psixologik yondashuv; Yaxlit yondashuv.

D. Biologik yondashuv; Ijtimoiy yondashuv; Psixologik yondashuv; Tashkiliy yondashuv.

E. Biologik yondashuv; Ijtimoiy yondashuv; Psixologik yondashuv; Yaxlit yondashuv.

25. “Gender” atamasi qachondan ilmiy iste’molga kiritilgan.

A. 1968-yilda o’zbek olimi S.Rajabov tomonidan kiritilgan.

B. 1978-yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan kiritilgan.

D. 1968-yilda chex olimi Komenskiy tomonidan kiritilgan.

E. 1968-yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan kiritilgan.

26. Shaxsning ijtimoiylashuvi ta’rifi to’g’ri ko’rsatilgan qatorni ko’rsating.

A. Ta’lim-tarbiya ta’sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, jamiyatga moslashishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi.

B. Ta’lim-tarbiya ta’sirida rivojlanishi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me’yor va qoidalarining o’zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi.

D. Ta’lim-tarbiya ta’sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me’yor va qoidalarining o’zlashtirilishi, voyaga etishi.

E. Ta’lim-tarbiya ta’sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me’yor va qoidalarining o’zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi.

27. Shaxs ijtimoiylashuv mexanizmlarini belgilang.

A. Ana’naviy, institutsional, shaxslararo, reflektiv.

B. Ana’naviy, ijtimoiylashuv, shaxslararo, reflektiv.

D. Tarbiyaviy, institutsional, shaxslararo, reflektiv.

E. Ana’naviy, institutsional, reflektiv.

28. “Ta’lim prinsiplari bor ekan, hamisha tarbiya prinsiplari ham bo’ladi, yoki aksincha”. Ushbu fiklar muallifi ko’rsatilgan qatorni toping.

A. O’zbek olimi S.Rajabov.

B. Buyuk cheh olimi Ya.A.Komenskiy.

D. Rus pedagogi K.D.Ushenskiy.

E. Nemis pedagogi A.Disterveg.

29. “Ta’lim, o’qitish, o’rgatish, tarbiya, pand-nasihat, o’git va boshqa bir qator so’zlar turli xususiyat, jihatlar, vosita va vaziyatlarni ifodalaydi, lekin ularning hammasi yaxlit pedagogik jarayondir”. Ushbu fiklar muallifi ko’rsatilgan qatorni toping.

A. A.Disterveg.

B. Ya.A.Komenskiy.

D. K.D.Ushinskiy.

E. P.F. Kapterev.

30. Kattalarning pedagogik faoliyati va tarbiyachilarning boshqaruvchilik roli tufayli hayotiy faoliyat natijasida bolaning o’zini-o’zi o’zgartirishining maqsadga yo’naltirilgan mazmundor, tashkiliy harakati nima deb ataladi.

A. Hamkorlik.

B. Pedagogik vaziyat.

D. Pedagogik jarayon.

E. Dars.

31. O’quv-tarbiya jarayonining asosiy xususiyati nima bilan asoslanadi.

A. Tizimlilik, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

B. Yaxlitlik, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

D. Izchillilik, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

E. Tashkiliy, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

32. “... asosiga ta’lim, tarbiya va rivojlanish birligini ta’minlash pedagogik jarayonning mohiyatini tashkil etadi”. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlaning yakunlang.

A. Uzviylik.

B. Tizimlilik.

D. Yaxlitlik.

E. Izchillilik.

33. Pedagogik jarayonda ishtirok etadigan tizim tarkibiy qismlari to’g’ri ko’rsatilgan qatorni toping.

A. Pedagoglar; tarbiyalanuvchilar; tarbiyaviy shart-sharoitlar.

B. Pedagoglar; tarbiyachilar; tarbiyaviy shart-sharoitlar.

D. Pedagoglar; tarbiyalanuvchilar; maktab.

E. O'quvchilar; tarbiyalanuvchilar; tarbiyaviy shart-sharoitlar.

34. Pedagogik jarayonning aniq maqsadli tarkibiy qismi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladi.

B. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradi.

D. Pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

E. Pedagogik jarayonni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda muvafaqqiyatli o'zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

35. Pedagogik jarayonning mazmunli tarkibiy qismi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Pedagogik jarayonni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda muvafaqqiyatli o'zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

B. Pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

D. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradi.

E. Pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladi.

36. Pedagogik jarayonning faoliyatli tarkibiy qismi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladi.

B. Pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

D. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradi.

E. Pedagogik faoliyatni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda muvafaqqiyatli o'zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

37. Pedagogik jarayonning natijaviy tarkibiy qismi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladi.

B. Pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

D. Pedagogik faoliyatni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda muvafaqqiyatli o'zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

E. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradi.

38. "... – bu obyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorlik, mazkur jarayonning alohida tomoni". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

- A. Pedagogik jarayon tamoyillari.
- B. Pedagogik jarayon qonuniyatlari.
- D. Pedagogik jarayon qoidalari.
- E. Pedagogik faoliyat.

39. Pedagogik jarayon tamoyillari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

- A. Pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladigan jarayon.
- B. Oyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorlik, mazkur jarayonning alohida tomoni.
- D. Pedagogik jarayon qonuniyatlari asosida uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan qo'yiladigan muhim talablar tamoyillar deb ataladi.
- E. Pedagogik faoliyatning umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradigan jarayon.

40. "... – ta'lim jarayoni, mazmuni, qonuniyat va tamoyillari, shakl, metod va vositalarini ilmiy asoslab beruvchi ta'lim nazariyasi, pedagogikaning alohida sohasi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlaning yakunlang.

- A. Didaktika.
- B. Tarbiya.
- D. Dars.
- E. Hamkorlikda o'qitish.

41. "Didaktika" atamasi ilk bor kim tomonidan qo'llanilgan?

- A. Nemis pedagogi A.Disterveg.
- B. Yan Amos Komenskiyning "Buyuk didaktika" (1657-yil) asarida qo'llanilgan.
- D. Rus pedagogi K.D.Ushenskiy qo'llagan.
- E. "Didaktika" atamasi ilk bor nemis pedagogi Wolfgang Ratkening "Didaktika yoki ta'lim san'ati" (1613-yil) deb nomlangan ma'ruzasida qo'llanilgan.

42. Didaktikaning asosiy kategoriyalari to'g'ri ro'rsatilgan qatorni belgilang.

- A. O'rgatish, tarbiyalash, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

B. O'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

D. O'rgatish, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, rivojlantirish.

E. O'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, ma'lumot, tashkil etish, tarbiya, metod, vosita, natija.

43. "... – o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning tartiblangan faoliyati". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. O'rganish.

B. O'rgatish.

D. O'qitish.

E. Ta'lim.

44. "... anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. O'rganish.

B. O'qitish.

D. Ta'lim.

E. O'rgatish.

45. "... qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Ta'lim.

B. O'qitish.

D. O'rgatish.

E. O'rganish.

46. Paradigma ta'rifi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni aniqlash va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunasi sifatida qabul qilingan nazariya.

B. O'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi materialni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan foydalaniladigan ob'yekt.

D. O'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) yo'li.

E. Anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlari o'zgaradi.

47. Ta'lim paradigmalari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); ratsionalistik (bixevioristik, xulq atvorga doir); texnokratik; ezoterik.

B. An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulqatvorga doir); ijtimoiy; ezoterik.

D. An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq atvorga doir); texnokratik; ezoterik.

E. An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq atvorga doir); texnokratik; tarbiyaviy.

48. O'qitish jarayoni vazifalarni belgilang...

A. Ta'limiy, tashkiliy va rivojlantiruvchi.

B. Ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

D. Ta'limiy, tarbiyaviy va tashkiliy.

E. Shakllantiruvch, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

49. O'qitish jarayoni vazifalarni belgilang...

A. Ta'limiy, tarbiyaviy va tashkiliy.

B. Ta'limiy, tashkiliy va rivojlantiruvchi.

D. Ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

E. Shakllantiruvch, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

50. O'qitish jarayonining ta'limiy vazifasini aniqlang.

A. O'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarining to'liqligi, chuqurligi, tizimliliigi, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir.

B. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi.

D. O'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsionalirodaviy, intellectual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi.

E. O'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

51. O'qitish jarayonining tarbiyaviy vazifasini aniqlang.

A. O'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsionalirodaviy, intellectual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi.

B. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi.

D. O'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

E. O'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarining to'liqligi, chuqurligi, tizimlili, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir.

52. O'qitish jarayonining rivojlantiruvchi vazifasini aniqlang.

A. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi.

B. O'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

D. O'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarining to'liqligi, chuqurligi, tizimlili, anglanganligi, mustahkamligi va amaliy xususiyat kasb etishi muhimdir.

E. O'quvchi nutqining, fikrlashi, shaxsning sensorli va harakatlanish sohalari, emotsionalirodaviy, intellectual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi.

53. O'qitish jarayoni bosqichlarini aniqlang.

A. 1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish; 2) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi; 3)

hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash (kompetentsiyalarni tarkib toptirish).

B.1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish; 2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi; 3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi; 4) rivojlantiruvchi.

D. 1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish; 2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi; 3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi; 4) hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash (kompetentsiyalarni tarkib toptirish).

E. 1) rivojlantiruvchi; 2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi; 3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi; 4) hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash (kompetentsiyalarni tarkib toptirish).

54. Ta'lim qonuniyati deganda nima tushuniladi.

A. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi

B. O'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang'ich qoidalardir.

D. O'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

E.. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi ob'yektiv, mavjud, barqaror, takrorlanuvchi aloqadorlik ta'lim qonuniyati deb ataladi.

55. Ta'lim qonuniyatlari necha turga bo'linadi?

A. Tashkiliy va xususiy.

B. Umumiy va tashkiliy.

D. Umumiy va xususiy.

E. Tizimlilik va izchillik.

56. Ta'limning umumiy qonuniyatlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni; psixologik; ta'lim metodlari samaradorligi; ta'limni boshqarish samaradorligi; gnoseologik.

B. Ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni; ta'limning sifati; ta'lim metodlari samaradorligi; ta'limni boshqarish samaradorligi; ta'limda rag'batlantirish samaradorligi.

D. Ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni; psixologik; ta'lim metodlari samaradorligi; kibernetik; gnoseologik.

E. Ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni; psixologik; ta'lim metodlari samaradorligi; kibernetik; ta'limda rag'batlantirish samaradorligi.

57. Ta'limning xususiy qonuniyatlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorno belgilang.

A. Ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni; kibernetik; sotsiologik; tashkiliy.

B. Gnoseologik; rivojantiruvchi; kibernetik; sotsiologik; tashkiliy.

D. Gnoseologik; psixologik; kibernetik; sotsiologik; tashkiliy.

E. Gnoseologik; psixologik; kibernetik; ta'limning maqsadi; ta'lim mazmuni.

58. Ta'lim yamoyillari deb nimaga aytiladi?

A. O'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

B. Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi ob'yektiv, mavjud, barqaror, takrorlanuvchi aloqadorlik ta'lim qonuniyati deb ataladi.

D. O'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang'ich qoidalardir.

E. Ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllantirilishida o'z ifodasini topadi.

59. Ta'lim tamoyillari qanday guruhga ajratiladi?

A. Ta'limning mazmunga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari.

B. Ta'limning mazmuninig umumiy va tashkiliy-metodik tamoyillari.

D. Ta'limning maqsadiga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari.

E. Ta'limning sifatiga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari.

60. Ta'lim mazmuniga aloqador tamoyillar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg'unlik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili; tushunarliklik.

B. Insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg'unlik; madaniyat bilan uyg'unlik; ilmiylik; ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

D. Ta'limning tizimlilik va izchilligi; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

E. Insonparvarlashtirish; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

61. Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Insonparvarlashtirish; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

B. Insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg'unlik; madaniyat bilan uyg'unlik; ilmiylik; ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

D. Ta'limning tizimlilik va izchilligi; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

E. Ta'limning tizimlilik va izchilligi; ta'limda onglilik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili; tushunarliklik.

62. "...o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetentsiyalarning aniq belgilangan hajmi va ko'lami tushiniladi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Ta'lim jarayoni.

B. Ta'lim mazmuni.

D. Ta'lim maqsadi.

E. Ta'lim metodi.

63. Ta'lim mazmuni aniqlovchi omillar to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. 1) Jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi; 2) jamiyat tomonidan qo'yiladigan ijtimoiy buyurtma; 3) ta'limning maqsad va vazifalari; 4) innovatsion rivojlanish darajasi; 5) axborotlarning hajmi va ko'lami; 6) o'quvchilarning yosh xususiyatlari.

B. 1) Jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi; 2) fanning yutuqlari; 3) ta'limning maqsad va vazifalari; 4) innovatsion rivojlanish darajasi; 5) axborotlarning hajmi va ko'lami; 6) o'quvchilarning yosh xususiyatlari.

D. 1) Jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi; 2) jamiyat tomonidan qo'yiladigan ijtimoiy buyurtma; 3) ta'limning maqsad va vazifalari; 4) innovatsion rivojlanish darajasi; 5) o'quvchilar ishtiroki.

E. 1) Pedagogning mahorati; 2) ta'lim muassasasini moddiy-texnik bazasi; 3) ta'limning maqsad va vazifalari; 4) innovatsion rivojlanish darajasi; 5) axborotlarning hajmi va ko'lami; 6) o'quvchilarning yosh xususiyatlari.

64. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Ta'lim mazmunining barcha elementlarining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili; ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili; ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili; ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi tamoyili.

B. Ta'lim mazmunining barcha elementlarining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili; ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili; ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili; ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili; ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili; ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili; ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili; ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi tamoyili.

D. Ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili; ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili; ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili;

ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili; ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili; ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi tamoyili.

E. Ta'lim mazmunini mustaqil fikr yuritish va axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish ehtiyojiga muvofiq loyihalashtirish; ta'lim mazmunining aniq ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etishi; ta'lim mazmunining murakkablik darajasini hisobga olish, o'quvchilar imkoniyatlarining mavjud o'quv dasturlariga mosligi; ta'lim hajmining uni o'rganishga ajratiladigan vaqtga mosligi; ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasining zamonaviy talablarga javob berishi; ta'lim mazmunini loyihalashda ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olish.

65. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi eng asosiy me'yoriy hujjat to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

- A. O'quv dasturi.
- B. O'quv reja.
- D. Davlat ta'lim standarti.
- E. Malaka talablari.

66. Davlat ta'lim standartining maqsadi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

- A. Umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.
- B. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.
- D. O'quv fanlarining sinflar va mavzular bo'yicha hajmi, mazmuni, o'rganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan kompetensiyalari belgilangan hujjat hisoblanadi.
- E. Bilim – o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko'nikma – o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish; malaka – o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; kompetensiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

67. Davlat ta'lim standarti quyidagi tarkibiy qismlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni belgilang.

A. Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi; darslik; umumiy o'rta ta'limning malaka talablari; baholash tizimi.

B. Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi; umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi; sinf jurnali; baholash tizimi.

D. Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi; umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi; umumiy o'rta ta'limning malaka talablari; baholash tizimi.

E. Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi; umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi.

68. "... umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanad". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Davlat ta'lim standarti.

B. Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi.

D. Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi.

E. Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari.

69. "... tayanch o'quv rejaga muvofiq o'quv fanlarining sinflar va mavzular bo'yicha hajmi, mazmuni, o'rganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan kompetensiyalari belgilangan hujjat hisoblanadi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Davlat ta'lim standarti.

B. Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi.

D. Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi.

E. Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari.

70. "... bilim – o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko'nikma – o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish; malaka – o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; kompetensiya — mavjud bilim,

ko‘nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo‘llay olish qobiliyati”. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘yib, jumlani yakunlang.

- A. Umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturi.
- B. Umumiy o‘rta ta’limning malaka talablari.
- D. Umumiy o‘rta ta’limning tayanch o‘quv rejasi.
- E. Davlat ta’lim standarti.

72. “... – davlat ta’lim standarti bo‘yicha umumiy o‘rta ta’limning malaka talablarini o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirilishi darajasini hamda umumiy o‘rta ta’lim muassasasining faoliyati samaradorligini aniqlaydigan mezonlar majmuidan iborat”. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘yib, jumlani yakunlang.

- A. Umumiy o‘rta ta’limning tayanch o‘quv rejasi.
- B. Umumiy o‘rta ta’limning malaka talablari.
- D. Umumiy o‘rta ta’limning o‘quv dasturi.
- E. Baholash tizimi.

73. O‘quv-metodik majmuaning tarkibiy qismlari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni bilgilang.

- A. O‘qituvchi uchun metodik qo‘llanma, darsliklarning multimediali ilovasidan iborat majmua, sinf jurnali.
- B. Darslik, mashq daftari, o‘qituvchi uchun metodik qo‘llanma, sinf jurnali.
- D. Darslik, darsliklarning multimediali ilovasidan iborat majmua.
- E. Darslik, mashq daftari, o‘qituvchi uchun metodik qo‘llanma, darsliklarning multimediali ilovasidan iborat majmua.

74. Darslikni vazifalari to‘g‘ri ko‘rsatilgan qatorni bilgilang.

- A. Motivatsion vazifa; konspekt qildirish vazifasi; nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi; muvofiqlashtirish vazifasi; rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi vazifasi; o‘qitish vazifasi.
- B. Rag‘batlantiruvchi vazifa; axborot vazifasi; muvofiqlashtirish vazifasi; rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi vazifasi; o‘qitish vazifasi.
- D. Motivatsion vazifa; axborot vazifasi; nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi; muvofiqlashtirish vazifasi; rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi vazifasi; o‘qitish vazifasi.

E. Motivatsion vazifa; axborot vazifasi; muvofiqlashtirish vazifasi; rivojlantiruvchi-tarbiyalovchi vazifasi; yozdirish vazifasi.

75. Metod so'ziga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping.

A. Metod so'zi fransuzcha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

B. Metod so'zi inglizcha izlanish, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

D. Metod so'zi yunoncha tadqiqot, o'qitish usuli deganidir.

E. Metod so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

76. Ta'lim metodlariga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping.

A. O'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushuniladi.

B. Maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

D. O'qituvchi bor mahoratini namoyon etishi.

E. O'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi.

77. Ta'lim usuliga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping.

A. O'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushuniladi.

B. O'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Ular yordamida faqat o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi.

D. Muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat japyoni mazmunidir.

E. Maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir.

78. Pedagogik texnologiyaga to'g'ri ta'rif berilgan qatorni toping.

A. O‘qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog‘lanadi. Ular yordamida faqat o‘quv vazifasining bir qismi hal qilinadi.

B. Muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat japyoni mazmunidir.

D. O‘rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo‘yicha o‘qituvchining o‘rgatuvchi ishi va o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig‘indisi tushuniladi.

E. Maqsadga erishish yo‘li, usuli deganidir.

79. “Pedagogik texnologiya” necha darajada qo‘llaniladi?

A. Umumpedagogik (mezo) daraja; xususiy-metodik (makro) daraja; lokal daraja (mikro).

B. Umumpedagogik (mikro) daraja; xususiy-metodik (mezo) daraja; lokal daraja (makro).

D. Umumpedagogik (makro) daraja; xususiy-metodik (mezo) daraja; lokal daraja (mikro).

E. Umumpedagogik (makro) daraja; xususiy-metodik (mikro) daraja; lokal daraja (mezo).

80. “... deganda, o‘quv va ko‘rgazmali qo‘llanmalar, namoyishli qurilmalar, texnik vositalar tushuniladi”. Nuqtalar o‘rniga kerakli so‘zni qo‘yib, jumlani yakunlang.

A. Pedagogik texnologiyalar.

B. Ta‘lim metodlari.

D. Ta‘lim usullari.

E. Didaktik vositalar.

81. Ta‘lim vositalari tasnifiga ko‘ra qanday turlarga bo‘linadi?

A. Faoliyat sub‘yektiga ko‘ra; faoliyat ob‘yektiga ko‘ra; qo‘llanishiga ko‘ra; o‘quv jarayonidagi vazifasiga ko‘ra.

B. Faoliyat sub'yektiga ko'ra; faoliyat ob'yektiga ko'ra; o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra; o'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra.

D. Faoliyat sub'yektiga ko'ra; faoliyat ob'yektiga ko'ra; o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra; tuzilishiga ko'ra.

E. Faoliyat sub'yektiga ko'ra; o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra; o'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra.

82. Ta'limning texnik vositalarini qanday turlarga ajratish mumkin.

A. Axborot; aralash(kombinatsion); qo'llanilishi; bilimlarni nazorat qilish vositalari; audiovizual vositalar.

B. Axborot; aralash(kombinatsion); trenajyor; bilimlarni nazorat qilish vositalari; audiovizual vositalar.

D. Axborot; aralash(kombinatsion); trenajyor; bilimlarni nazorat qilish vositalari.

E. Trenajyor; bilimlarni nazorat qilish vositalari; audiovizual vositalar.

83. Ta'limni tashkil etish shakli to'g'ri berilgan qatorni toping.

A. O'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir.

B. O'qituvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir.

D. O'qituvchi va o'quvchining darsdan tashqari, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir.

E. O'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir.

84. Ta'lim shakllari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. Individual; sinf-dars; ma'ruza-seminar.

B. Guruhli; sinf-dars; ma'ruza-seminar.

D. Individual; sinf-dars; jamoaviy.

E. Individual; guruhli; ma'ruza-seminar.

85. O'qitishning eng qadimgi shakli to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. Ta'limning sinf-dars shakli

B.. Ta'limning individual shakli.

D. Ta'limning jamoaviy shakli.

E. Ta'limning ma'ruza-seminar shakli.

86. "Buyuk didaktika" asarining muallifini belgilang.

A. S.Pajabov.

B. K.D.Ushenskiy.

D. Abu Ali ibn Sino.

E. Ya. A. Komenskiy.

87. "... bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Dars.

B. Sinf-dars.

D. Individual.

E. Ma'ruza-seminar.

88. Darsning turlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. 1.Aralash (kombinatsion dars). 2. Individual darsi. 3. O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi. 4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi. 5. Laboratoriya darslari. 6. Amaliy darslar.

B. 1.Aralash (kombinatsion dars). 2. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi. 3. O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi. 4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi. 5. Laboratoriya darslari. 6. Amaliy darslar.

D. 1.Aralash (kombinatsion dars). 2. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi. 3. O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi. 4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi. 5. Laboratoriya darslari.

E. 1.Aralash (kombinatsion dars). 2. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi. 3. O'rganilganlarini takrorlash va mustahkamlash darsi. 4. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi. 5. Ma'ruza-seminar darslari. 6. Amaliy darslar.

89. O'qituvchining darsga tayyorgarligi to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

- A. Tashkil etish, bashoratlash, loyihalashtirish va rejalashtirish.
- B. Tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish va rejalashtirish.
- D. Tashxislash, bashoratlash, loyihalashtirish va tahlil etish.
- E. Tashxislash, bashoratlash, nazorat qilish va rejalashtirish.

90. “... didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir’. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlani yakunlang.

- A. Rejalashtirish.
- B. Bashoratlash.
- D. Nazorat qilish.
- E. Tashxis.

91. ... bo’lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma’qulini tanlab olish’. Nuqtalar o’rniga kerakli so’zni qo’yib, jumlani yakunlang.

- A. Bashoratlash.
- B. Nazorat qilish.
- D. Rejalashtirish.
- E. Tashxis.

92. Ta’limning yordamchi shakllari to’g’ri ko’rsatilgan qatorni toping.

- A. To’garak, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg’ulot, o’quv ekskursiyalari, dars va boshqalar.
- B. To’garak, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg’ulot, o’quv ekskursiyalari, o’quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar.
- D. Ma’ruza-seminar, konferentsiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg’ulot, o’quv ekskursiyalari, o’quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar.
- E. To’garak, konferentsiya, amaliy mashg’ulotlar, o’quv ekskursiyalari, o’quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar.

93. Tashxislashni tarkibiy qismlari to’g’ri ko’rsatilgan qatorni toping.

- A. Nazorat, tekshirish, baholash, statistik ma’lumotlar to’plash, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlash.

B. Nazorat, tekshirish, baholash, monitoring, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlash.

D. Nazorat, tekshirish, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, o'z-o'zini tahlil qilish.

E. Nazorat, baholash, baho, ularni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi rivojini taxminlash.

94. "... ta'lim jarayonida ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayonini anglatadi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Tekshirish.

B. Nazorat.

D. Baholash.

E. Tahlil qilish.

95. "... – nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida aks aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obyektiv axborot olinishi hamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtida aniqlashdir". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Tekshirish.

B. Baholash.

D. Tahlil qilish.

E. Nazorat.

96. O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirishning turlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorni toping.

A. Oldindan aniqlash; nazorat; takroriy tekshirish; yakuniy tekshirish.

B. Oldindan aniqlash; joriy tekshirish; takroriy tekshirish; davriy tekshirish; yakuniy tekshirish.

D. Oldindan aniqlash; joriy tekshirish; takroriy tekshirish; yakuniy tekshirish.

E. Oldindan aniqlash; tekshirish; davriy tekshirish; yakuniy tekshirish.

97. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorini toping.

- A. Joriy nazorat; oraliq nazorat; yakuniy nazorat.
- B. Takroriy nazorat; oraliq nazorat; yakuniy nazorat.
- D. Joriy nazorat; davriy nazorat; yakuniy nazorat.
- E. Joriy nazorat; oraliq nazorat; takroriy nazorat.

98. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish shakl to'g'ri ko'rsatilgan qatorini toping.

- A. Guruhli; individual; kombinatsiyalangan (biriktirilgan); o'z-o'zini nazorat qilish shakli.
- B. Ommaviy (frontal); individual; kombinatsiyalangan (biriktirilgan); o'z-o'zini nazorat qilish shakli.
- D. Ommaviy (frontal); guruhli; individual; o'z-o'zini nazorat qilish shakli.
- E. Ommaviy (frontal); guruhli; individual; kombinatsiyalangan (biriktirilgan); o'z-o'zini nazorat qilish shakli.

99. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish metodlari to'g'ri ko'rsatilgan qatorini toping.

- A. Og'zaki tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.
- B. Og'zaki tekshirish, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.
- D. Og'zaki tekshirish, yozma tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.

100. Xalqaro baholash dasturini maqsadi to'g'ri ko'rsatilgan qatorini toping.

- A. O'quvchilar yutuqlari to'g'risidagi ma'lumotlarni jamlash va ularni xalqaro miqyosda qiyoslash bo'lib, uning natijalariga ko'ra ta'lim siyosati masalalari hamda o'quvchilar o'zlashtirishidagi tafovutlarni yaxshiroq anglab etishga qaratilgan xalqaro muloqot olib boriladi.
- B. O'qituvchilar yutuqlari to'g'risidagi ma'lumotlarni jamlash va ularni xalqaro miqyosda qiyoslash bo'lib, uning natijalariga ko'ra ta'lim siyosatini yaxshiroq anglab etishga qaratilgan xalqaro muloqot olib boriladi.

D. Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish sifati monitoring tizimini samarali yo'lga qo'yish.

E. Hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar asosida xalq ta'limi boshqaruvi organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshirish.

101. PISA xalqaro baholash dasturining mohiyati yoritilgan qatorni belgilang.

A. Bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlashga qaratilgan.

B. Xalqaro matematika va tabiiy fanlarning o'rganishdagi tendensiyalarini aniqlash.

D. Boshlang'ich maktablari bitiruvchilarining matnni o'qish va uni tushunish darajasi baholanadi.

E. O'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar (fizika, ximiya, biologiya)dan olgan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini baholashga qaratilgan.

102. TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) xalqaro baholash dasturining mohiyati yoritilgan qatorni belgilang.

A. Boshlang'ich maktablari bitiruvchilarining matnni o'qish va uni tushunish darajasi baholanadi.

B. Xalqaro matematika va tabiiy fanlarning o'rganishdagi tendensiyalarini aniqlash.

D. Bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlashga qaratilgan.

E. O'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar (fizika, ximiya, biologiya)dan olgan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini baholashga qaratilgan.

103. PIRLS xalqaro baholash dasturining mohiyati yoritilgan qatorni belgilang.

A. Xalqaro matematika va tabiiy fanlarning o'rganishdagi tendensiyalarini aniqlash.

B. Bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlashga qaratilgan.

D. O'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar (fizika, ximiya, biologiya)dan olgan bilimlarini turli hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishlarini baholashga qaratilgan.

E. Boshlang'ich maktablari bitiruvchilarining matnni o'qish va uni tushunish darajasi baholanadi.

104. Tarbiya mazmuni yoritilgan qatorni belgilang.

A. Deganda, pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagoglarning tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

B. Har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

D. Qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, e'tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

E. Shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

105. "... shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Keng ma'noda tarbiya.

B. Tor ma'nodagi tarbiya.

D. Tarbiya mazmuni.

E. Tarbiyaning maqsad.

106. Tor ma'nodagi tarbiya deganda nimani tushunasiz?

A. Shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

B. Pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi.

D. Qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, e'tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

E. Har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

107. Tarbiyaning maqsadi to'g'ri ko'rsatilgan qatorini toping.

A. Qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, e'tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

B. Pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi.

D. Shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

E. Har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

108. Tarbiya jarayoni to'g'ri ko'rsatilgan qatorini aniqlang.

A. Ota-ona va farzandlar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

B. O'qituvchi va ta'lim oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

D. O'qituvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

E. Bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalar.

109. "... – bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalar". Nuqtalar o'rniga kerakli so'zni qo'yib, jumlani yakunlang.

A. Tarbiya qonuniyatlari.

B. Tarbiya tamoyillari.

D. Tarbiya maqsadi.

E. Tarbiya mazmuni.

110. Tarbiya tamoyillari to'g'ri ko'rsatilgan qatorini aniqlang.

A. Bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalar

B.. Tarbiyaviy ishning yo'nalishiga, mazmuniga, metodlari va tashkil etilishiga, tarbiya jarayonining ishtirokchilari orasidagi munosabatlarga qo'yiladigan asosiy talablar ifodalanadigan dastlabki qoidalardir.

D. O'qituvchi va ta'lim oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

E. Har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2017-y., 14-son., 213-modda, 22- son, 406-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2020-y., 23-sentyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907 Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 13-maydagi “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar va maktabdan tashqari davlat ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini attestatsiyadan o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 392-sonli Qarori
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi “Professional ta’lim tizimida dual ta’limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida”gi 163-sonli Qarori.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”gi PF-60-son Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 18-fevraldagi PF-5938-sonli “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-sonli “2022 — 2026 yillarda Xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyuldagi PQ-289-sonli “Pedagogik ta’lim sifatini oshirishva pedagog kadrlar tayorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi prezident Qarori.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyuldagi PQ-290-sonli “Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.
11. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz (1-jild). – T.: O‘zbekiston. NMIU, 2017. 592-b. (412-b).
12. Mirziyoyev Sh. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruza, 2017 yil 14 yanvar / Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.
12. Mirziyoyev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruza. 2016 yil 7 dekabr – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 48 b.

13. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi.-Toshkent, 2021. -458 b.
14. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 174-b.
15. Abdullayeva B.S., Xoliqov A.A., Farsaxonova D.R., Muhammadiyeva S.V., Sheranova M. B. Umumiy pedagogika. Darslik. Toshkent-2019.
16. Abduqodirov A. “Case-study” uslubi: nazariya, amaliyot va tajriba. Monografiya. – Toshkent: “INNOVATSIYA-ZIYO”, 2019.
17. B.S.Abdullayeva, A.U.Umarov, B.N.Saidova. Pedagogika nazariyasi va tarixi (Darslik). T.:Nodirabegum nashriyoti, 2021 y
18. Mamatkulova R. Vospitanie moralno-eticeskix kachestv studentov universitetov na osnove natsionalnoduxovnogo naslediya naroda: Avtoref. dis.kand. ped. nauk. –T., 1995. – 22 s.
19. Mardonov Sh.Q. Yangi ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayërlash va malakasini oshirish. – T.: Fan, 2006. – 232 b.
20. Mardonov Sh. Pedagogik ta'lim tizimida ta'limiy qadriyatlardan foydalanish. // Xalq ta'limi. – T., 2005. - №6.
21. Mardonov Sh., Əgamberdieva N. Sharq allomalari merosi – pedagog mutaxassislar tayërlash asosi. // Xalq ta'limi. – T., 2004. - №2.
22. Mahkamov U.I. Yuqori sinf o'quvchilarida axloqiy madaniyatni shakllantirishining pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ... diss. – T., 1998. – 286 b.
23. Mahkamova M.Yu. Bo'lajak tarbiyachilarda pedagogik muloqot madaniyatini shakllantirish: Pedagogika fanlari nomzodi. ...diss.Avtoref. – T., 2002.
24. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. –T.: O'qituvchi, 1999.
25. Musurmonova O., Baubekova G. O'zbek xalq pedagogikasi. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriëti, 2000. – 64 b.

26. Musurmonova O. Yuqori sinf o'quvchilari ma'naviy madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari: Pedagogika fanlari doktori. ...diss. – T., 1993.
27. Muxsieva A. Oilada milliy tarbiyani tashkil etishning metodik asoslari. – T.: Fan, 2009.
28. Mirzayeva F. Bo'lajak o'qituvchilarda shaxslararo munosabat madaniyatini rivojlantirish. -T.: Monografiya, 2021 y
29. Ochilov M. , Ochilova N. "O'qituvchi odobi". – T.: "O'qituvchi", 1997, 6-bet.
30. Ochilov.M. Muallim – qalb me'mori. – T.: O'qituvchi, 2001. – 429 b.
31. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi. – T.: O'qituvchi, 1997. – 132 b.
32. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: "Iqtisod–moliya". 2009. – 240 b.
33. Ortiqov A. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. – T.: "Dono hamro" ilmiy markazi, 2002.
34. Подласый И.П. Педагогика. – М.: Высшее образование, 2006.
35. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. В 2-х кн. –М.: ВЛАДОС, 2005. Кн.1.
36. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. В 2-х кн. –М.: ВЛАДОС, 2005. Кн.2.
37. Подласый И.П. Продуктивная педагогика. – М.:Народное образование, 2003.
38. Педагогика. (Под ред. П.И. Пидкасистого).- М.: Педагогическое общество России, 2003.
39. Степанов Е.Н., Лузина Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. – М.: Сфера, 2003.
40. Столяренко А.М. Общая педагогика. – М.: ЮНИТИДАНА, 2006.
41. Столяренко Л.Д. Педагогика. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003.
42. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. Ikkinchi jild. E – M. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriëti, 2006.

42. Xodjayev B.X.«Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti» (Darslik).
T.:SANO-STANDART, 2017.
43. Sh.S.Shodmonova, G.N.Ibragimova, F.O.Mirzayeva.Pedagogika nazariyasi va tarixi (Darslik). T.: SANO-STANDART, 2022 y.
44. Falsafa: qomusiy lug‘at (Tuzuvchi va mas’ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – 496 b.
45. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. nazariya va amaliyot. – T., Moliya nashriyoti, 2003.
46. Sayidaxmedov N.S. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T., O‘zMU qoshidagi OPI, 2003.
47. Shabbir Ahmad. Cultural contacts between India and central Asia: A study of Central Asian impact on Indian life based on Persian sources From Babur to Akbar (AD 1526–1605). // Thesis Submitted to the Jawaharlal Nehru University in the Fulfilment of the Requirements for the Award of the Degree of doctor of philosophy. – Jawaharlal Nehru University, 2010.
48. Сафаралиев Б.Б. Народное образование как показатель социокультурной ситуации в истории среднеазиатского общества. Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. 2011/2 (26).
49. Смирнова О.И. Очерки из истории Согда. М.: «Наука», 1970. – 288 б.
50. Собирова К.Д. Изучение истории древнейших времен Памира в трудах академика Б.И.Искандарова Вестник ТНУ, 2019, №1 115.– 180 б.
51. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot.- T.: Fan, 2005.- 206 b.
52. Turg‘unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. – T.: “Fan”, 2009. – 168 b.
53. Xodjaeva N. Status jеnщины Sredney Azii v period funkцionirovaniya shelkovogo puti //Mat.nauch.-teor.konf. // Sbornik dokladov, Tashkent, 2006. – 171 b.

54. Xodjaeva N. Status jеnщины Sredney Azii v period funkцionirovaniya shelkovogo puti //Mat.nauch.-teor.konf. // Sbornik dokladov, Tashkent, 2006. – 171 b.
55. Falsafa: qomusiy lug‘at (Tuzuvchi va mas‘ul muharrir Q.Nazarov). – T.: Sharq, 2004. – 496 b. (450-b).
56. O‘qituvchi ish faoliyatini baholash va uni rag‘batlantirish mezonlari (Metodik tavsiyanoma). – T.: 1993. – 34 b.
57. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 jild. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – 1-j. – 736 b. (530-b.).
58. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-jild, T.: 2002. 704 bet (681-b.)
59. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-jild, T.: 2004. 704 bet. B. 270.
60. Pedagogika nazariyasi va tarixi. 1-qism: Pedagogika nazariyasi. (M.X.Toxtaxodjayeva va boshqalar) –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007.–380 b.
61. Pedagogika nazariyasi va tarixi (fan dasturi). Tuzuvchi: Mirzayeva F.O.– Toshkent: 2022. – 8 b.
62. G‘aybullayev N.R., va boshqalar. Pedagogika: Oliy o‘quv yurtlari uchun qo‘llanma. – T.: O‘zMU, 2005. – 176 b.
63. G‘oziyev E. Psixologiya. – T.: O‘qituvchi, 1994. – 224 b.
64. Hasanboyev J., To‘raqulov X., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. – T.: Fan va texnologiya, 2009. – 678 b. (289-b)

Mundarija

I. Kirish	2
1. O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim tizimini rivojlantirishning kontseptual asoslari.....	3-20
2. Pedagogika fan sifatida. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi va metodlari.....	20-36
3. Yaxlit pedagogik jarayon. Didaktika – ta‘lim nazariyasi sifatida.....	36-66
4. Ta‘lim mazmuni.....	66-75
5. Ta‘lim metodlari va vositalari.....	76-94
6. Ta‘limni tashkil etish shakllari va turlari.....	94-118
7. O‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini tashxis etish.....	119-134
8. Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiyaning umumiy metodlari.....	135-153
9. Ta‘lim muassasasi menejmenti.....	154-166
10. Korreksion pedagogika asoslari.....	166-178
II. Seminar mashg‘ulotlar bo‘yicha topshiriqlar to‘plami	179-216
III. Amaliy mashg‘ulotlar bo‘yicha topshiriqlar to‘plami	217-251
IV. Fanga oid testlar	252-283
V. Glossariy	284-290
VI. Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati	290-293